

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

Қазіргі заман: пікірлер әлемі философия альманахы
«Философия ғылымдары» сериясы
Философский альманах современность: мир мнений
Серия «Философские науки»
A series of «Philosophical»
Philosophical almanac modernity: global sentiment

№ 1 (81), 2021

Алматы

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai**

ХАБАРИШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**Қазіргі заман: пікірлер әлемі философия альманахы
«Философия ғылымдары» сериясы
Философский альманах современность: мир мнений
Серия «Философские науки»
A series of «Philosophical»
Philosophical almanac modernity: global sentiment**

№ 1 (81), 2021

РЕДАКЦИОННОЕ УЧЕБНОЕ:

Симтиков Ж.Қ. – с.г.д., профессор (бас редактор);
Құсайынов Д.Ө. – филос.г.д., профессор (бас редактордың орынбасары);
Абеуова Ш.Қ. – филос.г.к., доцент (жауапты редактор)

РЕДАКЦИОННОЕ УЧЕБНОЕ:

Сәбит Мұрат – филос.г.д., профессор,
Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының иегері
Ғарифолла Есім. – филос.г.д., профессор, ҚР
ҰҒА академигі;
Құлсариева А.Т. – филос.г.д., профессор,
ҚР ҰҒА мүше-корреспонденті (Абай атындағы ҚазҰПУ);
Сейтахметова Н.Л. – филос.г.д., профессор, ҚР ҰҒА мүше-корреспонденті
(ҚР ҰҒА ФСЖД институты);
Құрманғалиева Ғ.Қ. – филос.г.д., профессор «Әл-Фараби» жур. бас ред.,
(ҚР ҰҒА ФСЖД институты);
Қайырбекова А.Ғ. – филос.г.д., профессор (Құрманғазы атындағы ҚҰК);
Халықов Қ.З. – филос.г.д., доцент (Т.Жүргенов атындағы ҰОА);
Аташ Б.М. – филос.г.д., доцент, (Абай ат. ҚазҰПУ);
Избайыров А.К. – т.г.д., (Абай ат. ҚазҰПУ);
Рау И.А. – филос.г.д., профессор (Берлин, Германия);
Лобастов Г.В. – ф.г.д., профессор (Мәскеу, Ресей);
Тоғусақов О.А. – филос.г.д., профессор,
Қырғ. ҰҒА корреспондент-мүшесі (Бішкек, Қырғызстан);
Томски Г. – профессор, Халықаралық «Конкорд» академиясының Президенті
(Франция)

ҚОҒАМ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ САЯСАТ ОБЩЕСТВО, КУЛЬТУРА И ПОЛИТИКА SOCIETY, CULTURE AND POLITICS

УДК 101.3:793.2

ОСНОВЫ ОТЧУЖДЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Кабаева Ж.А.

КазНПУ им. Абая

г.Алматы, Казахстан

Аннотация

В статье поставлена цель показать, что является основой отчуждения современного человека в широком масштабе. Отчужденность людей коренится в природе самой цивилизации; современная цивилизация же тесно связана с процессом глобализации, а в последнее же время отчужденность ещё углублена пандемией. Отчуждение связано с такими понятиями, как одномерный человек, неототалитаризм. Выход из такого кризисного состояния, как отчужденность, имеет много путей, но здесь акцент будет сделан на том, что он возможен и при наличии ответственности человека перед самим собой, перед окружением, перед обществом, перед страной вкупе с пониманием того, что ответственность должна быть основана на том, что нужно «иметь мужество опираться на свой разум».

Ключевые слова: отчуждение, цивилизация, глобализация, понимание, одномерный человек, ответственность.

ҚАЗІРГІ АДАМДЫ ИЕЛІКТЕН ШЫҒАРУ НЕГІЗДЕРІ

Кабаева Ж.А.

Абай ат. ҚазҰПУ

Алматы, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада қазіргі заманғы адамды кең ауқымда иеліктен шығарудың негізі не екенін көрсету мақсаты қойылған. Адамдарды иеліктен шығару өркениеттің өзінде жатыр; қазіргі өркениет жаһандану процесімен тығыз байланысты, ал жақында иеліктен шығару пандемиямен тереңдетілді. Иеліктен шығару бір өлшемді адам, неототалитаризм сияқты ұғымдармен байланысты. Осындай дағдарыс жағдайдан шығуының көптеген жолдары бар, бірақ бұл жерде адамның өз-өзінен алдындағы, қоршаған ортаның алдындағы, қоғам алдындағы, ел алдындағы жауапкершілікке негізделуі керек деген акцент жасалып тұр, сонымен қатар адам "өз ақылығына сүйенетін батылдылыққа ие болуы" керек.

Түйінді сөздер: иеліктен шығару, өркениет, жаһандану, түсіну, бір өлшемді адам, жауапкершілік.

FUNDAMENTALS OF THE ALIENATION OF MODERN MAN

Kabayeva Zh.A.

Annotation

The aim of the article is to show what is the basis of the alienation of a modern person on a large scale. Human alienation is rooted in the nature of civilization itself; modern civilization, on the other hand, is closely linked to the process of globalization, and recently the alienation has been further deepened by the pandemic. Alienation is associated with concepts such as one-dimensional man, neototalitarianism. The way out of such a crisis state as alienation has many ways, but here the emphasis will be on the fact that it is possible even if there is a person's responsibility to himself, to the environment, to society, to the country, coupled with the understanding that responsibility should be based on the need to "have the courage to rely on your mind."

Keywords: alienation, civilization, globalization, understanding, one-dimensional man, responsibility.

Введение. Отчуждение человека – это большая проблема в современном обществе, поэтому оно рассматривается многими философами, психологами, социологами. Оно является актуальной и болезненной для людей, т.к. задевает каждого из нас все более и более; особенно оно обостряется в период пандемии. В этой работе эта проблема будет изложена в общем с позиции цивилизации, глобализации, особенности капиталистического общества,

Основная часть. Корни отчуждения человека лежат в таком явлении, как цивилизационное, которое определяется уровнем научно-технических достижений, а ныне в начале 21 в. определяется, уровнем научно-технологических достижений в силу того, что в последние несколько десятилетий технологии стали более значимы, чем техники.

Понятие цивилизация было введено в обиход философской мысли в XVIII в. Хотя этим термином человечество пользуется давно, общепринятого философского взгляда на цивилизацию еще не сформировалось. Определений цивилизации огромное количество. И они различны. В БСЭ читаем следующее определение: «ЦИВИЛИЗАЦИЯ - (от лат. civilis - гражданский, государственный)...1)синоним культуры...2)Уровень, ступень общественного развития, материальной и духовной культуры (античная цивилизация, современная цивилизация)...3) Ступень общественного развития, следующая за варварством (Л. Морган)...4) В некоторых идеалистических теориях эпоха деградации и упадка в противовес целостности, органичности культуры» [1]. В этом определении параметры цивилизации охвачены более широко, поэтому можно опираться на него.

Цивилизация и культура – два огромных понятий, рассматривающихся относительно друг друга и во взаимосвязи друг с другом. Одни считают их синонимами, к примеру, многие немецкие обществоведы; другие их различают.

Во многих случаях термин "цивилизация" интерпретируется как синоним культуры. В широком смысле под цивилизацией понимают совокупность материальных и духовных достижений общества в его историческом развитии, в узком смысле - только материальную культуру.

Понятие цивилизации характеризует социальное бытие самой культуры. И в то же время понятия "цивилизация" и "культура" - не синонимы. Следующий пример демонстрирует это. Система современной цивилизации, характерная для стран Западной Европы, США и Японии, одна и та же, хотя культуры во всех этих странах различные.

По большому счету цивилизация есть стадия умирания культуры. Таков подход О.Шпенглера. Как известно, он выделяет восемь культур: египетская, индийская, вавилонская, китайская, «аполлоновская» (греко – римская), «магическая» (византийско – арабская), «фаустовская» (западноевропейская) и культура майя. По Шпенглеру, каждому культурному «организму» отмерен срок примерно в тысячу лет. Возникнув, организм выступает как культура. Культура возникает, развивается и переходит в цивилизацию. Высшая ценность - это культура, творчество. На стадии цивилизации культура вырождается, она становится массовой, господствуют техника, технологии, политика, спорт, что наблюдается и в современном

обществе. Для А.Тойнби, который не противопоставляет цивилизацию культуре, каждая цивилизация проходит в своем развитии стадии возникновения, роста, надлома и разложения, после чего гибнет.

В цивилизационном, как феномене, проявляется нечто, относящееся к обустроенному, нормированному, счисляемому. Современное цивилизационное связано с глобализационным. Параметры современного цивилизационного обнаруживают себя в большей степени в глобализационном, чем в локализованном. В современном обществе, что явно видно, преобладают тенденции глобализационного характера. Существуют единый мировой капиталистический рынок производства, единый мировой рынок труда, единая глобальная сеть коммуникаций, единая мода и т.д. Они влияют на индивидуальное и общественное сознание, тем самым трансформируют миропонимание, мироощущение каждого из нас. Изменения в обществе, в общественном сознании имеют направленность, по большому счету, определенную глобализацией. У людей вырабатывается нечто одинаковое в восприятии, осознании себя и окружения, особенно у молодых людей различных стран мира. Поэтому современные люди (люди начала 21 в.) предстают как своего рода продукты глобализации всех процессов и явлений.

В общем идут процессы взаимовлияния, укрепления в сознании людей и общества одинаковых ценностей.

По Э.Фромму человек капиталистического общества является потребителем, он и живет в потребительском обществе, где идет «гонка за деньгами, успехом, эффективностью, карьерой и т.п.» Человек в капиталистическом обществе «превращает себя в вещь. И не один лишь рабочий класс отчужден... отчуждены все».

Современный человек живет и действует по общепринятой схеме, по алгоритмам. Это и логично. Мы живем в цифровой реальности, о которой в свое время говорили и Паскаль, и Лейбниц. Их идеи о том, что все процессы будут основаны на цифрах, числах становятся реальностью. Постепенно цивилизация пришла к этому и движется в этом направлении, притом ускоряющимися темпами.

Это все относится к цивилизационному, к интеллектуальному. Человек, сами общества стремятся быть цивилизованными. Это естественное движение по пути прогресса. Но вместе с этим идет процесс отчуждения (в оригинале «*estrangement*»). Такой «статус кво» наличествует всегда. Это нечто логичное, присущее природному, поэтому объективное.

У нечто положительного всегда имеется тень, как что-то отрицательное. Это везде и всегда. К примеру, оно отражено и в символе инь и ян: в белом присутствует черное пятно, а черном – белое пятно, а вместе черное и белое составляют одно единое.

Мы живем в таком интересном, но все более и более усложняющемся мире, где происходит ускорение всех экономических, социальных, политических процессов. Живем не просто в той физической реальности, которая вокруг нас и которая со своими природными ландшафтами и т.д., осталась в целом такой же, как в любой точке на оси времени прошлого и природа человека осталась такой же, как в прошлом. Мы живем и в дополненной реальности, которая все более расширяется в пространстве и во времени и начинает доминировать. Современный человек просто тонет в потоке ежедневных информационных, знаний, имея дело с новыми методологиями, с IT технологиями.

Жить, ориентируясь только на ежедневные потребности, только на здесь – и- сейчас -это относится к поверхностному. И к такой позиции призывают везде и всюду, о такой позиции слышно всегда из всех рупоров. По Герберту Маркузе в современном обществе главенствует неототалитаризм. Он не явный, но он есть. В силу того, что современное общество является потребительским обществом. Любой человек находится между статусами одномерный и всесторонне развитый человек, между статусами одномерный и современный человек. Современный человек все ближе приближается к статусу одномерного человека, т.к. живет в условиях нарастающей рационализации и технологизации. Достижения науки, технологий упрощают бытие, делают комфортнее жизнь людей. Не хватает времени для осмысления.

К сожалению, в современном обществе происходит доминирование одномерного человека, который далек от своей природной сути. Мало делает в своей жизни остановок на то, чтобы подумать о жизни, о себе, о смысле, о ценностях и о счастье, о своей миссии на земле. Живет по схеме. Время заполнено интернетом, делами, разными алгоритмами действий и т.п. Более всего окружение современного человека состоит из множеств утрированного, урезанного, отчужденного. Современный человек в большей степени отчужден от своей деятельности, от результатов своего труда, что толкает его к депрессии, к пессимизму. В силу чего он все более и более приближается к статусу одномерного человека (Г.Маркузе).

В такой ситуации важны слова И.Канта: «Имей мужество опираться на свой разум». Важно вдуматься в смысл этих слов. И жить по данному принципу. Это нелегко, но необходимо, чтобы как можно дальше отходить от статуса одномерного человека. Человеку очень важно думать.

Отход от одномерности существования, от статуса одномерного человека возможно только в контексте ответственности каждого перед своей жизнью, обществом, народом, страной. «Сама жизнь диктует нам необходимость адаптации к требованиям времени как отдельного человека, так и общества в целом.

В нашей стране должна быть укоренена прочная система «Ответственное государство – ответственное общество – ответственный человек» [2], верно отмечено и на высоком уровне в Послании президента РК К.Ж.Токаева от 01.09.2020

Заключение.

Отчуждение присуще современному человеку, оно коренится в организации современного мирового порядка, в характере современного прогресса, в наличии потребительского общества. И оно будет только нарастать в связи с включением всех нас в «цифровое» пространство. И только один методологический прием будет верным – это нести большую ответственность перед своей жизнью за все свои действия и иметь мужество опираться на свой разум, который надо постоянно развивать.

Использованная литература

1. БСЭ. Современный толковый словарь, БСЭ. 2003
2. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g
(обращение 20.01.2021)

ГТАХР 17.40.021

ҚАЗАҚ ЕГЕМЕНДІГІНІҢ ІРГЕТАСЫН ҚАЛАУШЫ КӨШБАСШЫ

Симтиков Жомарт Құдайбергенұлы-саяси ғылымдарының докторы, профессор Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы, Қазақстан, zhomart-67@mail.ru

Аңдатпа

Мақала қазақ тарихының елеулі кезеңіндегі тарихи тұлға қазақ егемендігінің іргетасын қалаушы көшбасшы Абылай ханның өмірінің ерекше тұстарын ашуға арналған. Ол дарынды дипломат, қажырлы мемлекет қайраткері, батыл қолбасшы ретінде жауынгерлік ұранға айналса, бүгінгі таңда есімі тәуелсіздік символына айналды. Дипломат ретінде бірнеше тілді меңгерген, мұсылманша сауатты шешен сөйлейтін, мемлекеттіктің негізін қалаушы. Жастайынан жоңғар басқыншыларымен соғысқа белсене қатысқан жауынгер. Ұрыс даласында

асқан ерлік көрсетіп қолбасшы ретінде танылған. Қазақ халқының рухани қасиетінен еркін сусындаған дарынды күйші. Домбырашы ретінде өзі шығарған 20 - дан астам күйі бар. Абылайдың бүкіл ішкі саяси қызметі бір орталықтан басқарылатын әрі ешкімге тәуелсіз мемлекет құруға бағытталды. Абылай ел арасында аса зор беделге ие болған. Қазақ халқының басқа халықтармен терезесі тең дамуы үшін жан аямай арпалысқан хан. Сыртқы саясатта көршілес Ресеймен және Қытаймен татулық, достық қатынас сақтап, олардың қолдауы арқасында жоңғар басқыншылығын талқандауды жөн көрді. Қазақ көпвекторлы саясатының негізін қалаушы. Көзі тірісінде-ақ аты аңызға айналған Абылай деген ат тәуелсіздік, бостандық, бірлік, ерлік, азаматтық, мемлекеттік тәртізді ұғымдармен бірге айтылатын болды.

Түйін сөздер: Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама, Орта жүздің сұлтаны, Абылай, Сабалақ, Әбілмансұр, Төле би, Бұқар жырау.

Основополагающий лидер казахского суверенитета

Симтиков Жомарт Кудайбергеневич-доктор политических наук, профессор

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

Алматы, Казахстан

zhomart-67@mail.ru

Аннотация

Статья посвящена раскрытию особенностей жизни исторической личности в сложный период казахской истории Абылай хана, лидера-основателя казахского суверенитета. Как дипломат, талантливый, неутомимый государственный деятель, отважный полководец он стал боевым кличем своего народа. Сегодня его имя стало символом независимости. Как грамотный дипломат владеет несколькими языками, является основателем государственности. С юных лет принимал активное участие в войне с джунгарскими захватчиками. На поле боя проявившим мужество и отвагу был признан полководцем. Благодаря свободолюбивая духовная качества казахского народа, он стал талантливым күйші. Он как композитор имеет более 20 кюев, великолепно играл на домбре. Вся внутривекторная деятельность Абылая была направлена на создание централизованно управляемого и никому не независимого государства. Абылай пользовался большим авторитетом внутри страны. Хан, который упорно боролся за равное развитие казахского народа с другими народами. Во внешней политике поддерживали мирные, дружественные отношения с соседними Россией и Китаем, предпочитая при их поддержке разгром Джунгарской агрессии. Основатель казахской многовекторной политики. Еще при жизни легендарное имя Абылай звучало вместе с такими понятиями, как независимость, свобода, единство, мужество, гражданство, государство.

Ключевые слова: Ақтабан шұбырынды, Алақол Сулама, султан Среднего жуза, Абылай, Сабалақ, Абилмансур, Төле би, Бұқар жырау.

The founder leader of Kazakh sovereignty

Simtikov Zhomart Kudaibergenovich- doctor of Political Science, Professor

Abai Kazakh National Pedagogical University,

Almaty, Kazakhstan

zhomart-67@mail.ru

Annotation

The article is devoted to the disclosure of special aspects of the life of Abylai Khan, a historical figure at a significant stage of Kazakh history, the founder of Kazakh sovereignty. He was a talented diplomat, a tireless statesman, a brave commander, and today his name has become a symbol of independence. As a diplomat, he speaks several languages, speaks a literate Speaker of Muslim origin, and is the founder of statehood. From an early age, he took an active part in the war with the

Dzungarian invaders. He was recognized as a commander who showed great courage on the battlefield. A talented kuishi who is free from the spiritual qualities of the Kazakh people. As a dombrist, he has more than 20 KUIS. The entire internal political activity of abyilai was aimed at creating a centralized and independent state. Abylai had a great authority among the people. Khan, who fought hard for the equal development of the Kazakh people with other peoples. In his foreign policy, he maintained friendly relations with neighboring Russia and China, and thanks to their support, he decided to defeat the Dzungarian occupation. Founder of the Kazakh multi-vector policy. During his lifetime, the legendary name Abylai was associated with such concepts as independence, freedom, unity, courage, citizenship, and the state.

Keywords: Aktaban shubyryndy, alkakol sulama, Sultan of the Middle zhuz, Abylai, Sabalak, Abilmansur, Tole bi, Bukhar zhyrau.

Қанша уақыт өтсе де, қазақ халқының жадына Абылай хан қажырлы мемлекет қайраткері, батыл қолбасшы, дарынды дипломат ретінде сақталып келеді. Оның есімі тәуелсіздік символында жауынгерлік ұранға айналды. Мұхтар Әуезов жазған мына сөздерді дәл қазіргі Тәуелсіздік заманында еске алып отырсақ, артық болмас: «Қазақтың дербес ел болуына, әрі - беріден соң, қазақтың қазақ болуына, басы қосылып, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаруына ерен еңбек сіңірген Абылайдан артық адам болмас».

Абылай хан (1711 - 1781) Қазақ Ордасының ханы, қазақ мемлекетінің тарихындағы аса көрнекті мемлекет қайраткері, арғы тегі Жошы хан, бергі бабалары қазақ ордасының негізін салған Әз - Жәнібек, одан соң еңсегей бойлы ер Есім хан, Салқам Жәңгір хан. Абылай – Жәңгір ханның бесінші ұрпағы. Жәңгір ханның Уәлибақы, Тәуке деген екі ұлы болады. Жәңгір қайтыс болып, таққа Тәуке отырғанда Уәлибақы хандыққа өкпелеп, Үргенішті билеген нағашы атасы Қайып ханның қолына барады. Уәлибақының баласы Абылай жекпе - жекке шыққанда жауы шақ келмейтін батыр болып, қанішер Абылай атаныпты. Осы Абылайдан көркем Уәли туады. Оның баласы Әбілмансұр (кейін қазаққа хан болып Абылай атанған) «ақтабан шұбырынды» жылдарында жетім қалып, үйсін Төле бидің қолына келеді. Аш - жалаңаштықтан жүдеген өңіне, өсіп кеткен шашына қарап Төле би оған «Сабалақ» деп ат қойып, түйесін бақтырады. Әбілмәмбет төренің жылқысын да бағады. Бұл, Ш. Уәлихановтың айтуына сүйенсек, Абылайдың 13 жасар кезі болса керек. Абылайдың азан айтып қойылған аты - Әбілмансұр. Ол мұсылманша жақсы білім алады. Шығыстың жеті тілін білді. Домбыраны жақсы тартты. Оның өзі шығарған 20 - дан астам күйі бар: «Ақ толқын», «Шаңды жорық», «Сары бура», «Дүние қалды»... Он бес жасқа толған кезінен бастап жоңғар басқыншыларымен соғысқа белсене қатысты.

Сұлтанның бойы ортадан жоғары болатын. Жауырыны қақпадай, дене күші зор еді. Замандастары оны батылдығы, ержүректігі және әбжілдігі үшін қатты құрметтейтін. Ол өз ғұмырының ең соңғы күндеріне дейін жауынгерлерімен бірге болды. Соғыста қолға түскен барлық олжаны бөлісті. Жаумен шайқастар кезінде бірнеше рет жаралы да болды. Абылай Орта жүздің сұлтаны болады. Ал Әбілмәмбет хан қайтыс болған соң, 1771 жылы 3 жүздің өкілдері қасиетті Түркістанда Абылайды ақ киізге көтеріп хан сайлайды. Абылай хан дәуірін білу арқылы біз қазіргі заманымыздың ерекшелігін, қадір - қасиетін, мән - маңызын түсінеміз. «Ақтабан шұбырынды» жылдарында жетім қалып, үйсін Төле бидің қолына келеді. Төле бидің тәлім - тәрбиесінде болуы Абылайға зор ықпал жасады.

Қазақ даласының даналығын бойына жинаған баба ақылы мен парасатын, ел билеу қабілетін, жауға қарсы қазақ халқы басы біріксе ғана тойтырыс бере алатынын жас баланың санасына ұялата білген. Оған қоса бала кезінен көрген тіршілік, өмірлік тәжірибе Абылайдың ел өміріне ерте араласуына себепші болды. Бұқар, Үмбетей жыраулардың, т. б. ауыз әдебиетінің ірі өкілдерінің мәліметтеріне қарағанда, Абылай жиырма жасында қан майданда ерлігімен танылған. Бұқардың Абылайға «Сен жиырма жасқа жеткен соң, Алтын тұғыр үстінде Ақ сұңқар құстай түледің» деуі осының дәлелі. Қай жылы туса да 1730 - 33 жылдар аралығында болған бір ұрыста бұрын белгісіз жас жігіт Әбілмансұр жекпе - жекке шығып, қалмақтың бас батыры,

қонтажы Қалдан Сереннің жақын туысы Шарышты өлтіреді. Үлкен әкесінің аруағын шақырып, жауға Абылайлап ат қойған Әбілмансұр жеңісті ұрыстан соң, Орта жүздің сұлтаны деп танылып, қазақ даласындағы ең беделді әміршілердің біріне айналады. Бұдан соңғы жерде Әбілмансұр есімі ұмытылып, Абылай атанады. Абылайдың бүкіл ішкі саяси қызметі бір орталықтан басқарылатын әрі ешкімге тәуелсіз мемлекет құруға бағытталды. Абылай өзінің күш - жігерін келесі бағыттарға жұмсады: біріншіден, оның бір орталықтан басқарылатын мемлекет құруының сәті түсті. 1771 жылы ол Түркістан қаласында қазақтың бүкіл үш жүзінің ханы болып жарияланды. Екіншіден, ол сот билігін күшейте түсті. Үшіншіден, Абылай қазақ рулары мен тайпаларының арасындағы өзара қырқыс, алаусыздықтан туындайтын қақтығыстар мен барымта алуды тоқтатты. Ең соңында, ол қазақтардың егіншілікпен, шөп шабумен және балық аулаумен айналасуына қолдау көрсетті. Хан қазақ даласындағы керуен саудасын күшейтуге барынша көп көңіл бөлді. Абылай хан ақын - жырау, әнші - күйшілер мен діни қайраткерлерге қамқорлық жасап отырды. Абылайдың кеңесшісі Бұқар жырау болды. Абылайды жырлауда да сыртқы жауға қарсы күрес, ел ынтымағы, ел бірлігі Бұқар өлеңдерінің негізгі өзегі болып отырды.

«Ей, Абылай, Абылай!» деген өлеңінің бір жерінде жырау:

Қырық беске келгенде,

Жақсы мен жаман демедің.

Елу жасқа келгенде,

Үш жүздің баласының

Атының басын бір кезеңге тіредің, - дейді.

Абылай туралы өлеңдерінде Бұқар оның жақсылық жақтарын көріп қана қоймайды, кемшіліктерін де айтады. Ол «Ей, Абылай, Абылай!»- деп, азуы алты қарыс ханға өктем сөйлейді. Айтарын бүкпейді, батыл айтады. Өйткені жырауға ел бірлігі, ел тағдыры қымбат. Өз дәуірінің ойлы ақыны Бұқар жырау ханның ісі халық тілегіне қайшы келіп, елдің батырлары мен ханның арасы алшақтап бара жатса, Абылайдың қателіктерін ашық көрсетіп, ел бірлігі үшін олардың арасына дәнекер болып, ханға дұрыс бағыт сілтейді. Бұқар жыраудың көп өлеңдерінің Абылайға арналуының негізгі себебі қазақ елін сол замандағы беделді Абылай ханның айналасына топтастыру еді. Енді бірде «Үш жүздің басын құрадың», - деп, Абылайды Жоңғар қалмақтарына қарсы күресте елге басшылық етін, оның азаттық жолындағы күресінің ұйымдастырушысы, қолбасшысы болдың деп мадақтайды. Жыраудың бұл жерде де айтайын деген негізгі ойы - қазақ елінің бірлігі. Сол ел бірлігін ұйымдастырудағы, әрі бірлікті ұстай білудегі Абылайдың рөлін көрсету, үш жүздің басын қосып, күшін біріктіріп, сыртқы жаулармен күресті басқара білгендігін дәріптеп, осы жағынан оны басқаларға үлгі ету. Абылай қаһарлы хан болуымен қатар, қазақ халқының рухани қасиетінен еркін сусындаған дарынды күйші ретінде де белгілі. Ол «Ақ толқын», «Ала байрақ», «Бұлан жігіт», «Дүние қалды», «Жетім торы», «Қайран елім», «Қара жорға», «Қоржынқақпай», «Майда жел», «Сары бура», «Шаңды жорық» т. б. күйлердің авторы.

Абылай өмір жолын ат үстінде, жорықтарда өткізіп, Арыс өзені жағасында қайтыс болды. Сүйегі Түркістан қаласындағы қасиетті Қожа Ахмет Иассауи кесенесінде жерленген. Мәңгі риза халық «Ер есімі ел есінде» дегендей, Абылай ханның құрметіне еліміздің көптеген қалаларына ескерткіштер орнатып, оқу орындарына, көше мен даңғылдарына оның есімін беруде. Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін 1991 жылы Алматының басты даңғылдарының біріне Абылай есімі беріліп, темір жол вокзалының алдына ат үстіндегі ескерткіші орнатылды. Хан ескерткіші Көкшетау, Жезқазған, Павлодар қалаларында да бар. Қазақстанның 1993 жылғы ең бірінші төл теңгесінде бейнесі бедерленді. 2005 жылы Абылайдың өмір жолына арналған «Көшенділер» фильмі түсірілді. 2008 жылы Елбасы Н. Назарбаевтың қатысуымен Петропавл қаласында «Абылай хан ордасы» кешені ашылып, алдына ескерткіші орнатылды. Оның есімі Алматыдағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетіне берілген.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың мына сөздері де әрбір азаматқа ой салуға тиіс: «Иә, Абылай – аңызға айналған тұлға. Бірақ, біз ата тарихының бар шындығын ашу үшін, сол

аңыздан ақиқатты ажыратып алуымыз керек және оны өткеннен сабақ, тарихтан тағылым алу үшін жасауымыз керек... Абылай тақырыбы ол туралы аңызды өршіту үшін емес, тәуелсіздік үшін күрескен тарихи тұлғаның өмірінен тағылым өрбіту үшін қажет... Мен үшін Абылай заманы ғана емес, бүкіл қазақ тарихы ұлт - азаттығы, мемлекет тәуелсіздігі үшін күрес сияқты көрінеді. Ел бостандығы, ұлт тәуелсіздігі біздің халық үшін еш уақытта да төбеден түскен сый болмаған. Ол әрдайым ел қамын жеген ерлердің жанқиярлық, жанпидалық еңбегінің, күресінің нәтижесінде ғана келгенін ешқашан ұмытпауымыз керек».

Абылай ханның қазақ хандығын нығайту жолындағы қызметіне тоқталар болсақ, ол туралы көптеген дастандар, аңыз - әңгімелер, өлең - жырлар, тарихи деректер мен зерттеулер бар. Абылай ханды еске алғанда біз оны батыр, Орта жүздің сұлтаны, сосын Орта жүз және де бүкіл қазақ халқын біріктіріп, қазақ хандығын біртұтас мемлекет ретінде сақтап қалып, оның Ұлы ханы болып, өзіне қазақтың барлық хандары мен билерін - сұлтандарын бағындыра алғанын және де саяси қайраткер, ақылды қолбасшы, дарынды мәлімгер, күйші екенін айтқанымыз жөн.

Абылай хан бүкіл өмірін қазақ халқы (қазақ елінің) бостандығы, егемендігі үшін арнады. Шоқан Уәлиханов «Қазақ жерінде Абылайдың даңқы аса зор. Абылай заманы оларда қазақтың ерлік заманы болып саналады» деп жазған еді. Абылайдың шын аты - Әбілмансұр. 1711 жылы әкесі Көркем Уәли Түркістанға сұлтан болып тұрған кезде дүниеге келген. Бұл кезең қазақ халқы үшін өте қауіпті, ауыр кезең еді. Үш айдаһардың (Жоңғар, Қытай, Ресей) ортасында қазақ мемлекетінің жойылып кету қаупі төніп тұрды. Қытай мен Ресей жоңғарларды қазақ жеріне айдап салып отырды. Ауыр «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» жылдары Абылай 12 жасында жауынгерлердің қатарына қосылады да, 22 - де батыр, қолбасшы ретінде танылады.

XVIII ғасырдың орта шенінде қазақ елін жаулардан қорғау үшін Абылай Ресеймен және Қытаймен татулық, достық қатынас сақтап, олардың қолдауы арқасында жоңғар басқыншылығын талқандауды жөн көрді. Ең ірі қауіп жоңғарлардың басқыншылығы екендігін түсінді. 1740 жылғы шайқаста Абылай қазақ жауынгерлерінің тікелей қолбасшысы болды. Қазақ әскері жоңғарларға қатты соққы берді. Жоңғарлар көп шығынға ұшырап, кейін шегінуге мәжбүр болды. Абылай қазақ әскерлерін ұйымдастырып, жауға қарсы көтеріп, басын біріктіріп, негізгі әскери күшті жинап көрші мемлекеттерге қазақ хандығы біртұтас ел екенін көрсетті. Абылай сұлтан бұл кезде қазақтарды біртіндеп жоңғар шабуылдарынан құтқарып, елдің тыныштығын, халықтың тұтастығын, мемлекеттің егемендігін, тәуелсіздігін сақтап қалуды мақсат еткен. Бұл мақсатты іске асыру барысында ол Ресей империясының 1740 ж. Орынборда (тамыздың 28-і) сұлтан Абылай «верным добрым и послушным ... и подданным быть ...» деп Ресей империясының өкіметіне, кейін Қытай мемлекетінің бодандығын қабылдауға мәжбүр болды. Тарихшы – ғалым Н. Мұхаметқанұлы «XVIII ғасырдағы Чин патшалығы мен қазақтардың қарым-қатынасы» атты мақаласында былай деп жазады: «1755 ж. Орта жүз ханы Абылай Чин хандығының елшілерін күтіп алған кезде, оларға Чин хандығына бағынышты болу ниетін білдірді: «Ұлы мәртебелі патшаның орталық ойпатты билеп отырғанын бұрыннан естуші едім, арада асқар тау, алып өзендер көп, жер шалғай болғандықтан тарту-таралғы апара алмадық. Міне, бүгін патшаның құдіреті шалғайды шарлап, Ілені сапырып, Лама дінін көркейтті. Қазақтар мен жоңғарларға тыныштық орнатылды деп қуанып отыр. Мен шын ниетіммен мәртебелі патшаға қараймын». Ал бұл туралы А. Левшин былай деп жазады: «Жауын сұсымен де, күшімен де сескендіре отыра, ол өз қалауымен біресе Ресейдің, біресе Қытайдың бодандығын қабылдауға мәжбүр болғанымен шын мәнінде ешкімге де бой ұсынбаған тәуелсіз басшы болды».

Екі ірі мемлекетпен дипломатиялық, сауда қарым-қатынастарын орнатып, кезінде жоңғарлар басып алған Алтай, Тарбағатай өңіріндегі қазақ қоныстарын қайтарып алды. Қазақтар жаппай ата-мекендеріне орала бастады. Жоңғарлармен күресте халықтың басын біріктіруде ерекше рөл атқарды. Абылай сұлтан өзінің шебер саясаткерлігінің арқасында Ресей мен Қытай сияқты ірі империяларды өз саясатымен санасуға мәжбүр ете отырып, іс жүзінде елдің дербестігін, жерінің тұтастығын сақтап қалды.

Абылай өткір ойлы, терең білімді шешен адам болған. Бірнеше түрік халықтарының және де парсы, қытай, орыс тілдерін жетік білген. 1741 жылы Абылай сұлтан жоңғарлардың қоршауында қалып, тұтқынға түседі. Тұтқында болған екі жыл ішінде олардың тілі мен жазуын үйреніп, жоңғар хандығының ішкі саяси жағдайын жіті бақылап, бұл мемлекеттің күштілігі – мықты орталықтанған билікке бағынуында және де халықтың бірлігінде екенін түсінеді. Абылай сұлтан және де бірге болған серіктері, барлығы отыз бес адам қалмақ тұтқынынан 1743 жылдың 5-і қыркүйегінде елге қайтып оралады. Абылайдың тұтқындағы екі жылдай уақыт ішінде өзінің қадыр–қасиетін жоғалтпай жоғары ұстауы, сөз жүйесіндегі тапқырлығы мен батылдығы жауларын таңқалдырған. Қалдан Церен Абылайдың даналағына бас иіп, оған жоғары мәртебелі сый - сыяпат көрсеткен және де «ол (Абылай) заманынан жүз жыл бұрын ерте туды, бүкіл әлемді билеу қолынан келеді» деп тегіннен - тегін айтпаған болар. Осы мәселеге байланысты орыс деректерінде былай жазылған: «Он, Аблай, от зюнгарцев с великим награждением отпущен, а именно: дана ему палатка, шитая золотом шуба, крытая парчою золотую, палатка железная складная, панцырь и прочее». Жоңғарлардың қонтайшысы Қалдан – Церен «менің ұлымды өлтірген сен бе?» - дегенде Абылай былай жауап берген екен «... баланды өлтірген мен емес, халық, менің қолым халықтың бұйрығын орындаушы ғана». Бұл оқиға туралы Үмбетей жырау «Бөгембай өлімін Абылай ханға естірту» атты жырында былай дейді:

«Өлтірем деп Қалдан хан
Орайына Шарыштың,
Сөзіне қарсы сөз айтып,
Жауаптастың, қарыстың.
Қапияда тұтылдың,
Қалмаққа бітеу жұтылдың,
Шешендік жолын тұтындың,
Үш ауыз сөзбен құтылдың ...»

XVIII ғ. 50-шы жылдары Жоңғар мемлекеті саяси дағдарысқа ұшырап, әлсіреп, ыдырай бастады. Бірақ, Абылай хан ол елді қырып шапқан жоқ. Себебі Қытай империясымен Қазақ елінің арасында буферлік рөл атқарған Жоңғар хандығының мүлдем жойылуы неге әкеліп соғатынын Абылай жақсы түсінген. Сондықтан да ол қалмақ халқының Қытай басқыншыларына қарсы ұлт - азаттық күресін қолдады. Бірақ, қалмақтар ауыз бірліктен айырылды, соның нәтижесінде 1756-1757 жылдары Цин империясы Жоңғар мемлекетін жойып, халқын қырып тынды.

XVIII ғ. орта кезінен бастап Абылай қазақ елінің ерікті, іргелі біртұтас ел болуын, ата қонысына жайғасып, бейбіт еңбек етуін қалады. Ол елді отырықшылыққа көшіруді, Үш жүздің басын қосуды, туған Отанын жаудан қорғауды мақсат етті. Абылай хандық құрған кезде ханның жанында Кеңес болған. Оған барлық жүздердің өкілдері қатысып, маңызды мәселелерді қарайтын және де бүкілқазақтық Құрылтай шақырылып, соғыс пен бітім, қоныс пен жайылым, дау мен дамай, басқа халықтармен арадағы сауда мен дипломатиялық қарым – қатынас мәселелері қарастырылып отырды.

Ташкент, Ходжент, Сайрам, Шымкент, Созақ, Түркістан қалалары азат болған соң, яғни қазақ хандығына қайтадан қарағаннан кейін, Үш жүздің бірлігінің көрінісі ретінде ежелгі Түркістан қаласы қазақ мемлекетінің астанасы болып белгіленді.

Мемлекеттің тәуелсіздігін сақтау үшін, басқыншылардан елін қорғай алатын жауынгерлік қабілеті бар әскери күш жинап, оларды басқаратын тапқыр әскер басшыларын өзінің қасына жинай білген және де өзінің жоғары дәрежедегі қолбасшылық қасиеті бар екенін көрсете алған. Орыс казактары салып жатқан бекініс, қамал–қалалардың маңындағы жайылымды жерлерден айырылып қалмау үшін, орыс мұжықтарынан қазақтарға егіншілікті үйретуге әрекет етті.

Ал сауда - саттық жүргізу ісіне көп көңіл бөлгені де орынды еді. Бұрын айырбас сауда тек Орынборда ғана жүргізілсе, енді 1760-шы жылдары Троицкіде, Семейде, Қызылжарда жүргізілетін болды. Ертіс өзенінің сол жағын бойлай шығысқа - Қытайға қарай «Абылай жолы»

атты сауда жолы салынды. Қазақ хандығы мен Қытай арасындағы сауда - саттық биік дәрежеге көтерілді. Тарбағатай мен Құлжада жәрменкелер ашылып, олар қазақтарға малын, қолөнер бұйымдарын Қытай тауарларымен айырбастауға мүмкіншілік тудырды және Ресей мен Орта Азия мемлекеттеріне де Қытаймен сауда қарым - қатынасын орнатуға жол ашты.

1771 жылы үш жүздің өкілдері жиналып Абылайды бүкіл қазақтың ханы етіп сайлайды. Оның хан атағын Қытай императоры да, орыстың ақ патшасы да бекітеді. Ресей патшасы Екатерина II Абылайды хандыққа бекіту, әйтпесе, оған әлдебір нұсқаулар беру үшін оны талай рет Петербургке, не Орынборға арнайы шақыртады, алайда Абылай хан ол шақыртуларға: «Мені үш жүзге хан қылып халқым сайлады, ендеше бұған қоса айрықша бір куәлік алудың қажеті жоқ», - деп жауап берген. Шын мәнінде де Абылай ханның тұсында қазақ мемлекеті өзінің ішкі, сыртқы саясатын ешкімге жалтақтамай дербес жүргізді. Ол өз мемлекетінің дербестігін бәрінен де жоғары санады.

Сондықтан, Цин империясы Жоңғар мемлекетін қырып-жойып, шауып тастағаннан бастап Абылай бірнеше елшілер жіберіп, Қытай мемлекетімен бейбіт саяси қатынас орнатуға тырысты. Қытай империясы бірнеше қайтара шапқыншылық жасап, қазақ жерін жаулап алмақшы болды. Қытай мемлекетін жеңу оңай емес екенін түсінген Абылай хан онымен бейбіт келісімге келіп, сауда - саттық жол ашып, оны Ресей империясына қарсы қолданған. Қытаймен бейбіт қарым - қатынасты өрбіте отырып, Абылай Ресеймен де қалыптасқан саяси және экономикалық қатынасты үзбеген. Ресей империясы қазақ жерінің шекарасына бекіністер, қамал - қалалар салып, оларды орыс казактарымен толық жайғастырып жатқанда және де Жайықтың, Ертістің тағы басқа өзендердің жағасына қазақтар малын жаюына тиім салу жөніндегі жарлықтарын шығарғанда Ресеймен жағдайды шиеленістіруге бармай, мәселені дипломатиялық жолмен шешуге тырысты. Ресей патшалығының отаршыл, басып алу саясатының құрбаны болу қаупі тұрғанын сезді.

XVIII ғ. 70-шы жылдары Түркістан аймағында тұратын қазақтарды қырғыздар шауып, мал-жандарын айдап әкетіп отырады. Қазақтар Абылайдан өздерін қорлықтан құтқарып, қорғауды талап етеді. 1779 жылы Абылай әскерлері қырғыздарды талқандап, басшысы – Садырбаланы тұтқынға алады. Қырғыздар келісімге келіп, бітім жасауды өтінеді. Сосын, Түркістан, Сайрам, Шымкент, Созақ қалалары босатылады, ал 1781 жылы Ташкентті бағындырады, оны алым–салық төлеп тұруға міндетті етеді. Абылай хан «... өзі әулет басы ретінде рубасыларының ғұрпы бойынша өмір сүру үшін Түркістанда қалды. Сонда 1781 жылы дүние салып, мүрдесі Қожахмет Яссауидің мешіті алаңына жерленді», - дейді Ш. Уәлиханов.

Абылай хан мемлекеттің, қазақ халқының жағдайын шұғыл түзеді. Абылай кезеңі тарихта ең бір елеулі кезең болды. Жау қуылды, халық өз жерінде емін – еркін тұрмыс құрды, бірлікке, ұйымшылдыққа негізделген хандық билігі құрылды. Солай бола тұрса да Абылай хан көзі тірісінде Қазақ елінің мемлекетінің тұрақты болуының тарихи жағдайын жасап үлгермеді. 1781 жылы Абылай хан дүние салғаннан кейін еліміздің тұтастығы ыдырап, Қазақстан тәуелсіздігінен айырыла бастады.

Абылай хан – XVIII ғасырдағы тарихымыздың аса ірі тұлғасы. Ол туралы орыс ғалымы А. Левшин былай дейді: «Абылай тәжірибесі, ақыл – айласы жағынан болсын, қол астындағы халқының саны, күші жағынан болсын, сондай-ақ өзінің Ресей патшалығымен, Қытайдың боғда ханымен жүргізген тапқыр, шебер қатынастары жағынан болсын өз тұсындағылардың бәрінен де басым еді. Ол ұстамды, досына мінәйім мінезді, жауына қатал, қаһарлы кісі еді. Сондықтан жұртты өзіне тарта, ерте білетін еді».

Бұл жерде Абылай ханның XVIII ғасырдан күйі жеткен санаулы күйшілеріміздің бірі екенін айта кеткен жөн болар. Себебі қазақ қоғамында күйдің алар орны айрықша, ең мол дерек көзі күй тілінде және күй аңыздары түрінде сақталған. Абылай ханның күйлерінің тақырыбы нақтылы өмір құбылыстарына арналған және де ел қамы мен халық тағдыры жөнінде толғанған ойларын сипаттайды. Абылай ханның күйлері туралы Ш. Уәлиханов, А. Затаевич сияқты ғалым - зерттеушілер кезінде жазған. Олар: «Ақ толқын», «Бұлан жігіт», «Дүние қалды», «Қайран

елім», «Қоржын қақпай», «Жетім торы» т.б. «Бұл күйлердің бәрі күні осы уақытқа дейін Абылай ұрпақтарына сонау бір даңқты кезеңдерді елестетеді» дейді Ш.Уәлиханов.

Абылай ханның алға ұстаған саясаты, мақсаты – қазақ халқының бостандығы мен бірлігі, мемлекеттігі мен тәуелсіздігі еді. Алайда ол дүние салғаннан кейін қазақ мемлекеті қайта бөлшектеніп ыдырай бастады. Ресей империясы қазақ жерін отарлауды қызу қолға алды. Оны іске асыру әр түрлі жолдармен іске асты, яғни әскери шеп бекіністер салу, қазақ жерін тартып алу, хандық билікті жою, рухани отарлау және т.б.

Абылай кезінде қазақ хандығының саяси және экономикалық жағдайы жақсарды. Қазақ халқы бірлікке, тәуелсіздікке, бейбіт өмірге ұмтылды. Абылай сұлтан болған кезінде ақыл-айласымен, сабырлы салмақтылығымен маңайына Төле би, Айтеке би, Қазыбек би, Байдалы би, Сасық билерді, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақұлы Жәнібек, Шапырашты Наурызбай т.б. батырларды, Бұхар жырау, Ақтамберді жырау, Үмбетей жырау сияқты сыншы-жырауларды топтастыра білді. Абылай ел арасында аса зор беделге ие болған. Қазақ халқының басқа халықтармен терезесі тең дамуы үшін жан аямай арпалысқан хан. Көзі тірісінде-ақ аты аңызға айналған Абылай деген ат тәуелсіздік, бостандық, бірлік, ерлік, азаматтық, мемлекеттік тәрізді ұғымдармен бірге айтылатын болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Әуезов Мұхтар АБЫЛАЙ туралы жыр мен әңгімелер: Зерттеу. – 1947. – 10-296б. Машинкаға басылған. М. Әуезов жөндеген дана. Қ – 1124, № 1.
- 2 Назарбаев Нұрсұлтан Абылай аңсаған азаттық // Казинформ, 2013 жылғы 2 қазан, https://www.inform.kz/kz/kr-prezidenti-nursultan-nazarbaev-abylay-ansagan-azattyk_a2593898
- 3 Мұхаметқанұлы Н. Абылай ханның қазақ хандығын нығайту жолындағы қызметі. // Қазақстан Тарихы 27 тамыз, 2016 жыл #facts@history_qaz #khan@history_qaz
- 4 Левшин А. И. Описание орд и степей казахов // Министерство образования и науки Республики Казахстан. Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова. — Павлодар: НПФ «ЭКО», 2005. — 212 с. — (Библиотека казахской этнографии. Том 9). — 500 экз. — ISBN 9965-635-15-9. (в пер.)
- 5 Шоқан Уәлиханов шығармалар жиынтығы (түпнұсқа: Ч.Ч. Валиханов. Собр. соч.), 4-т., А., 1985, 241, 290-б. Орысша 18-19 ғасырлардағы қазақ-орыс қатынастары (түпнұсқа Казахско-русские отношения в XVIII-XIX в.), А., 1964, 215-б. орысша
- 6 Сүлейменов Р.Б., Моисеев В.А. Шоқан Уәлиханов - шығыстанушы, «Ғылым» баспасы, Алматы, 1985 жыл, Ауезов М.О., Ф.М. Достоевский и Чокан Валиханов - Москва, 1960
- 7 Ақжолұлы Шыңғыс Абылай хан — тарихи тұлға МББ аты: «www.bilim-all.kz Білім алл» - ақпараттық агентігі.

ГТАХР 17.40.01

ПОСТГЕНДЕРИЗМНІҢ ЭКЗИСТЕНЦИАЛДЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОАНАЛИТИКАЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Б.М. Аташ¹

Философия ғылымдарының докторы, саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының професоры

¹Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада постгендеризмнің қазіргі заманғы өзекті мәселелері қарастырылады.

Алдымен, патриархаттық қоғам, феминизм, гендерлік саясат пен гендерология, одан соң неогендерология ілімдерінің эволюциясы туралы шолулар жасалады. Постгендеризмге сыни көзқарас ұстана отырып, автор оның шығу тегі мен негізгі сипатына онтологиялық және психоаналитикалық талдаулар жасайды. Постгендеризм идеясын қолдаушылардың мінез-бейнелерін атап көрсетеді. Автор постгендерлік комбинациялардың біздің ұлттық құндылықтарымызға сай келмейтіндігі туралы қортындыға келеді.

Тірек сөздер: гендерлік саясат, гендерология, постгендерология, психоанализ, феминизм, трансгуманизм т.б.

Б. М. Аташ

*Доктор философских наук, профессор кафедры
Политологии и социально-философских дисциплин
КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан)*

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные современные проблемы постгендеризма. Сначала делаются обзоры эволюции доктрин патриархального общества, феминизма, гендерной политики и гендерологии, а затем неогендерологии. Придерживаясь критического подхода к постгендеризму, автор проводит психоанализ и экзистенциалистический анализ его происхождения и основного характера. Подчеркивает поведение сторонников идеи постгендеризма. Автор приходит к выводу, что постгендерные комбинации не соответствуют нашим национальным ценностям.

Ключевые слова: гендерная политика, гендерология, постгендерология, психоанализ, феминизм, трансгуманизм и др.

B. M. Atash

*Doctor of Philosophy, Professor of the Department
Political science and socio-philosophical disciplines
KazNPU named after.Abaya (Almaty, Kazakhstan)*

Annotation

The article deals with the actual modern problems of postgenderism. First, reviews are made of the evolution of the doctrines of patriarchal society, feminism, gender politics and genderology, and then neogendereology. Adhering to a critical approach to postgenderism, the author conducts a psychoanalysis and an existentialist analysis of its origin and basic character. Emphasizes the behavior of supporters of the idea of postgenderism. The author comes to the conclusion that post-gender combinations do not correspond to our national values.

Key words: gender policy, genderology, postgenderology, psychoanalysis, feminism, transhumanism.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін, құқықтық-демократиялық даму жолын ұстанып, әлемдегі адам еркіндігі мен бостандығы мәселелерімен шұғылданатын үдерістердің бірі – гендерлік саясатқа да қолдау көрсетіп, өзіндік мемлекеттік заңдары мен стратегияларын жариялады. Қазіргі кезде де ер мен әйелдің құқықтары мен бостандықтары мәселесіне айрықша назар аударып, нақты қадамдарды да жүзеге асырып келеді.

Бұл бағыт пайда болғандығына көп уақыт өтпесе де, бүгінгі таңда өзінің арнасын кеңейтіп, жаңа әлеуметтік мәселелерді шешуге қарай оңтайланып, болашақтағы даму бағдарын да анықтауға қарай бет түзеп келеді. Сондықтан, біз, оның даму эволюциясы мен түрленуінің ерекшеліктерін мынадай тізбек бойынша тиянақтап алуды жөн көрдік: «патриархат – феминизм – гендерлік саясат – гендерология – неогендерология – постгендеризм».

Патриархаттық қоғам әр елде, әрбір халықта әр түрлі сипат алғанмен, түпнегіздік мотиві – қоғамдағы ер адамның ролін әйелдермен салыстырғанда жоғарырақ қоюмен келіп өлшенеді. Тарихта оның да төзімді, радикалды, консервативті, либералды сияқты түрлері болғандығы

белгілі. Атап айтқанда, осы консервативті және радикалды формалары, гендерлік төзімсіздік, мезонимиялық көзқарастар т.б. феминистік қозғалыстың тууына алып келді. XIX ғасырларда батыста, АҚШ пен Еуропа елдерінде тек қана әйелдердің бостандықтарын қорғауды, олардың да сайлау мен білім алу еркіне ие болуды, ерлермен тең дәрежедегі жалақы мөлшерін т.б. талап етуден туындаған феминистік қозғалыс XX ғасырда көптеген мемлекеттерде белгілі бір деңгейде өздерінің мақсатына жеткен сыңайлы.

Сондықтан, феминизм басқаша формаға ауысып, өзінің арнасын кеңейтіп, нақты өмірлік мәселелерді ұсынды. Бұл қозғалыстың негізінде пайда болған гендерлік саясаттың феминизмнен басты айырмашылығы тек әйелдердің ғана емес, ерлердің де құқықтарын қорғаумен шұғылданатын, екі жыныстың мүдделерін қатар қоятын саясат ұстанғандығында еді. Гендерді қоғамдық санада феминизммен шатастырады. Ол екі жақтың тең құқығын қорғайды. Мәселен, ер адамдардың әйелдермен салыстырғанда жасының қысқа болуы, олардың нерв жүйесінің әлсіздігі, апаттарға жиі ұшырауы, өміріне қатер келтіретін жұмыстар атқаруы, жасөспірім жігіттердің әскер қатарына алынуы, отбасын материалдық жағынан қамтамасыз етудің ер адамдарға жүктеліп қойылуы т.б. ер адамның да мәртебесіне қатысты ахуалдар.

Осыған орай, XX ғасырдың орта тұсында бұл бағыт қойылып отырған ахуалдарды ғылыми тұрғыдан зерттеуді қажет етті де, ер мен әйелдің антогонизмін жойып, екеуінің үйлесімділігін, екі жыныстың қарым қатынасына қатысты барлық мәселелерді зерделейтін ілімге айналған еді [1, 236.].

Одан соң қазіргі ғылым дамуындағы дифференциацияға сәйкес, гендерлік педагогика, гендерлік психология, лингвистикалық гендерология, гендерлік құқық т.б. салалары қалыптасып, қоғамдағы гендерлік мәселелерді жан-жақты зерттей бастады. Әрине, бүгінгі таңда гендерлік мәселелер адамзат қоғамында түпкілікті шешімін тапқан жоқ, дегенмен, ілгерілеу де жоқ емес. Бірақ шешімін табуы тиіс көптеген күрделі түйткілдер ғылыми теориялық және тәжірибелік зерттеулер аясынан тыс қалды, олар тек фактологиялық ақпараттармен ғана шектеліп отырды. Атап айтқанда, аборт жасау, жыныстық еркіндік, проституцияны заңдастыру т.б. таза өмірмәнділік мәселелер мораль тұрғысынан әрбір халықта, әр түрлі деңгейде талқыланып отырылды, әсіресе, шығыстық-дәстүрлі діл мен еуропалық-өркениеттік діл бойынша, дін мен заманауи құндылықтар негізінде бұл мәселелер екі жақты қабылданды. Мәселен, дәстүршілдікті қолдайтын діни таным аймағында аборт жасау аморальді құбылыс, тіпті күнә да болып табылады.

Одан соң, гендерология өзінің даму аясында зерттеу объектісін барынша кеңейте түсті және солай болуы да тиіс еді. Өйткені, адамзат қоғамында гендерологиялық негізде талқылануы тиіс жаңа мәселелер пайда болады. Біз бұл бағытты «неогендерология» деп атап, зерттелуі тиіс ер мен әйелге қатысты іргелі мәселелердің бірнешеуін мысалға алып көрсетуімізге болады: жасанды ұрықтандыру, отбасындағы ажырасу мәселесі, маскулиндік әйелдер (еркек шора) мен феминистік ерлер (әйел типтес ер адамдар), бір жыныстылардың махаббаты мен олардың некелесуі, қыз бала мен ер бала тәрбиесі, метросексуалдылық, ретросексуалдылық т.б.

Осы тұста, отанымыздағы С.Оспанов, Б.М.Аташ сынды гендер мәселесімен айналысушылар аталған өткір мәселелерді діни сенімдері мен діліне қатысты әрбір ұлттар мен халықтардың өздігінше шешуге құқықтары бар екендігін ескере отырып, «гендерологияның қазақы ұлттық нұсқасын» жариялады да, оны «этногендерология» деп атап, тұжырымдамасын көпшіліктің талқысына ұсынған болатын. Тұжырымдамада негізгі екі арна айтылады, біріншісі, ер мен әйелдердің құқықтарының тең дәрежеде сақталуы, әйелдер мен ерлерге деген зорлық-зомбылықтар мен кемсітушіліктердің барлық түрлерінің алдын алу сияқты гендерлік саясаттың парасатты тұстарынан айнымау; екіншісі, гендерологияға қатысты ұлттық құндылықтарымызға сай келмейтін кейбір батыстық үлгілерден бас тартып, оларды халқымыздың дүниетанымына сәйкес құру. Бұнда қазіргі таңдағы гендеризмдегі, феминизмдегі, постгендеризмдегі мәселелерді ділімізге сай оңтайлы шешудің жалпы теориялық негіздері ұсынылған [2, 28-3266.].

Атап айтқанда, мәселен, бір жыныстылардың некелесуі, жезөкшелер үйін заңдастыру, метросексауалдылық т.б. неогендерологиялық мәселелерді аморальді құбылыс деп тану және оны мойындамауды этногендерологияның басты ұстанымдары ретінде қатаң сақтау. Сонымен қатар, біз, талқылауға ұсынып отырған «трансгуманистік постгендеризмнің» кейбір көріністерін де ғылыми-теориялық және тәжірибелік тұрғыдан әшкерелеу.

Адамзат эволюциясының жаңа үлгісін ұсынуды мақсат еткен, адамзаттың бейнесін үлгілеген трансгуманизмнің өзі бірнеше тармақтарға бөлініп отыр: барлық тіршілік иелерін қандай-ма болмасын құралдарды қолдануға ерік беріп, азап шегудің барлық түрлерінен құтылуды негіздейтін – аболуцианизм, өзінің денесін өзгертуге тиым салу адам құқы мен бостандығын шектеу деп санайтын – либертариандық трансгуманизм, адам мен табиғатты қорғау мақсатында, олардың эволюциясының жарқын болашағын қамтамасыз ету үшін трансгуманистік идеяларды қолдайтын – техногайянизм. Бұлар ақпараттар арқылы адамға қажетті тұрмыстық заттарды өндіру, психоактивтік заттарды адам өмірін белсенді және бақытты қылуға қолдану, адамның дене мүшелерін, оның ішінде мидың да кейбір бөліктерін ауыстыруға, өңдеуге болатын жасанды құрылғылармен алмастыру, адамның дене мүшелерін биологиялық элементтермен ауыстыру арқылы олардың суда тіршілік етуін, аспанда қалықтап ұшуын қамтамасыз ету т.б. [3,58-60бб.].

Соның ішінде, біз қарастырып отырған трансгуманизмнің бір саласы – постгендеризм. Бұл бағыт трансгуманизм идеяларын негізге алады да, жыныстық ерекшеліктер биологиялықтан гөрі, әлеуметтік және психологиялық құбылыс деп танып, гендерлік трансгуманизм мәселелерін атап өтеді: ер мен әйел болмысын жасанды биотехнологиялық жолмен араластыру, жыныс мүшесін ауыстыруға құқық пен еркіндік беру, екі жақтың жағымды сапаларын жинақтап, андрогинді адам жасау, гендерлік бірегейліктерді жою, адам ер немесе қатаң түрде әйел бола алмайтындығын негізге алу, себебі, олар қоғамда әйел немесе ер емес, жай ғана барлығы «Адамдар» деген түсінікті басшылыққа алу, дүниеге бала алып келу мен оны қоректендіру тек әйелдің ғана міндеті болмауы тиіс деген қағиданы негіздеу, баланы дүниеге алып келуді бір жынысқа жүктемей, жасанды түрде (клондау, партогенез, жасанды аналық клетка т.б.) жүзеге асыру т.б. Бұлардың негізгі мақсаты – дүниеге ұрпақ алып келуді әйелдің мойнына жүктеу гендерлік теңсіздіктің сарқыншақтарының көрінісі деген идеологияны насихаттау және бой сермер нүктесі де осы.

Постгендеристер осы құбылыстар жүзеге асса, гендерлік мәселелер жойылады, олардың болуы да тиіс емес деген түйінге келеді немесе оны гендерлік теңдік орнатудың бірден-бір жолы деп қарастырады. Постгендеризмнің пайда болуының көптеген қырлары бар: саяси-әлеуметтік, идеологиялық-ақпараттық, мәдени-құндылықтық т.б. Соның ішінде, біз, оның философиялық, атап айтқанда, экзистенциалдық және психоаналитикалық негіздеріне тоқталып өтеміз.

Экзистенциалдық негіздері. 1) Егер постгендеристік қоғамның толыққанды іске асқан, өркендеген үлгісін елестетсек, онда, әйел болмысы мен ер адам болмысы туралы түсініктер де өзгереді. Бірақ жануарларда сақталып қалады. Егер табиғатта партогенез тәжірибесі бар екендігін екерсек, «шындығында, адамзат эволюциясы екі жақты жыныстық көбеюсіз жалғасын таба ала ма?» деген сауал туындайды.

Қазіргі таңда адамзат түрлі ота жасаулар арқылы өзінің табиғи болмысын, тіпті пластикалық оталар арқылы сыртқы келбетін де өзгерте алады. Бірақ қазір іске аса бастаған «жыныс мүшесін өзгерту немесе оны жойып жіберу немесе қос жынысты адам дайындау т.б. ғылым этикасына жатқызыла ма?» деген сауал қойылады.

Шындығында, жер шеңберінен шығып, ғарышқа үңілсек, онда жыныстық айырмашылықтарды көре алмаймыз. Көне Қытай философиясындағы – Инь мен Ян, тәңіршілдік сеніміндегі – Көк Тәңірі мен Ұмай Ана т.б. рәміздік бейнелер немесе ғарышты антропоморфтаудың көрінісінен туындаған түсініктер екендігі байқалады. Ал, Э.Фромм өзендердің көлдерге құйылуын, жаңбырдың жерге жаууын (шөп шығу) мысал етіп ала отырып, табиғатта да жыныстық қатынасқа ұқсайтын құбылыстар бар деп есептейді.

Постгендеризм ұрпақтар сабақтастығын сақтауға құлықсыз, кей сәттерде ұрпақ қалдыру мүкіндігін саналы, арнайы түрде жоғалтады. Сондықтан постгендеризм бойынша, болашақта адам өндіретін құрылғылар жасалып, адамның өзі биологиялық тауарға айналуы ықтимал. Екіншіден, «Сіз, бүгінгі таңда постгендеризм құбылысынан туған ұрпақ болғыңыз келе ме?» деген сауал тастасақ, «жоқ» деп жауап берушілер басым түсері анық. Олай болса, біз болашақ ұрпақтарға, оның ішінде, биологиялық-жыныстық болмысына тәжірибе жасауға құқығымыз жоқ деп айта аламыз.

Гейлер, гомосексуалистер, лесбиянкалар, жыныс мүшесін ауыстырғандар т.б. мынадай жағымсыз тұстары бар: олардан отансүйгіштік сезімді, ел мен жерді қорғауды, мемлекеттік саясат ұстанып отырған игілікті бастамаларды жүзеге асыруға ықпалдасуды, ғылымды дамыту мен дінді қадірлеуді күте алмаймыз, олар көп жағдайда космополиттер және қандай-ма бір дінді жамылған атеистер болып келеді. Ендеше, оларды экзистенциалдық тұрғыдан алғанда, адам, жеке адам, тұлға деп санауға бола ма?

2) XX ғасырдағы экзистенциализм ағымында, абсурдтан жалығу, зерігу деген сияқты ұғымдар бар. Мәселен, А.Камю өмірдің мағынасыздығынан жалыққан адам қоғамда әлсін-әлсін бүлік шығарады деген қортындығы келеді [4,22-456б.]. Бүлік тек қарулы төңкеріс немесе физикалық әрекеттер арқылы ғана емес, теориялық сенсациялар, резонанстар туғызу, психологиялық пиар жасау, хайп т.б. арқылы да көрініс табуы ықтимал екендігін ескергендіміз жөн. Зерігу ұғымы, әрине, қазақ философиясында басқаша түсініктермен беріледі: Абай айтқандай, «Жұмысы жоқтық, тамағы тоқтық аздырар адам баласын». Осы тұста, «постгендеристердің идеяларын қолданушылардың әрекеттері зерігу емес пе екен?» деген түйткілді мәселе туындайды. Бұл зерігу өздері үшін антигуманды емес, әрекеттерінің де өзгелерге еш зияны жоқ (пайдасы да жоқ), олар өздерінің жеке болмысына өздері иелік ететіндіктерін басшылыққа алады.

Зерігу жалпы алғанда, қазіргі замандағы сәт сайын жаңартылған материалды дүние мен ауысып отыратын ақпараттар тасқынын қабылдап отырумен компенсацияланады және оған адамдар да адаптацияланады. Кей сәттерде бұған сұраныс артып, үнемі қандай-ма сала болсын жаңартуды, жаңа әлемге енуді, жаңашылдықты қалап тұратын сана қалыптасады. Бұл кейде өзгермейтін, жаңартылуға тиісті емес құбылыстарға да телініп кетуі ықтимал немесе қоғамдық санадағы кейбір ұмтылыстар «үнемі болып жатқан өзгерістер» моделін басқа салалардың барлығына да жаппай қолданғысы келеді. Мәселен, ажырасу да, кей сәттерде, біздіңше, жаңаны аңсаудан туған болы мүмкін. Ендеше, жыныс ауыстыру да экзистенциалдық тұрғыдан алғанда өзінің биологиялық болмысының өзгерісін қалап, бұрынғы жынысынан жалығудан туындаған тәрізді дей аламыз. Шындығында, өмірде өзгеруге тиісті емес, мәңгі тұрақты құндылықтар бар: отбасы, жыныс, жалпы адамзаттық мораль т.б.

3) «Табиғатта постгендерлік комбинациялардың үлгілері бар ма?» деген сауал тастайық. Мәселен, техниканың үлгілері табиғатта жоқ, тек шағын модельдері ғана кездеседі: инелік, құстар – ұшақ, тікұшақ; қан тамырлары – темір жолдар деген сияқты т.б. ұқсатулар. Сиам егіздері – табиғаттың қателігі, андрогиндік адам – миф екендігі белгілі. Демонологияда да, оккультизмде де, магияда да, адамзат даналығында да постгендерлік құбылыстар туралы мәселелер жоқ деуімізге болады. Матриархат кезінде ер адамдар бала бағу ісімен шұғылданған деген түсініктер кездеседі, біздіңше матриархат дәуірі болмаған (әрине әйелдерді де құрмет тұтқан), бала күтімін атқару биологиялық жағынан да ер адамдарға мүлде сәйкес келмейді.

Діни сенімдерде құдайда жыныс болмайды және кез-келген дін постгендерлік комбинацияларға қарсы. Платон толғаған андрогиндік адам болмысын аңыз бойынша, Зевс екіге бөліп ажыратады екен [4]. Сонда «ажыраған болмысты қайтадан біріктірудің қажеттілігі қанша, жыныстық табудың, инцестке тиым салудың, экзогамияның туындауының адамзат үшін құндылығы неде, рухани эволюцияда ол не үшін қажет болды?» деген мәселелер туындайды. Постгендерлік комбинациялар табиғатта, басқа да тіршілік иелерінде кездеспейді, оларда бір жыныстылардың қатынасы да болуы мүмкін емес, яғни, біз қарастырып отырған

құбылыстың физиологиялық тұрғыдан алғанда да объективті негіздері жоқ деген сөз.

4) Постгендерист Суламифы Форстоун: «Екі жыныстың игілігі үшін біреуінің ұрпақ жалғастыруы, енді жасанды жолмен көбеюмен алмастырылады (тым болмаса, баламалық нұсқалармен): екі жыныс та бала туу жөнінде тең мүмкіндіктер ие болады, олардың ешқайсысы бір-біріне тәуелді болмайды», -деп тұжырымдаған екен [5]. Біз бұл тұста, біріншіден, табиғатта өзгертуге болмайтын заңдар бар екендігін естен шығармауымыз керек.

Екіншіден, миллиондаған жылдардан бері сабақтасып келе жатқан, әбден орныққан, мүлтіксіз ақиқатқа айналған екі жыныстылардың бірігіп, ұрпақ жалғастыруы, ұрпақты әйелдердің дүниеге алып келу тәжірибесі әлі де өзінің ешқандай кемшілігі мен олқылығын көрсеткен жоқ және оны жою үшін аса қажеттілік те туындап отырған жоқ. Мәселен, ғылыми-техникалық төңкерістер, табиғи қорларды интенсивті пайдалану тәсілі бүгінгі таңда, адам мен табиғат арасында қайшылықтар туғызып, өзінің өміршендігін көрсете алмады, баламалы жасыл экономиканы сұранып тұр.

Психоаналитикалық негіздері 1) Психоанализде «садизм» және «мазохизм» деген ұғымдар бар екендігін назарға алсақ, ер адамның әйелге бағытталған садизмі, оларға деген мезантропиядан туындаса және керісінше болса, онда, садист ер адамдар ер жыныстылыққа басымдылық беретін бір жыныстылықты қолдайды және керісінше, нақтырақ айтқанда, садист әйел бейсаналы түрде ер адам болып өзгеруді аңсайды, ал мазохист ер адам бейсаналы түрде әйел болуды аңсайды деген сөз. Ал садомазохизм андрогинділікті қалайтын болып шығады. Яғни, әрі әйел, әрі ер адам жынысының бір адамда болатын үлгісіне өткісі келеді деген сөз.

3. Фрейд, Э. Фромм сияқты ойшылдар бұл құбылыстар шектен шыққан уақытта психологиялық ауытқуға айналады деген де пікірлерін атап өтеді. Ендеше, постгендерлік ұмтылыстар, бізді, сауықтыруды қажет ететін қоғам туралы ойландырады. Некелескен бір жыныстыларды, постгендерлік комбинацияларға түскендерді, жыныстарын ауыстырғандарды т.б. қазіргі медицина мен жантану психологиялық ауытқуға жатқызбайды. Себебі, олардың психологиялық ауытқу мен ауытқымау арасындағы критериілері, верификациялары, дихотомиялары басқаша, жаңартылмаған. Мәселе осы параметрлерді қайта қарастыру да болып отыр. Мәселен, дәстүрлі қоғамдарда, қазіргі қазақ қоғамындағы қарт адамдардың да барлығы (100 пайызы) бұндай құбылыстарды сөзсіз ақылынан алжасқандық деп бағалайды.

2) Адам психикасының қорғаныш тетіктерінің бірі, жыныстық құмарлықты басқа әрекеттер арқылы алмастыруды қалайтын – сублимация тек іс-әрекет арқылы ғана емес, теория арқылы да көрініс табуы ықтимал екендігін ескерсек, «постгендерлік идеялар осы сублимацияның көрінісі емес пе екен?» деген күмәнді ой туғызады. Бұл сублимациялар қайтадан ресублимацияланатын тәрізді. Себебі, әйелдер ер адамдық, ер адамдар әйелдік оргазмды аңсаудан немесе тәжірибеден өткізіп көруді бейсаналы түрде бастан өткізгісі келуден туындайтын сияқты.

Олай болса, алдымен, постгендерлік құбылыстардың дами түсуі гендерлік мәселелердің жойылуы деп түсіндіретін рационализациялық қорғаныш тетіктері жүзеге асуы тиіс. Яғни, ақылмен, дәйекпен, ғылыми тұжырымдармен ақтап алу үрдісі бейсаналы түрде құрылады да, ол постгендеристерді және оны қолдаушылар легін туғызады. Шындығында, қоғамдағы гендерлік және неогендерлік мәселелер постгендерлік комбинациялармен шешімін таппайтындығы анық.

3) Өзінің биологиялық жынысына сәйкес келмейтіндерді анықтайтын трансгендерлік мәселелерге тоқталып өтпекпіз. Маскулиндік әйелдер өздерінің жыныс ерекшелігіне, яғни, әйел екендігіне қанағаттанбаудан психологиялық-элеуметтік, биологиялық-физиологиялық болмысы жөнінен ер адамдарға еліктейді. Немесе, ол әуел бастан-ақ аналарының болашақ нәресте ер бала болып дүниеге келсе екен деген ниетіне байланысты да болуы ықтимал.

Феминисті ер адамдар, яғни, «қызтекелерге» айналғандар да осындай бейсаналы ұмтылыстармен айғақталады. Яғни, дүниеге ер адам болып туғандарына бейсаналы түрде налитындар. Міне, бұндай типтердің мінез-бейнелерінің одан әрі асқынуы және санының өсуі – постгендеризмді қолдаушылар қатарын көбейтеді.

Нақтырақ тарқатып атап өтсек, жыныс ауыстыруға деген ұмтылыс, немесе әйел типтес еркек, еркек типтес әйелдердің дүниеге келуі – әйелдердің бастапқы жүктілік кезінде (кейіннен ол анықталады ғой) нәрестесі қыз болса, оны ұл болса екен деп тілеп жүруінен, сәйкесінше, ұл болса оны қыз болса екен деп тілеп жүруінен туындайды және ол ниет ұл немесе қыз екендігі анықталғаннан кейін де жалғаса берсе, ішке берілген осындай ақпараттар нәресте дүниеге келгенше оны қарсы жынысқа қарай бірте-бірте бейімдей түседі.

Екінші бір нұсқа, генетиканың заңдылығы бойынша, 3-4 ұрпақтар ауысуынан кейін де олардың ата-бабаларының сапалары аралық буындарда үзіліп, қайтадан тасымалданады. Қазақтарда тәрбие мен қатаң тиым салу бұндай ауытқушылықтарды әлеуметтік институттар арқылы реттеп отырды, сондықтан олар туралы мағлұматтар біздерге белгісіз болып қала берді.

Қазіргі таңда қазақ қоғамындағы әйелдер, оның ішінде, балалар арасында, жігіттердің ер адамдық сапасының төмендеуі мен олардың киім мен күтімге, сәндік бұйымдарға әйелдер сияқты тым басымдылық беретін метросексуалдығы [6,44б.] туралы пікірлер жиі кездесіп жатады. Бірақ, олар болмысының, әсіресе, физиологиялық тәні мен биологиялық келбетінің осылай қалыптасқандығына кінәлі емес, дегенмен, қоғамдағы әлеуметтендіру институттарына бұл мәселе жауапты міндеттер жүктейді. Мәселен, көп жағдайда айтылып жүрген, мектептегі ер мұғалімдер санының тым аздығы, отбасында да тек анасымен бірге тұратын ер балалардың күндік өмір уақытының 60-70 пайызы әйелдер ортасында, қыз балалардың да өмірден қиындықтар көруі, әкесінен айрылуы немесе мүлде болмауы т.б. отбасында белсенділік танытып, өміршең болуға қарай жетелейді. Бұлар әрине, әлеуметтік факторлар.

Гендерология ілімі пайда болып тарала бастағанда да, оған қарсы шығушылар мен қолдаушылар тобы және бейтарап қатынасты ұстанушылардың легі қалыптасқан еді. Осыған орай, постгендеризмнің де қылаң беруіне байланысты әр түрлі көзқарастар бар. Оларды постгендеристер, яғни, бұл бағытты қолдаушылар мен оған қарсы шығушылар – «антипостгендеристер» деп ажыратуымызға болады. Сонымен қатар, бұл екеуінің ортасындағы аралық буын осы бағыттарға бейтарап қатынас орнатады немесе бұл бағдар туралы өз ойларын әлі біржақты ашып ала алмағандар.

Қоғамдық көпшілік санадағы антипостгендеристер көп жағдайда сезімге орын берсе, теориялық сана, яғни, ғалымдар бұны рационалистік жолмен терістеуді немесе сынауды қолға алады. Теориялық антипостгендеристер, сонымен қатар, трансгуманизмге де қарсы шығады. Мәселен, гуманистер оны қоғамдағы адам болмысының жойылуы, оның биологиялық, жыныстық, әлеуметтік болмысының құлдырауы деп санайды, Ф.Фукуяма өзінді өзгелермен салыстыра отырып, қол жеткізілмейтіндікті шексіз қууға деген ұмтылыс, «адамзат үшін ең қауіпті идея» деп баға берсе, постгуманистер Адам, Табиғат, Қоғам бірлігінде, бұл бағыттың тек адамға ғана басымдылық беретіндігі туралы тұжырым жасайды, әлеуметтік тұрғыдан келушілер трансгуманизм адамдар мен ұлттар арасындағы теңсіздікті жоймайды, қайта оны ушықтыра түседі деп санайды.

Демек, «постгендеризм кімдерге және не үшін қажет?» деген сауал тастаймыз және өз ойымызды психоаналитикалық талдаулар бойынша, оларға деген жағымсыз көзқарас тұрғысынан былайша болжамдаймыз. Жыныс ауыстырушылар, біріншіден, радикалды феминистер, саналы-бейсаналы түрде феминизм бағыты өзінің мақсатына толықтай жете алған жоқ деп санайтындар. Екіншіден, гендердің тек қана биологиялық жыныстық жағына ғана баса назар аударғандар (пансексуалистер), саяси, құқықтық, тарихи, өмірмәнділік т.б. қырлары тасада қалған сыңайлы. Үшіншіден, адамзатты өзінің өлімге ұмтылысы арқылы өзін-өзі жоюға, яғни, болмауға жетелейтін «әлеуметтік танатосқа» бет алушыларға да ұқсайды, төртіншіден, гендерологияға, гендерлік саясатқа қарсы бағытын астыртын ұстанатын «арандатушылар» идеологиясы болуы да ықтимал, бесіншіден, психикасында аздап болса да, жыныстық ауытқушылықтары бар адамдар тәрізді.

Ал жағымды және үмітті көзқарас тұрғысынан, постгендеризм болашақта қоғамдағы өзекті неогендерологиялық мәселелерді шешудің оңтайлы тұстарын трансгуманистік негізде келісімді жолдармен ұсынады деп топшылаймыз. Екінші бір қырынан, бихевиоризмдегі

«байқап көру-қателесу» қағидасы бойынша, бұндай үдерістер бір уақыттарда өзінің өміршен емес екендігін, адамзатқа тән бола алмайтындығын өмір мен болмыс шындығы арқылы дәйектеп, өздігінен бірте-бірте жойылуы да ықтимал. Бірақ мүмкін, 40-50-60 жылдық «мода» болатын да шығар. Яғни, бұл байқап көру, кейіннен қателесу екен ғой деп басқа жолға ауысады.

Қорыта айтқанда, постгуманизмді қолдаушылық сияқты болып көрінетін постгендеризм, біздіңше, жыныстық төңкерістің жалғасы іспеттес. Біз, этногендерология мен неогендерология келешекте қоғамдағы шұғылдануы, күресуі тиіс күрделі ахуалдардың бірі – осы постгендеризмнің мақсаты болуы тиіс деп ойлаймыз. Әрине, осыдан бірнеше жылдар бұрын, XX ғасырдың орта шенінде трансплантация ақылға сиымсыз және ғылым этикасына жатқызылмайтын өрескел болып көрінгендей еді. Бірақ келешекте, постгендерлік комбинациялар ақылға сиымды болып шығуы тиіс емес деп үміттенеміз немесе ол, алдымен, тәжірибелер арқылы қатаң сынақтан өткізілуі керек деп санаймыз. Бастапқыда жыныс ауыстыру адам сенгісіз тым өрескел құбылыс еді, міне ол Қазақстанға да жетті.

Бұл тұста постгендерист идеологтардың манипуляциялары анық байқалады, ол адам психикасының әлсіздігіне сүйенеді: үркітіп алмайын деп, «бірте-бірте көз үйрету», ақыры қоғамдық сананы көндіру, санаға сіңіру мен көзін жеткізу әдістерін қолдану, рационализациялау, яғни, ақылмен, ғылыми дәйектемелермен, заңдармен бекіту,

Сонымен қатар, бұл үдерістер қазақ халқының құндылықтарына сәйкес келмейтіндігін атап өте отырып, оған қарсы идеологиялық-насихаттық сүзгілер құрудың жолдарын қарастыруымыз қажет. Әрине, ол тек этногендерологияның ғана міндеті емес, халқымыздың басқа әлеуметтік институттары қолға алуы тиіс күрделі ахуал деп түсінеміз, ұлттық рухани қауіпсіздіктің де басты мәселесі деп санаймыз. Мәселен, постгендеризмнің қауіпті жақтарының бірі – бала туу санының азайып, жер бетінде адамның демографиясы мәселесін туғызуы мүмкін екендігі болатын болса, ол еліміздегі демографиялық қатерлерге де алып келеді. Шындығында, қоғам өркениетті, урбанизацияланған, отбасының материалдық жағы артқан сайын бала туу көрсеткіштері бірте-бірте кеміп бара жатқандығы туралы парадокс туындап отыр. Қазір кейбір Еуропа халықтары бала туу көрсеткіші осы қалпымен жалғаса берсе, жер бетінен мәңгілікке жойылады деген сөз. Бұл халқының саны өсіп бара жатқан Қытай, Үнді немесе Африка халықтары үшін аса қауіпті емес болғанмен, Қазақстан сияқты саны аз халықтар үшін демографиялық қатерлер туғызады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Петрова Р.Г. Гендерология и феминология: Учебное пособие/ Р.Г. Петрова.-5-е изд., перераб и доп.-М.: Дашков и К, 2010.-272 с.

2.Оспанов С.И, Аташ Б.М. «Этногендерология» мен «этногендеризм» негіздерін қалыптастыру: тұжырымдама бағдары// Ақиқат. Ұлттық қоғамдық-саяси журнал, 7 шілде, 2018 ж.-№3.-28-32бб.

3. Трансгуманизм//<https://ru.wikipedia.org/wiki> [Электронды ресурс] (Қаралған уақыты: 2019.09.03)

Камю А. «Миф о Сизифе. Эссе об Абсурде» пер. Руткевича в изд. «Сумерки богов», М.: Политиздат, 1989.-215с.

4. Андрогинная природа человека//<https://ru.wikipedia.org/wiki/> [Электронды ресурс] (Қаралған уақыты: 2020.08.03)

5. Суламифы Форстоун Постгендеризм. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. [Электронды ресурс] (Қаралған уақыты: 2020.08.03)

6. Марк Тангейт. Мужские бренды. Создание и продвижение товаров для сильного пола. — М.:, 2010. - 213 с.

УДК 323.2

ФИЛОСОФИЯ ГОСТЕПРИИМСТВА В ТУРИЗМЕ

*Шакирова Р.Г.,¹ к.ф.н., доцент
Институт Сорбонна-Казахстан*

*Ивашов А.А.,² к.ф.н., доцент,
Международный университет туризма и гостеприимства,
проректор по учебной и научной работе.
87024551062*

Аннотация.

Гостеприимство - это одно из понятий цивилизации, которое благодаря прогрессу и времени превратилось в мощную индустрию, в которой работают миллионы профессионалов, создавая все лучшее для потребителей услуг (туристов).

В настоящее время понятие «гостеприимство» имеет высокую социальную значимость и играет важную роль в межкультурном общении.

Ключевые слова. Гостеприимство, туризм, бизнес, турист, отдых, развлечения, гостиничный и ресторанный бизнес, общественное питание, экскурсионная деятельность.

THE PHILOSOPHY OF HOSPITALITY IN TOURISM

*Shakirova R. G.¹ c.phil.sc., Associate Professor
Sorbonne Institute-Kazakhstan*

*Ivashov A. A.,² c.phil.sc., Associate Professor,
International University of Tourism and Hospitality,
Vice-Rector for Academic and Scientific Work.
87024551062*

Annotation.

Hospitality is one of the concepts of civilization, which, thanks to progress and time, has become a powerful industry in which millions of professionals work, creating the best for consumers of services (tourists).

Currently, the concept of "hospitality" has a high social significance and plays an important role in intercultural communication.

Key words. Hospitality, tourism, business, tourist, recreation, entertainment, hotel and restaurant business, catering, sightseeing activities.

ТУРИЗМДЕГІ ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫ

*Шакирова Р. Г. - ф.ғ. к., доцент
Сорбонна-Қазақстан Институты*

*Ивашов А.А.,² ф.ғ.к., доцент,
Халықаралық туризм және меймандостық университеті,
оқу және ғылыми жұмыс жөніндегі проректор.
87024551062*

Аңдатпа.

Қонақжайлылық-өркениет ұғымдарының бірі, ол прогресс пен уақыттың арқасында миллиондаған мамандар жұмыс істейтін, қызмет тұтынушылары (туристер) үшін ең жақсысын жасайтын қуатты индустрияға айналды.

Қазіргі уақытта "қонақжайлылық" ұғымы жоғары әлеуметтік мәнге ие және мәдениетаралық қарым-қатынаста маңызды рөл атқарады.

Тірек сөздер. Қонақжайлылық, туризм, бизнес, турист, демалыс, ойын-сауық, қонақ үй және мейрамхана бизнесі, тамақтану, экскурсиялық қызмет.

В современной научной литературе существует много определений терминов «туризм» и «гостеприимство».

Гостеприимство - это более точное понятие, так как направлено на удовлетворение потребностей не только туристов, но и потребителей вообще.

Следует отметить, что понятия туризма и гостеприимства нельзя рассматривать в отдельности: это два взаимосвязанных термина. Туристы являются потенциальными потребителями, имеющими разнообразные желания и потребности, зависящие от целей их путешествий.

Понятие "гостеприимство" во всех словарях толкуется как любезный прием гостей, радушие по отношению к гостям.

Гостеприимство - это одно из понятий цивилизации, которое благодаря прогрессу и времени превратилось в мощную индустрию, в которой работают миллионы профессионалов, создавая все лучшее для потребителей услуг (туристов). Индустрия гостеприимства включает в себя различные сферы деятельности людей - туризм, отдых, развлечения, гостиничный и ресторанный бизнес, общественное питание, экскурсионную деятельность, организацию выставок и проведение различных научных конференций [1].

Таким образом, индустрия гостеприимства - это комплексная сфера деятельности работников, удовлетворяющих любые запросы и желания туристов. Коммерческая направленность туристских предприятий приводит к появлению туристского и сервисного бизнеса, а также к созданию специализированной отрасли по производству сувениров и товаров туристского назначения. Это обстоятельство позволяет выделить туризм и сервис в самостоятельный комплекс сервисно-туристских предприятий.

Все это можно определить как туристскую индустрию, темпы развития которой поражают своей быстротой.

Основными факторами роста индустрии туризма в настоящее время являются:

- рост доходов населения, которые позволяют сверх удовлетворения первоочередных потребностей (жилье, питание, одежда) употреблять все большую часть их на удовлетворение рекреационных потребностей. В структуре затрат потребительского комплекса жителей экономически развитых стран затраты на туристские услуги вышли на второе место после затрат на жилье;

- растущая урбанизация и ухудшение экологической обстановки в городах, быстро активизирующие спрос на отдых в экологически чистой среде, требующие смены стереотипа урбанизированной жизни на другую деятельность, ухода от повседневных забот и бытового стресса;

- рост массива свободного времени, то есть того времени, которым человек может располагать не по принуждению, а свободно.

В практике туризма экономически развитых стран сложилась следующая дифференциация туризма: обычно отпускной период времени используется на зарубежные туристские поездки, уик-энд - на экскурсии внутри страны, а вечернее свободное время - на отдых в городе. Поскольку в структуре свободного времени уик-энд занимает ведущее место, потребность во внутреннем туризме в развитых странах все более возрастает и индустрия внутреннего туризма развивается более быстрыми темпами;

- развитие организационных средств и инфраструктуры, позволяющих сделать

уникальные туристские ресурсы более доступными, а туристскую деятельность по их потреблению - более комфортной;

- развитие международных торговых обменов, в которых туризм вышел на первые позиции, прежде всего, благодаря его высокой эффективности в удовлетворении быстро растущего туристского спроса;

- развитие средств массовой информации, паблик рилейшнз в туризме и телекоммуникационных системах и информационных технологиях, позволяющих не только развить рекламу, но и быстро и удобно обслужить миллионы туристов.

Во все времена и исторические эпохи философы полагали, что важнейшим качеством нации являются нравственные качества. Человек совершенствуется лишь в общении. Основой человеческого общения является культура. Культура каждого этноса – это тот источник, который обогащает своими достижениями мировую цивилизацию [2].

В настоящее время понятие «гостеприимство» имеет высокую социальную значимость и играет важную роль в межкультурном общении.

Несмотря на этническое разнообразие проявлений гостеприимства в различных культурах, существенную историческую эволюцию, в результате которой гостеприимство трансформировалось и по своему содержанию и по форме, основные структурные черты его остаются неизменными и едиными. Социальная мобильность, развитие гостиничного бизнеса и туризма - это не только тенденции современности, но и явления, подтверждающие онтологическую укорененность социального института гостеприимства.

Общепринятые правила культуры, которые необходимо соблюдать во время встречи гостей, также эти правила подразумевают заботу о госте на протяжении всего времени его присутствия на вашей территории.

Философия гостеприимства это универсальная традиция повседневно-бытовой культуры, предписывающая обязательность радушия и заботы о госте. В различных толкованиях гостеприимства авторы делают акцент, с одной стороны, на «качество характера и поведения человека, отличающегося радушием и хлебосольством, любящего принимать, угощать гостей» [3, с.66], тем самым сужая суть данного понятия, с другой стороны, рассматривают его как «широкий набор видов бизнеса, каждый из которых связан с обслуживанием людей, находящихся вне дома» [4, с.852]. Данные толкования демонстрируют полярность взглядов на понимание феномена гостеприимства и не отражают его социокультурной специфики. В качестве рабочего определения, наиболее емко характеризующего философию гостеприимства, приведем следующее: «гостеприимство - это универсально распространенный общественный институт, обеспечивающий гостю прием и заботу» [5, с.39].

Говоря о причинах становления феномена гостеприимства, американский исследователь Дж. Уокер полагает, что «для того, чтобы выжить в разомкнутом мире, человек должен либо уничтожить их (иноплеменников) всех, либо стать "своим среди чужих", то есть быть допущенным к временному пребыванию в этом пространстве теми, для которых оно является замкнутым, и даже получить их поддержку и помощь в обмен на гарантию такого же отношения к себе, когда они окажутся на вашей территории. Это и есть не что иное как гостеприимство» [6, с.5]. Итак, гостеприимство как один из древнейших социальных институтов эволюционировал, пройдя путь от гостеприимства как философии взаимности к гостеприимству как сервису за вознаграждение.

Рассмотрев этимологию понятия гостеприимства, сделав краткий исторический экскурс, перейдем к воссозданию архетипичной структуры обрядов, связанных с институтом гостеприимства.

По представлениям человека традиционной культуры, мир делится на две сферы: «свое» и «чужое». Поселение человека - это центр мироздания, известное, освоенное, структурированное пространство, профанный мир. Поселение гостя - это мир «чужой», неосвоенный, неизвестный, иной, мир другого измерения, сакральный мир. «Сакральное не

сакрально само по себе, но может оказаться таковым в определенных ситуациях. Человек, который живет в своем доме, в своем клане, живет в светском мире (профаном), но как только он отправляется в путешествие и оказывается в качестве чужака вблизи неизвестного лагеря, то оказывается уже в сфере сакрального» [7, с.16-17].

В ритуале гостеприимства к гостю относятся как к сакральной фигуре. Сакральностью гостя обусловлен целый ряд деталей гостеприимства, например, не принято расспрашивать путника (кто, куда, зачем). Гость вправе рассказать, но может так и уехать, даже не назвавшись. Ритуал гостеприимства организован таким образом, чтобы полностью подчинить гостя своему сценарию, вне зависимости от того, кем именно он является. Вспомним русские народные сказки, где Иванушка говорит Бабе-Яге: «Сначала накорми, напои, в баньку своди, а уж потом и расспрашивай».

В пятитомном этнолингвистическом словаре «Славянские древности» под редакцией Н.И.Толстого гость рассматривается как «лицо, соединяющее сферы "своего" и "чужого", как объект сакрализации и почитания, представитель "иного" мира» [8,с.531].

Всемирно известный антрополог, религиовед, этнолог, автор 12-томного труда «Золотая ветвь», посвященного изучению первобытной магии, религиозным верованиям и обычаям разных народов, Джеймс Фрезер полагал, что для большого числа народов чужеземцы являются «существами сакральными, наделенными сверхъестественно благотворной или вредоносной магически-религиозной потенцией» [9, с.297]. В связи с этим чужаков боялись, как неких существ, наделенных могуществом и силой, которые легко могут навредить. Поэтому во всех культурах стали складываться определенные ритуалы, представлявшие меры магической защиты от возможных чуждых влияний, и обряды по приему иноплеменников, превращающих «чужого» в «гостя».

Обряды встречи и гостеприимства включали в себя ряд последовательных действий, порядок осуществления которых строго соблюдался: «остановка, ожидание, переход, вход, включение». Система обязательных ритуалов, связанных с изменением статуса индивидуума, подробно описана в работе этнографа Арнольда Геннепа «Обряды перехода» [10]. Полная схема такого обряда, по Геннепу, состоит из трех общих стадий: отделения, промежутка, включения (обряды «прелиминарные», «лиминарные», «постлиминарные») Проследим данную последовательность на примере института гостеприимства.

Сложная обрядность гостеприимства имеет следующую структуру:

- прелиминарные обряды - отделение гостя от прежнего мира (отделение);
- лиминарные обряды - гость уже не принадлежит своему пространству, но еще и не часть принимающего его сообщества (переход, промежуток);
- постлиминарные обряды - приобщение, включение иноземца в новый мир, после чего он должен восприниматься как «свой» (включение);
- сублиминарные обряды - вывод гостя из «своего» пространства и проводы его обратно в «чужой» мир (исход).

К *прелиминарным обрядам* относятся действия, отделяющие гостя от внешнего мира. Некоторые из них сохранились до сегодняшнего дня: гость должен снять головной убор, верхнюю одежду, обувь, умыться, привести себя в порядок и т.д. Цель - адаптировать пришельца к домашним нормам так, чтобы он утратил качество чуждости и больше не был проводником чуждых сил. Омовения рук и лица при входе в жилище символизируют не только очищение от пыли дорог, но и блокирование дорожных привычек тревоги и отчуждения. Снимая дорожные покровы, гость демонстрирует тем самым дорожный облик, а вместе с ним и статус «чужого» и конструирует себя в статусе «своего». Тело лишается дорожных покровов постепенно: во дворе остается повозка, у порога обувь и посох, в сенях - верхняя одежда и сумки. Дольше всего на теле удерживаются пояс и шапка, снятие которых обставлено особыми церемониями. С помощью пояса устанавливалась связь между своим и чужим пространством. Цель хозяина состояла в том, чтобы заставить гостей распоясаться: «Распояшьте, дорогие гости, кушаки по колонкам!». Снимали или ослабляли ремень, наевшись до отвала и

почувствовал себя как дома. В пословицах снятие пояса - показатель хозяйского хлебосольства и довольства гостей, свободы и готовности открыть перед хозяином свою душу. В наши дни гость просит позволения у хозяина снять пиджак, ослабляет галстук, что служит показателем готовности перейти с этикетно-официального на доверительное общение. «Встречи без галстуков» как метафора неофициальных переговоров в политическом сленге [11, с.374]. Примечательно, что особенное внимание в ритуалах прихода уделяется снятию тех предметов одежды и снаряжения (обувь, посох и сумка, шапка и пояс), которые несли обережную (охранительную) функции. Снятие их обозначает и снятие прежнего социального статуса, а вместе с ним и дорожной настороженности - нужды в защите.

Лиминарные обряды подготавливают обе стороны к дружественному общению. Это обряды перехода из «чужого» в «свой мир» - мир хозяев. Гость в ходе лиминарного обряда считался уже утратившим связь со своим пространством и становился как бы нейтральным объектом. И необходимо было начать его постепенное приобщение к «своему» пространству. Сюда относятся: торжественный вход, вербальные формулы приветствия, жесты приветствия (обмен рукопожатиями, поцелуями, подарками, соприкосновение носами). Основной ритуал встречи происходил у порога: «Честно величать, так на пороге встречать». У порога оставляли обувь, а перед дверью в избу - дорожные сумки. Войдя в дом, полагалось остановиться у порога, не переходя матицы, без приглашения хозяев («Садись, как гость будешь»). До наших дней сохранилась традиция «присесть на дорожку» в случае покидания дома. У порога висел умывальник, где вошедший должен был смыть дорожную пыль, перед тем как пройти в чистое пространство к столу. Приглашение к столу означало готовность вошедшему предоставить статус гостя («В поле враг, дома гость»). За столом самое почетное место - красный угол, под иконами. Приезжие клали к божнице узелок с землей, привезенной с родины. Это не что иное, как маркировка места своей вещью-символом, приобщение к месту и тем самым его освоение. Следующий пункт продвижения гостя в пространстве избы - это печь. Доступ к печи указывал на восприятие гостя как «своего» («Будь, что дома: полезай на печь»). Лиминарные обряды в основе своей практически не претерпели изменений с древности.

Постлиминарные обряды, направление на включение чужаков в свое сообщество, предполагали ряд различных действий, таких, как совместная трапеза, подношение соли, распитие напитков, связывание гостя и хозяина веревкой или поясом и даже временное усыновление или удочерение, а также выполнение перед домашними божествами предписанных обрядов. Это символически означало, что пусть и на непродолжительное время гость себя идентифицирует с данным сообществом. Существенная роль отводилась совместной трапезе (еде и питью, от воды до водки, как важному медиатору церемонии встречи). Застолье трансформирует ездока в едока, человека с дороги в члена домашнего коллектива, имеющего право на свою долю его жизненных ресурсов. Застолье при встрече гостей могло быть чисто символическим («Чаю выпьешь?») или весьма длительным и торжественным, но всегда необыденным. После застолья открывается возможность дальнейшего общения с гостем. Обратим внимание на коммуникативные стратегии, которые демонстрировались во время застолья.

Во-первых, утверждение власти хозяина и готовности гостя ее принять. Эта установка проявлялась в обычае потчевания, то есть принудительного кормления гостя. Отказ от поданных блюд расценивался как неуважение к хозяевам. Во-вторых, блокирование агрессии: «Просим не прогневаться! Чем бог послал». В-третьих, совместная трапеза трактуется как средство познания гостя: «Друга узнать - пуд (куль) соли вместе съевши». С другой стороны, пришелец через еду познает новое место своего жительства, как бы физически приобщаясь к нему. Трапеза должна была служить одной из основ налаживания дружественных контактов, приязни со стороны сотрапезников. Важно было не только не вызвать гнев ни у одной из сторон, но даже и не раздражить другого сотрапезника. Таким образом, перед трапезой гость все еще пребывает на зыбкой границе «своего» и «чужого» пространства, он подвергается своеобразному экзамену: кто он — друг, которого можно впустить в «свой» мир, или он

пришел с дурными помыслами, чтобы навредить членам данного сообщества? «Принимая участие в совместной трапезе, двое людей на деле дают залог доброго расположения друг к другу; один гарантирует другому, что не будет злоумышлять против него; ведь совместная еда физически объединила их, и всякий вред, причиненный сотрапезнику, рикошетом с той же силой ударит по злоумышленнику» [12].

К *сублиминарным обрядам* - обрядам исхода (возвращения или прощания) относились те, при которых, во-первых, гость должен был оставаться «своим» как можно дольше (вплоть до пересечения определенных границ обитания хозяев), чтобы он не желал навредить принимающей стороне, а во-вторых, у гостя обязательно должен сформироваться позитивный образ хозяев. Уходящий гость мыслился как своеобразный «проводник» магических сил хозяев, которые также должны были работать для них как оберег. Обрядовая сторона обязательно присутствовала при прощании с гостем. Так, проводились заключительные визиты, еще раз происходил обмен подарками, обязательна была совместная трапеза, «посошок», а также различные пожелания и наказания, иногда совершались жертвоприношения. Гостя, в зависимости от его социального положения, провожали некоторую часть пути. У южных славян считалось, что при несоблюдении определенных правил ухода гостя у хозяина перестанут плодиться пчелы и водиться скот, так как хозяин уведет их за собой. В частности, гость после еды должен помыть руки в доме, чтобы остатки еды не были вынесены из дома, а помыв руки, по той же причине гость должен стряхнуть капли воды в доме. Гость не должен сам выносить свои вещи - это может сделать только хозяин.

Структура ритуала реализуется посредством различных символических языков (кодов), воплощающих сакральный смысл действия: акционального (ряд действий), персонажного, пространственного, временного, предметного (вещного), вербального (словесного), музыкального (звукового) и изобразительного. В ритуале встречи и приема гостей наиболее задействован пространственный код. Конструирование статуса гостя начиналось еще в дороге, на подходе к дому (приметы: если у путника зябнет правая нога, значит, дома что-то неладно). Существовал целый комплекс примет, по которым можно было судить о приближении гостя (из печи выскакивают угольки; со стола падает ложка, вилка, нож; кошка умывается). То есть в дорожных событиях видится дом, а в домашних дорога, как бы разрушается символическая граница между домом и дорогой. Обычаи гостеприимства призваны восстановить эту границу и с помощью ритуальных действий превратить чужого в своего. Если ничего не делать, «дорога может разрушить дом». На пути к символическому центру жилья (стол, очаг), «гость» делает ряд ритуальных остановок, сопровождающихся символическими действиями. У околицы деревни путник приводит себя в порядок: отряхивает дорожную пыль, переодевается и раздает гостинцы детям, нищим и убогим. По данным этимологических словарей, гостинец - это общеславянское существительное, однокоренное со словом «гость». В древнерусском языке это существительное имело значение -дорога, по которой едут гости (купцы[^]). Значение слова развивалось так: от дороги к товару, привезенному гостем, затем к подарку от гостя, а затем к подарку вообще. Гостинцы вручают в пограничных местах: у околицы селения, на пороге, стоя у дверей, где распаковывают сумки, т.е. гость маркирует пересекаемые им границы посредством привезенных с собой предметов. Гостинцы несут обычно память о том месте, откуда их привезли. Гостинец -это вещь-символ, которая устанавливает связь между местом исхода и прихода. Гостинцы являются средством преодоления дистанции между хозяином и гостем и формой символического освоения нового места.

Гостеприимство является положительным моральным качеством людей. Оно дает возможность искренне радоваться встречи с друзьями и близкими, а также новым знакомствам и общению. Среди достоинств гостеприимства можно выделить следующие:

Гостеприимство доставляет радость от встречи не только встречающим, но и в первую очередь самим гостям. Оно является радушием по отношению к пришедшим людям (гостям), готовность вежливо встречать посетителей собственного дома или какого-то заведения. Гостеприимство привносит в общение положительную энергию, заряжая оптимизмом, так как

люди ожидают в жизни исключительного только хорошего. Гостеприимство это возможность показать самые лучшие человеческие качества.

Гостеприимство – это практический способ служения Богу. Так говорит Св. Писание: “И сказал: Владыка! если я обрел благоволение пред очами Твоими, не пройди мимо раба Твоего; и принесут немного воды, и омоют ноги ваши; и отдохните под сим деревом, а я принесу хлеба, и вы подкрепите сердца ваши. Принимая, гостеприимство мы тем самым даем возможность людям проявить их великодушие» [13, с.16].

Гостеприимство освобождает от скуки и одиночества. «Открывает двери» новым возможностям и интересам. Гостеприимство – типичная ситуация, требующая этикета. Еще в Библии раскрывалась суть закона гостеприимства. Во всех странах мира были свои атрибуты и ритуалы, которые означали широту хозяйского гостеприимства. Основной частью гостеприимства, как принятого ритуала, считается совместное застолье. Это готовность с искренней радостью принять гостей, кем бы они ни были и в какое бы время не пришли, одна из наиболее почитаемых христианских добродетелей.

Это не только щедрость в материальном, но и щедрость души человека, свет, на который люди слетаются, как мотыльки. Гостеприимный дом не бывает пуст, а его хозяин – одинок, это сочетание благородства, щедрости и уважения к людям.

«В доме же том оставайтесь, ешьте и пейте, что у них есть, ибо трудящийся достоин награды за труды свои; не переходите из дома в дом» [14, гл.10]. Гостеприимством считается добродетель, которая с давних времен распространена даже между невежественными и грубыми народами, но особое и почетное местно она занимала среди избранного народа. У некоторых наций гостеприимство подразумевает принудительную трапезу. В случае если гость отказывается от нее, то он причиняет обиду встретившему его хозяину. Но все, же в большинстве европейских стран у современных народов складывается совершенно иная ситуация: гость самостоятельно определяет, какое количество продуктов и какие блюда он желает съесть.

Использованная литература

1. Д.А. Остпов, В.В. Романов, Е.В. Сорокина. Основы индустрии гостеприимства/ Учебное пособие М.2013,с. 260
2. Хрусталеv Ю.М., Кишкин Н.В. Методология совершенствования разум. М.- 2015.
3. Туризм, гостеприимство, сервис. Словарь/ Под ред. Л.П. Воронковой. М. Аспект-Пресс, 2002.
4. Уокер Дж. Р. Управление гостеприимством. Вводный курс: учебник для студентов вузов / Дж. Уокер ; пер. с англ. В.Н. Егорова. М.: ЮНИТИ-^АТА, 2006.
5. Першиц А.И. Гостеприимство II Свод этнографических понятий и терминов. Социально-экономические отношения и соционормативная культура. Под общ.ред. Ю.В. Бромлея и Г.Штробаха. М.: Наука, 1986. Вып. 1. С. 39.
6. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство/Пер. с англ. М.: ЮНИТИ, 1999.
7. Геннеп А., Ван. Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов /Пер. с франц. М.: Восточная литература, 2002.
8. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 тт. Т.1. (Под ред. Н.И. Толстого). М.: Международные отношения, 1995.
9. Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии /Пер. с англ. М.: ООО АСТ, 1998.
10. Геннеп А. ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. ... SecondSeries. 1909. Vol. 10. № 2. P. 232-235
11. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв. М.: Индрик, 2003.

12. Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии /Пер. с англ. – М.: Издательство АСТ, 1998. – С.16-41
13. Текст песни. Библия- Бытие, глава 18.
14. Библейская энциклопедия Св. Евангелие от Луки, гл.10. Синодальная Библия

ГТАХР 17.40.02

ҰЛЫ ДАЛА РУХАНИЯТЫНДАҒЫ ЭТИКАНЫҢ БАСТАУЛАРЫ МЕН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Танжаров М.И.

*Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасы,
философия ғылымдарының кандидаты
Атырау қ., 8702 568 56 80, zhanar-o@mail.ru*

Аңдатпа

Бұл мақалада ұлы даладағы руханилық, оның ішінде адамгершілік қағидалардың түпбастаулары туралы айтылады. Автор көне түркілік наным-сенімдерге сүйене отырып, зороастризм сеніміндегі, тәңіршілдіктегі, одан соң исламдық құндылықтардағы моральдік ұстанымдарға шолу жасайды және оның қазақ хандығы тұсындағы жыраулық дәстүрмен, қазіргі заманмен сабақтасатындығы туралы қортындыға келеді. Қазіргі кездегі рухани жаңғыру аясындағы моральдік климат сипатталады.

Танжаров М. И.

*Атырауский государственный университет имени Х. Досмукхамедова,
кафедра общественно-гуманитарных дисциплин,
кандидат философских наук
г. Атырау, 8702 568 56 80, zhanar-o@mail.ru*

Аннотация

В этой статье рассказывается о духовности в Великой степи, в том числе об истоках нравственных начал. Автор, опираясь на древнетюркские верования, дает обзор нравственных позиций в вере зороастризма, тенгрианстве, а затем и в исламских ценностях и подводит итоги ее преемственности с жырауской традицией Казахского ханства. Описывается нравственный климат в контексте духовной модернизации в современном Казахстане.

Tanzharov M. I.

*Atyrau State University named after Kh. Dosmukhamedova,
Department of Social and Humanitarian Disciplines,
Candidate of Philosophy
Atyrau, 8702 568 56 80, zhanar-o@mail.ru*

Annotation

This article tells about spirituality in the Great Steppe, including the origins of moral principles. The author, relying on ancient Turkic beliefs, gives an overview of moral positions in the faith of Zoroastrianism, Tengrianism, and then in Islamic values and sums up its continuity with the Zhyrau tradition of the Kazakh Khanate. The moral climate in the context of spiritual modernization in modern Kazakhstan is described..

Ұлттық руханият пен мәдениетімізді қайта саралауда көптеген ғылыми ізденістер оны,

әріден, түркілік, тіпті дейтүркілік дәуірден бастауды жөн санайды. Себебі, ХҮ ғасырда құрылған қазақ хандығы бірден-ақ жоқтан пайда болған емес, оның тарихи тамырлары сақ-ғұн кезеңінен тамыр тартатындығы белгілі. Сондықтан да, қазақтардың ұлттық болмысы, шаруашылығы мен өмір салты, руханияты мен мәдениеті сол көне түркілік өркениетпен астасып жатыр, зерттеушілеріміз оны тарихи тұрғыдан тұтастай қарастырып, «Ұлы Дала» деген атау беріп отыр. Елбасының «Ұлы Даланың жеті қыры» атты мақаласында да түркілік дәуірлерден сабақтасып келе жатқан халқымыздың өркениетінің төлтума ерекшеліктері баяндалған болатын.

Шындығында да, тарихшыларымыз дәйектегендей, түркі халықтарының әлемдік өркениетке қосқан үлесі орасан зор. Ол бірнеше мыңжылдықтардан жылдықтардан бері әлемдік руханиятта басымдылық танытып келе жатқан еуропоцентристік көзқарастар арқылы бүркемеленді немесе арнайы бұрмаланды. Бірақ тарих қашанда әділеттілікті қалайды, оны бүркемелегенмен, ол өзінің ақиқатына қайтып оралатын бірегейлік.

Ж. Әкім осындай түркілік өркениет белгілерін жинақтай келе, мыс, қола, темір өндірудің, атты қолға үйретудің, садақ, найза сияқты қарулардың т.б. ойлап табылуы алғаш рет осы түркі даласында пайда болғандығына тоқталады [1,105-204бб.].

Түркі өркениетіндегі тағы бір төлтума ерекшелік – олардың құндылықтық бағдарларындағы этикоцентризм, яғни, адамгершілік пен әділеттілік, шыншылдық пен сыйластық т.б. моральдік сапаларды қатаң сақтап, биік руханияттық деңгейге көтерілуі еді. Олай болса, біз, осы тұста, Ұлы Даладағы руханияттық бастаулар, оның ішінде, адамгершілік құндылықтарының ққалыптасуы мен сақталуы туралы саралап өтетін боламыз. Ол тек қазіргі түркі халықтары үшін емес, жалпы адамзаттық прогреске де игі ықпал ете алатын қадамдар болмақ.

Ш. Ибраев та: «Ал адамзаттың дамуына өлшеусіз зор үлес қосқан түркілік мәдениеттің орны мен бағасын, мазмұны мен даралық сипатын, құрамдас бөлігін зерттеу – түркілерге ғана емес, жер бетіндегі адам баласы үшін қажетті іс», -деген пікірін [2,10б.] білдіреді.

Бірақ түркі дәуірі, арғытүркілерден, сақтар мен ғұндардан бастау алып, бүгінгі заманға дейін созылып жатыр деп айтуға болатын тым ұзақ кезең. Кейбір зерттеушілер шартты түрде «Ұлы дала мәдениетін» мынадай 11 кезеңге ажыратып көрсетеді: «б.э.б.б-1 мыңжылдықтар – прототүріктік тайпалар мәдениеті; б.э.б.б-3ғ. – Тұран мәдениеті; б.э.б.б.3 ғасырдан бастап, б.э. 5 ғасырына дейін – ғұн империясы мәдениеті; б.э. 6-8 ғасырлары – түркі қағанаты мәдениеті; 9-11 ғасырлар – қарахандықтар мәдениеті; 12-13 ғасырлар – Шыңғыс хан дәуіріндегі түркі-монғол мәдениеті; 14-15 ғасырлар Темір мпериясы мәдениеті; 16-17 ғасырлар түркі хандықтары мәдениеті; 18 ғасырдың басы мен ХХ ғасырдың басы – мункарраз (зар заман); Кеңес дәуіріндегі түркі мәдениеті; тәуелсіздік алғаннан кейінгі мәдениет» [3,47б.].

Шындығында да, түркілік этикалық бастаулар тым әріден тамыр тартады. Көне түркі халықтарында зорастризм сенімі болғандығы да дәлелденіп жүр. Кейбір көзқарастар Зоратуэстра б.э.б. 6-5 ғасырларда Еділ бойында дүниеге келген деп, оны қазақшалап, «Зердеш», «Зората», «Жаратуштра» деген атаулармен береді.

Зорастизм сенімінде екі негізгі рух бар, біріншісі – зұлымдық алып келуші – Анхра Майнью, екіншісі – Ахура Мазда. Бұл сенімдегі «Авеста» кітабында екеуінің мәңгілік күресі бейнеленеді. Осы ілімді зерттеушілер бұндағы адамзаттық этиканың бастауларының көріністерін айшықтайды. Арғытүркілік тарихта ол төл дүниетанымымыз болмаса да, кейіннен, қазіргі қазақ даласына таралған, түркілік ділмен жанасып жатқан болатын.

Негізгі идея, ізгілік рухы – Ахура-Мазда мен зұлымдық рухы – Анхра-Майньюдың күресін отандық ғалымдарымыз адамзат баласындағы ізгілік пен зұлымдық бастаулардың түпнегізі болған деген сыңайлы пікірлерін ұсынады. Мәселен, қазақ мәдениетін зерттеуші Т. Ғабитовтың пікірінше, Зорастризм сеніміндегі ізгілік рухы мен зұлымдық рухының мәңгілік күресінің сарыны адамзатқа алғаш рет жақсылық пен жамандықты үйреткен[4,74б.].

Сонымен қатар, бұл сенімді зерттеушілердің: «Көне Үнділік дәуір рухани әлемдегі бүлінбеген болашақтық күйінде де туған жерге деген сүйіспеншілікті өркендете алмады. Тек

кана Парсыда, Зоратустраның қатаң жетелеуімен адам жерге өзінің отаны деп сезінуді және онда еңбек етуді өзінің өмірінің мазмұны деп қарауды үйренді»[5,13б.],-деген көзқарастары да бұл ілімнің адамзаттың рухани құндылықтарын әйгілей түсетіндігін айғақтап береді. Демек, Зорастризм сенімін ұстанған кейбір көне сақ тайпалары мен қазіргі Қазақстан жерін мекен еткен біздің арғы ата-бабаларымызда елдің аумағы өзінің жеке меншігі екендігі туралы пікірлерін қалыптасып, ол отансүйгіштікпен, ел мен жерді қорғаумен ұласып отырған деп айта аламыз.

Ал бұл ілімді зерттеуші С. Оспанов өзінің ойын былайша түйіндейді: «Егер жоғарыдағы Ақұра-Мазданың аттарын еске алсақ, онда оның басым көпшілігі сондай этикалық қарым-қатынастарды бақылаушы (заңды қатынастар нормаларын сақтауды бақылаушы), бағалаушы (дау-жанжалдың анығын шығаратын – тергеуші), соларға байланысты билік айтушы (шешім шығарушы – сот) сияқты күзіреттердің иесі екендігін көреміз. Сондықтан, нақтылы бір жағдайда әділеттілік іздеген адам, соның орындалуын күткен адам, қиянатшыға әділ үкім шығаруды, оны жазалауды Ақұрадан сұрайды»[6,227б.]. Шындығында, кейбір Ирандықтар болмаса, зорастризмнің толықтай діни жүйе ретінде сақталған жерлері жоқ деуге де болады. Бірақ, оның сарқыншақтары әдет-ғұрып пен салт-дәстүр жүйесі, өмір салты ретінде зорастризм тараған жерлерде сақталып қалды. Соның бірі – Ұлыстың Ұлы күні, Наурыз мерекесі. Бұл мерекені кейбір зерттеушілер тәңіршілдіктің көрінісі ретінде сипаттайды, бірақ, біздіңше бұл осы зорастризм сеніміне тән мейрам болып табылады.

Наурыз мерекесінде орындалатын шарттардың дүниетанымдық қырларын былай қойғанның өзінде, ол көркем этикалық қағидаларды ұсынады. Наурыз мерекесінде орындалатын салттардан туындайтын этикалық ұстанымдар мен құндылықтар: бауырмалдық, кешірімшілдік, әлеуметтік әділеттілік, мұқтаждар мен әлсіздерге көмек, достық пен махаббат, ел бірлігі идеясы, халықтың көңіл күйі мен өмір сапасы, салауатты өмір салты т.б. көрісу, наурыз көже ішісу, жастардың бір-біріне сөз салуы, ұлттық спорттық ойындар т.б. арқылы анық көрініс тауып отырады.

Наурыз тек жыл басы ғана емес, осындай этизмді де қамтитын кешенді дүниетаным. Мәселен, наурыз күнгі көрісу, құшақтасу жай ғана амандасу емес, сағыныш пен ынтықтық. Сол күні бір-біріне ренжісіп жүрген адамдар, татуласып, бірін-бірі кешіріп, қайтадан табысып, достасатын болған. Наурыз көжеден барлығының дәм татуының өзі – қонақжайлылық, бір ыдыстан тамақтану, бірін-бірі құрметтеу деген сөз. Наурыз көже ақысыз-пұлсыз таратылатын болған.

Бұны этикалық бастаулардың зорастризмдік кезеңі деп атауымызға болады. Бірақ бастау алар кезеңі нақты емес және ол аяқталып қалмайды, руханиятымыздың қабаттарында субстраттар ретінде сақтала береді. Бұл тек этика ғана емес жалпы адамзат руханиятының қабаттар бойынша даму үрдісінде де кездеседі.

Сонымен қатар, көне түркілік дәуірде адамгершілікті сақтау басты талаптар мен қоғамдық нормалардың бірі болған. Дегенмен, оны сақтамағандар басқаша өмір салттарымен қадағаланып, кейде жазаға тартылатын еді. Көне дәуірлердегі Тәңіршілдік идеясында осындай талаптар бар. Мәселен, адамгершілік нормалары мен дәстүрлерді сақтамағандар «Тәңірінің қаһарына ұшырайтын» болған. Сондықтан да бүгінгі қазақ халқындағы қарғыстың бір түрі «Көк соққыр», «Көк атсын» т.б. болып келеді де, керісінше, алғыс пен батаның игі тілегі: «Тәңірі қолдасын», «Тәңірі жарылқасын» т.б. түрінде айтылады. Тәңіршілдікте қатан жазылып қойылған этикалық ережелер жоқ, дегенмен, тарихи ауызша тараған мәдениеттің жадысында сақталып қалған өзіндік ұстанымдар бар. Оларды былайша жүйелеп көрсетуімізге болады:

1.Ырым-тиымдар. Бұның түпнегізі этикадан бастау алады да, эстетикалық, этикеттік, өмір салттық қырлары жамалады. Қазақ халқында осы тәңіршілдік дәуірінен қалыптасқан ырымдар мен тиымдар және олардың кейбір элементтері бүгінгі күнге дейін сақталған, ал кейбірі ұмыт болған. Оның бір көрінісі, тиымдардың «олай істеуге болмайды» деген бұйрығы беріледі, бірақ не үшін екендігінің мотивациясы айтылмайды.

2. Императивтер. Бұл «ата салты», «ата баба рухы» деген сияқты түсініктермен

шартталады және қатаң бұйрықтар түрінде бекітіледі. Бұлар бір жағынан алғанда мораль, отбасы, қоғам сияқты әлеуметтік институттардың тәрбиесі болса, екінші бір қырынан алғанда, құқықтық ережелер де сияқты. Себебі, оны сақтамаса жазалаулар да кездеседі. Осындай дәстүрдің шарттары мен ұстанымдары жас кезінен бастап, ұрпақтардың санасына сіңіріледі, қазіргі заңдардағы сияқты кездесіп қалатын жайттар «мен бұлай істеуге болмайтынын білмедім» деген сауға сұрау болмайды. Кейде, рақымшылдық пен кешірімшілдік те қолданылады.

3. Қайырымдылықтар. Бұл ерікті түрде жүзеге асатын адамның ішкі мейірімділігіне, аяушылық сезіміне, сауап алуға т.б. арналған игілікті-жағымды шаралар. Оның да ауқымы мен диапазоны, түрі мен формалары әр түрлі. Мәселен, «Асар», «Үме» сияқты шаралар бір сәткі акт түрінде болса, жетімдерді асырап алу, әмеңгерлік т.б. өмір бойы жалғасады. Сондай-ақ, садақа беру, жоқ жітімдерге сыйлық беру, тамақ беру т.б. да қайталанатып тұратын, бірақ үздікті үдеріс.

4. Әділеттілік орнату. Бұл билерге, отбасындағы отағасына, басқа да қоғамдағы мәртебелі адамдарға қатысты. Олар тек әділетсіздіктермен күреседі, ақиқатын айтады, жазықсызға араша түседі. Бірақ қайырымдылық шаралармен айналыса бермейді. Ол отбасынан бастап, мемлекеттік деңгейді де қамтиды. Тіпті ханға да әділеттілік сұрап бару, Ханның өзінің әділетсіз істерін көзінше ашып көрсету дала демократиясының бір көрінісі. «Сауға сұрау», «дат айту» т.б. атап өтуге болады. *Бұны да түркі дәуіріндегі этиканың тәңірішілдік кезеңіндегі көріністері деп атауымызға болады.*

Оғыз-қыпшақ дәуірінде де адамгершілік қағидаттар сабақтаса берді. Олардың өмір сүру салттары да өзгере бастады, қала мәдениеті өркендеді. Сонымен қатар көшпелілік дала этикасы да қатар дамыды. Мәселен, құдайы қонақтың бабын тауып, шаруасына көмектесіп, үйіне қондырып, тіпті жаяу қалса, оған атын беріп, сыйлы қонағына ат-шапан жауып жіберу жазылмаған дала заңдары іспеттес. Егер шұғыл болмаса, қонақ кетерде ғана иесі: «иә, не бұйымтайың бар еді» деп сұрайды. Бұл дәуірдегі этикалық ұстанымдарды Қорқыт атаның руханияттық дүниетанымын жиынтық, тұтастандырылған бейне деп қабылдасақ, сол кездегі оғыз-қыпшақ ұлысының адамгершілік өлшемдері ұғынылады.

Қорқыт атаның дүниетанымы түркі халқына ғана емес, жалпы адамзатқа үлгі боларлық өмір сүру үшін жасалаған жалпылама жобалар мен адагершіліктің асқақ тұғырлары болып табылады. Оны кейді тіпті «Орта ғасырдағы түркі ренессансының бастаушысы» деп те атауға болатын сыңайлы.

Бір ғана мысал, «Башпай» күйінің шығу тарихындағы аңыз мазмұндарына тоқталсақ; өлімнен қашып жүрген Қорқыт Атаға тамақ әкеліп беріп тұрған қарындасына андаусызда тиіп кеткен башпайын бабамыз өзі өлгенде де жерлемей, ол «арам башпай» деп сыртқа шығарып қоюды аманаттап кеткен екен. Бұл құбылыстың ешбір халықтарда кездеспейтін нәзік этикалық өлшемдер екендігін Ә. Нысанбаев та бағамдап өтеді[7,26.]. Міне, әйелге, қарындасына деген құрмет пен адалдық, сыйластық пен тазалықтың мінсіз үлгісін паш еткен бұндай этикалық ұстаным түркілік руханилықтың қаншалықты жоғары болғандығын айғақтай алады.

Қ. Ермаков пен Б.М. Аташ Қорқыт Ата аңызындағы өлмейтін өмірді іздеудің рухани-танымдық мағынасы; өмірге құштарлық (биофилия), өмірді сүйе білу мен оған деген тойымсыздық, бар болу бақытынан айрылғысы келмеу, уақытты бағалау, адамға арналған жарық дүниені көру сәтін ең жоғарғы құндылыққа айналдыру т.б.» деген қортындыға келеді [8,98-99бб.].

Біздіңше, қазіргі таңдағы еліміз ұстанып отырған негізгі мұраттардың бірі – Мәңгілік Ел идеясы мен Қорқыттың мәңгілік өмірді аңсауы арасында белгілі бір ортақ ділдік тарихи сабақтасық бар сияқты. Қорқыт Атаның осы мақсаты, бұл – құбылыс, бір жағынан мифологиялық, екінші жағынан тарихи мағынасы бар шындыққа жанасатын оқиға болса, Мәңгілік Ел идеясы еліміздің жасампаздығы мен өміршендігін армандаған оптимистік идеал.

Түркі даласына ислам діні еніп, жайыла бастағаннан кейін ғалымдармен қатар, мұсылмандықты нығайта түсу мақсатында әулие-әнбилерді де ұлығылау дәстүрі қанат жая

бастады. Оның түпбастауында, шындап келгенде, түркі даласында ислам мен шамандықтың қиылысар тұсында өмір сүрген – Қорқыт Ата жатты. 15 ғасырда қағазға түскен «Қорқыт ата кітабы» шындап келгенде, түркі даласындағы жинақталған аңыз-әңгімелер, тарихи оқиғалар, философиялық ойлар т.б. Демек бұл кезеңді, *оғыз-қыпшақ дәуіріндегі этиканың өркендеуі деп атуымызға боламыз.*

Одан кейін орта ғасырдағы араб жерінде пайда болған ислам діні (ҮІІ ғ) мұсылман мәдениетінің өзіндік бағдарын қалыптастыруға игі ықпал етті. Мұсылмандық ренессанс тек араб халықтарын ғана емес, сол кездегі ислам діні таралған аймақты, Орта Азия мен Шығыс еуропа жерлерін де шарпыды. Араб-мұсылмандық мәдениет сондай-ақ, түркі халықтарының өркендеуіне де ықпал етті. Сондықтан, түркі даласында да бірнеше ойшылдар легі қалыптасты: әл-Фараби, Ж. Баласағұни, М. Қашғари, А. Иүгнеки, А. Яссауи т.б.

Араб-мұсылмандық шығыс философиясының өкілі болғанмен, түркі жерінде, Отырар қаласында дүниеге келіп, балалық шағын сонда өткізген ойшылдардың бірі – Әбу Насыр Әл Фараби. Ол 200-дей еңбек жазғанмен, оның бізге келіп жеткені 70-тейі ғана. Этикаға қатысты: «Әлеуметтік-этикалық трактаттар», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақыт жолын сілтеу», «Бақытқа жету жайында» т.б.

Әл-Фараби де этиканы зерттеумен шұғылданды. Оның қайырымды қаласының тұрғындарында басты екі сапа болуы тиіс: білімділік пен адамгершілік. Сол кезде қала тұрғындары бақытты болады. Ол бұндай қаланы басқа да қалалармен салыстырып көрсетеді. Мәселен, Надан қала тұрғындары бақытсыз. Бұл әл-Фарабидің утопиялық идеалы болып табылады. Ол, шындығында да, білім мен адамгершілікке баса назар аударды. Сондықтан қазір классикалық афоризмге айналып кеткен ұлағатты сөзі: «Тәрбиесіз берілгін білім адамзаттың қас жауы», қазіргі таңда да өзінің өзектілігін жоймаған канондар болып отыр.

«Әлеуметтік-этикалық трактаттарында» ол бақыт, адамгершілік, ізгілік, қайырымдылық т.б. құндылықтарды талдай келе, Аристотельдің алтын аралық іліміне сүйенеді: «Мырзалық ысырапшылдық пен сараңдықтың аралығы», «Батырлық қорқақтық пен көзсіздіктің аралығы» т.б.

Ахмед Иүгінеки өмір сүрген тарихи кезең де мұсылмандық мәдениеттің түркілік ортада орныға бастауымен байланысты болғандықтан, ойшылдың жеке дүниеге көзқарасының қалыптасуына ислам діні тікелей әсер етіп, теологиялық этика мен моральдік қағидалар оның шығармашылығынан айқын көрініс табады. Оның «Ақиқат сыйы» деп аталатын еңбегі діни-философиялық шығарма шығыстық ойлау дәстүрін, түркілік таным-түсінікті тұтасынан жинақтайды. Бұнда адамгершілік қағидаларын кеңінен насихаттау мен үлгі-өнегелілік басты орынға шығарылады. Бұнда «Ақиқат» ілім «сый» ретінде табиғи және адамзаттың эволюциясының рухани өрлеуінің қажетті, әрі бірден-бірі ілімі деген идея ниеттеледі. Бұл адамның білімге деген ұмтылысының жоғарылығы мен адамгершіліктің үндестірілуі арқылы толығыады деген пікірлермен тұжырымдалды.

Оның идеяларында Алла тек жаратушы салқынқанды емес, әділеттілікті, парасаттылықты сақтаушы айрықшы күш және адамдарға ырыздық пен бақыт және игілік сыйлаушы ретінде көрсетіледі: «Алла өзін білімменен құт етеді, Қайырсыз надандықты жұт етеді. Білімді үйренбеген талай қауым, Құдайды қолдан жасап бүт етеді».

Түркі халықтарындағы араб-мұсылмандық ренессанс ықпалымен қалыптасқан қазақ даласындағы ойшылдардың көрнектілерінің бірі – Қожа Ахмет Яссауидің махаббат философиясы ғашықтық танымы бойынша теологиялық сипатты басшылыққа алады, жету жолы мен ұмтылуы бойынша – аскеттік стилді қолданады да, суфистік өмір кешу дағдысын уағыздайды.

Оның «Даналық кітабы» – ғұмыр кешуден мән-мағына тапқан, сүйіспеншілікке ұмтылыс шабыттары мен іссіздік енжарлығының «алтын аралығын» ұсынғандай болады, даналық пен парасаттылықтың бастауларын нақты тұжырымдайды. Оның махаббат философиясында тұрмыстық жұптық сүйіспеншілік пен жерлік-физикалық деңгейден жоғарырақ, асқақтап көтерілген өмірмәнділік ұғымдар теологиялық формадағы онтологиялық деңгеймен тоғысады.

Сөйтіп, ең жоғарғы деңгей «СҮЮ» құбылысын асқақтандырады, оны түпкі рухани құндылықтың сезімдік-танымдық дәрежесі ретінде орнықтырады. Бұл деңгейде махаббат өзінің-өзі тылсым, қасиетті, қастерлі құндылыққа өтеді. Ол адамның әлемде өзін-өзі ашуының, мәңгілік рухани жетілуінің нақты көрінісіне айналады. Бұның нәтижесі «Хақпен дидарласуға» келіп тоғысатын тұңғық философияны туғызды. Сопылық дәстүрге енудің негізгі кедергілерінің бірі – нәпсі мәселесі Қожа Ахмет Иассауида ішкі психологиялық ықпал арқылы күресетін екінші жақ, өзінің нәпсісі өзіне қарсы қойылады. Осы тұрғыдан алғанда, дүниенің сыры да, жаратушысы Алла да, оған сенім де, бұның қарсы азғырушысы нәпсі де адамның өз ішінде, сондықтан жағымдыларын оятып, жағымсыздарын саналы түрде ығыстырудың бірлігі Хақ жолына жету деген тұжырым жатыр.

Бұл кезеңді түркілік дәуірдің араб-мұсылмандық кезеңдегі этикасы деп бағамдауымызға болады. Бұл дәуірдің өзіндік ерекшелігі діни этика, оның ішінде мұсылмандықтың шарттарының түркілік руханият аясын толықтыра түсуі. Енді оғыз-қыпшақ ұлысындағы адамгершілік нормалары мұсылмандық шариғатпен толықтырылды.

Түркілердің келесі бір руханияттық сілкінісі – Алтын Орда кезеңіндегі мәдениет. Бұл да ғылым мен білімнің, руханилық пен адамгершіліктің дәстүрлі түркілік тұтас бейнесін жалғастыратын өзіндік бір мәдени баспалдақ деп айта аламыз. Бұл кезеңде де дала этикасы, дала демократиясы, дала заңдары сақталды. Шыңғыс хан этикадан құқыққа қарай бет бұрып заңдар шығарды. Оның талаптары өте қатал болды, көп жағдайда жазалау өлім жазасымен шешімін тауып жатты. Оның руханияттық шарттары: дінаралық келісімді сақтау, ұлт аралық келісімділік (мәселен, шыңғыс хан әскерлерінің құрамында бірнеше рулар мен ұлттар болғандығы белгілі), кей сәттерде аяушылық пен кешірімшілдік жасау т.б.

Одан кейінгі 15-18 ғасырлардағы Қазақ хандығы тұсындағы этика және қазіргі заманғы мораль бірден, жоқтан пайда болмағандығына көз жеткіземіз. Жыраулар поэзиясындағы адамгершілік құндылықтар, Абай, Ыбырай сынды ағартушылардың этикасы мен XX ғаасыр басындағы Қазақ зиялыларындағы руханилық мәселелері осы көне түркілік руханиятпен сабақтасып жатыр. Яғни, біздің руханиятымыз, оның ішінде, этикамыз бен мораль тым көне дәуірлердегі құндылықтық бағдарлармен астасып жатыр. Мәселен, Ж. Баласағұнның «құт» категориясы, «Намыс» түсінігі, «Парасат» ұғымы т.б. басқа халықтарда кездеспейтін қазақтардың төлтума этикалық категориялары десе де болады. Бұл ұғымдар тура баламасымен басқа тілге аударылмайды. Мәселен, парасат, бұл рационалдылық емес, ақыл мен адамгершіліктің бірлігін білдіретін синкреттік моральдік түсінік деп пайымдай аламыз.

Осыдан, кейіннен ғұндардың, түркілердің, қыпшақтардың, Шыңғысханның, қазақтардың т.б. құқықтық ережелері жазылған. Қазақтардағы «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Тәукенің «Жеті жарғысы» т.б. осының куәсі.

Бұл тұста, фольклор аса маңызды роль атқарды: ертегілер, жұмбақтар, жыраулар поэзиясы, батырлар жыры т.б. негізгі өзегі – отаншылдық, ерлік, адамгершілік, жақсылық пен жамандық т.б. Мәселен, жырауларда «жақсы» мен «жаман» дихотомияланып, көп жырланды. Салт-дәстүр мен әдет-ғұрып ресми емес моральдің жазылмаған заңдарын сақтауда басты тұғырға айналды. Бұны Қазақ хандығы тұсындағы руханияттық әлем деп атауымызға болады.

Дегенмен, Ресей отаршылдығы әсерінен халқымыздың діліне кері ықпал ететін жағымсыз элементтер ене бастады. *Бұны негізінен алғанда патшалық ресейдің идеологиялық ықпалы мен дәстүрлі құндылықтар арасындағы күрес кезеңі деп те атауымызға болады.* Зар заман ақындарының толғаулары әлемнің құритындығы туралы діни апокалипсис емес, мыңдаған жылдар бойы сақталған өмір салтының өзгеруі және рухани-моральдік құндылықтардың ауысуы жөніндегі «дабыл қағу» деуге де болады, болашақтағы рухани құлдырау қатерлерін ескерту деп те айта аламыз.

Кеңс дәуірінде де осындай жағдай жалғасын тапты. *Коммунистік мораль мен дәстүрлі ұлттық мораль арасында да идеологиялық күрес кезеңі жүріп жатты.* Салт-дәстүрді ескілікті сарқыншағы деп санау, дінді апиын ретінде бағалау, тіл мен діл арқылы берілетін адамгершілік сапаларды жоққа шығару т.б. түсінікті жайт.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін қазақтандыруды өркендету деп атауға болатын үдеріс басталды. Ол бүгінгі таңда өзінің игілікті жалғасын тапты, біз өзіміздің мыындаған жылдардан бері сабақтасып келе жатқан өмір салтымыздағы этика мен этикеттік нормаларды қайта жандандырдық. Ал бүгінгі таңда бұл игілікті таным өзіне-өзі бірегейленіп, ол тұтас ұлттық бірегейлікке ұласты. Қазіргі кезеңді біз *Рухани жаңғыру аясындағы адамгершілік құндылықтардың өрлеу кезеңі деп атадық*. Оның ресми емес және ресмиленген форматтары пайда болды. Ресми емес үлгілері түсінікті, бұрынғы дәстүрлі мораль ұстанымдарын сақтау мен оларды жандандыра түсумен шартталады.

Ал ресмиленген үлгілері меценаттардың демеушілігі, қайырымдылық қорлардың ашылуы, үлгілі отбасы конкурсы, әлеуметтік жұмыскерлердің оқу орындарында арнайы оқытыла бастауы, әлеуметтік қорғаудың (жағдайы төмен отбасыларға үй беру, емделу үшін тегін порталдар ашу т.б.) күшейе түсуі, жетімдер үйінен бала асырап алу т.б.

Қорыта айтқанда халқымыздың адамгершілік құндылықтары көне заманнан бері сабақтасқан және қазіргі заманда да өз мәнінде сақталып келе жатқан игілікті беталыс. Дегенмен, бұл тұстағы түйткілді мәселе, біздің құндылықтарымызға сай келмейтін батыстық идеологиялардан сақтану үрдісін, біз «ұлттық рухани-моральдік қауіпсіздік мәселесі» деп атадық. Бұл тақырып, өз алдына жеке зерттеулерді қажет ететін мәселелерді бірі. Дегенмен, қазіргі таңда халқымыздың өзінің болмысын сақтап қалу үшін қорғаныш тетіктері іске қосылып, бұндай *жағымсыз құндылықтардан сақтану үрдісі* жүріп жатыр деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әкім Ж. Қазақ идеясы. Түркі өркениеті негізінде.-Алматы: Өлке, 2006.-232 б.
2. Ибраев Ш. Халықаралық түркі академиясының құрылғанына 1 жыл//Түркі әлемі, №12(116).- 2011.- 9-1466.
3. Аюпов Н.Г. Проблема человека в тенгрианстве//Адам бол! Что это значит? Алматы: Дайк-Пресс, 2006.-42-69бб.
4. Ғабитов Т.Ғ. Рухани мұраны зерттеудің әдіснамалық мәселелері//Қазіргі заманғы руханилық мәселесі.-Алматы: СаҒа, 2007.-560 с.-70-78ббб.
5. Хуземан Фридрих. Об образе и смысле смерти / Пер. с нем. –Москва: Энигма, 1997. – 144с.
6. Оспанов С. Арғытектану негіздері.-Алматы: Арыс, 2009.-424б.
7. Нысанбаев Ә. Қорқыт – бүкіл түркі халықтарының ұлы ойшылы//Егемен Қазақстан.- 1997.-28 қазан.-2б.
8. Ермеков Қ., Аташ Б.М. Қорқыт Ата – ойшыл философ.-Алматы: Көкжиек, 2001.-122б.

УДК 37.015.3

БІЛІМДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІК ФЕНОМЕНІ.

*Атабекова Б.Б.¹ PhD, №92 лицей методисі,
Абуев У.А.² ф.ғ.к., доцент UIB
Абеуова Ш. Қ.³ ф.ғ.к., ҚР ПҒА корр.-мүшесі, доцент UIB
(Алматы, Қазақстан)*

Аңдатпа.

Философиялық тәсіл әлеуметтік серіктестікті «прогресс», «қоғамдық қатынастар», «ынтымақтастық», «объективті қажеттіліктер» және т.с.с. санаттарындағы қоғамдық және мемлекеттік қатынас призмасы арқылы қарастырады. Оған мына анықтама мысал бола алады: әлеуметтік серіктестік – «әлеуметтік топтар, таптар, қауымдастықтар арасындағы қоғамдық қатынастардың ерекше типі.

Кілт сөздер. білім, әлеуметтік серіктестік, қоғамдық қатынастар, экономика және мәдениет.

ФЕНОМЕН СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В ОБРАЗОВАНИИ.

*Атабекова Б. Б.¹ PhD, методист лицея № 92,
Абуев У. А.² к. ф.н., доцент UIB
Абеуова Ш. К.³ к. ф. н., член- корр. АПН РК, доцент UIB
(Алматы, Казахстан)*

Аннотация.

Философский подход рассматривает социальное партнерство через призму общественных и государственных отношений в категориях «прогресс», «общественные отношения», «сотрудничество», «объективные потребности» и др. Примером этого может служить следующее определение: социальное партнерство - особый тип общественных отношений между социальными группами, классами.

Ключевые слова. Образование, социальное партнерство, общественные отношения, экономика и культура.

THE PHENOMENON OF SOCIAL PARTNERSHIP IN EDUCATION.

*Atabekova B. B.¹ PhD, methodologist of Lyceum N 92,
Abuyev U. A.² c.phil.sc., Associate Professor of UIB
Abeuova Sh. K.³ c.phil.sc., corresponding member. APN RK, Associate
Professor of UIB
(Almaty, Kazakhstan)*

Annotation.

The philosophical approach considers social partnership through the prism of public and state relations in the categories of "progress", "public relations", "cooperation", "objective needs", etc. An example of this is the following definition: social partnership - a special type of social relations between social groups, classes.

Keywords. Education, social partnership, public relations, economy and culture.

Әлеуметтік құбылыс ретінде танылатын білім – ең алдымен шынайы қоғамдық құндылық. Әрқандай қоғамның адамгершілік, интеллектуалдық, ғылыми – техникалық, рухани - мәдени және экономикалық мүмкіндіктер білім беру саласының даму деңгейіне тәуелді. Алайда білім қоғамдық – тарихи сипатта бола тұрып, өз кезегінде, әлеуметтің білімдену қызметін іске асырушы қоғамның тарихи типіне байланысты. Әр дәуір білімі сол кезеңдегі әлеуметтік даму міндеттерін, қоғамдағы экономика мен мәдениет деңгейі, саяси және идеологиялық талаптар сипатын аңдатады. Себебі аталған факторлардың арасында қоғамдық қатынастар субъекті

болған педагогтар мен білім алушылар тұр.

Білім, әлеуметтік – қажеттілік болуымен бірге біршама **қызметтер атқарады**. Ғалымдардың пайымдауына (А.А. Реан, Н.В.Берковский) білім қызметтері төмендегідей:

- *адамның ғылым және мәдениет әлеміне енуінің ең оңтайлы да жедел жолы*. Бүкіл дүние қазіргі таңда әлем және барша планета азаматын тәрбиелеуге ұмтылыс жасап, білім аймағында барлық күш – қуатын топтастыруда. Дүниежүзілік білім кеңістігі жедел дамуда. Сондықтан да әлем қауымдастығы адамның жасайтын орны не елі, білім игеру типі деңгейіне тәуелсіз жаһандық білім стратегиясын қалыптастыру талаптарын алға шығарып отыр;

- *тұлғаның әлеуметтенуі мен ұрпақтар жалғастығын қамтамасыз ету тәсілі*. Адамдардың идеологиялық көзқарасы мен талғамдарының, әлеуметтік танымдары, мұраттары мен тіршілік жағдайлары түбегейлі өзгеріске түсіп жатқан заманда білім қайта жаңғырту мен тарихи және әлеуметтік тәжірбиені әулеттен әулетке өткізу процесін қалыпты жүргізуге мүмкіндік береді, сонымен бірге жаңа саяси және экономикалық жағдайларды, қоғам және мәдениет дамуының жаңа бағыттарын жас ұрпақ санасына ендіріп, бекітуге көмектеседі. Тек білімнің ғана үйлестіру, тұрақтандыру қызметіне бола, адам жаңа өмір салттары мен тіршілік шарттарына икемделіп, бейімделеді.

- *адамның қоғамдық және рухани өмірін, сонымен бірге жалпы халықтық рухани санасын қалыптастыру тетіктері*. Білім беру және тәрбиелеу мекемелер белгілі дәуір адамының әлеуметтік – мәдени іс - әрекеттерінің ең жоғарғы өрнек – үлгілерін шоғырландырады. Осыдан білімнің әлеуметтік құндылығы білімді де ізгілікті қоғам адамының маңыздылығымен өлшенеді. Білімнің адамилық (гуманистік) құндылығы әрбір жеке тұлғаның танымдық және рухани қажеттерінің даму мүмкіндіктерінен көрінеді. Біртұтас білім жүйесінің барша түрлері мен деңгейлерінде елдің интеллектуалды және рухани – инабаттық мүмкіндіктері жинақталып, даму жолына түседі.

- *мәдени қалыпқа енген жеке мінез-құлық және қимыл - әрекет үлгілері мен қоғамдық өмірдің бекіген формаларының ауысып (трансляцияға) баруы*. Оқу және тәрбие барысында адам өркениет дамуына қажет әрі мәдени – тарихи маңызы бар әлеуметтік – мәдени нормаларды игереді, атап айтсақ, олар: адамның әлеуметтік топтар мен өндірістегі, отбасы мен қоғамдық орындардағы, сонымен бірге ортақтасу, жеке тұлғалық және іскерлік қатынастардағы моралдық және ізгілік талап өлшемдері.

- *аймақтық жүйелер мен ұлттық салт-дәстүрлердің даму әдісі*. Кейбір аудан тұрғындарының ерекшелігі педагогикалық міндеттерге өзіндік өң береді. Жастардың қала не ауылдың рухани өміріне енуі осы білімнің арасында өтіп жатады. Аймақтық білім жүйесінде бұқара халық арасындағы әр қилы әлеуметтік топтардың сұраныстары ескеріледі.

- *тұғырлы мәдени құндылықтар мен қоғамның даму мақсаттарын бірден-бірге өткізіп тұрушы және іске асырушы әлеуметтік институт (ресми құрылым, мекеме)*. Әлеуметтік институттар жас ұрпақты бүгінгі қоғамда дербес өмір сүруге, мақсатты бағдарлы тіршілік етуге дайындау жұмыстарын іске асырады.

- *жеке адам мен қоғамдық өмірдегі мәдени ауысулар мен қайта түрленудің белсенді үдеткіш күші* [1].

Білім беру ісіне жалпы қоғам болып араласу қажеттігі туындап, ондағы әлеуметтік серіктестіктің алатын орыны айшықталады.

Білім беру саласында әлеуметтік серіктестікті қалыптастыру үрдісі Евроодақ мемлекеттерінде өткен ғасырдың 50 - жылдарының ортасы мен 90 - жылдардың басына дейін белсенді түрде дамыды. Бұл мәселеде жалпы танымалдылыққа ие көшбасшы мемлекет Германия болып саналып, олардағы практикалық бағыттылық арқылы маман даярлау жылдар бойы тәжірибеден өткен, барлық мемлекеттер үшін үлгі аларлық жүйе ретінде танылды. Ерекшелігі - оқу орнында алған теориялық білімдерді өндірісте бекіту, кәсіби дайындық барысында еңбекке араласып, болашақ мамандығының қыр-сырын меңгеру. Мұндай дайындық жүйесінен өткен болашақ маманның бәсекеге қабілетті болуы заңдылық.

Әлеуметтік серіктестік - [халықтың](#) ірі топтары мен қабаттары, атап айтқанда,

кәсіпорындар, жалдамалы қызметкерлер және **мемлекет** арасындағы қоғамдық, әлеуметтік-еңбектік қатынастарды реттеудің тәсілдеріне негізделеді. Енді соларға тоқталайық.

Философиялық тәсіл әлеуметтік серіктестікті «прогресс», «қоғамдық қатынастар», «ынтымақтастық», «объективті қажеттіліктер» және т.с.с. санаттарындағы қоғамдық және мемлекеттік қатынас призмасы арқылы қарастырады. Оған мына анықтама мысал бола алады: әлеуметтік серіктестік – «әлеуметтік топтар, таптар, қауымдастықтар арасындағы қоғамдық қатынастардың ерекше типі. Ол бірыңғай социомәдениет кеңістік құру үрдісі, онда мүдделер айырмашылығына қарамастан, жалпы «ойын ережелерін», серіктестік нормаларын сақтауға келісетін әртүрлі субъектілер өмір сүреді [2].

Социологиялық тәсіл дегеніміз талдау болып табылады, бірінші кезекте, әлеуметтік-құрылымдық компонентті, қарастырылып отырған феноменнің функционалдық және социомәдени ерекшеліктерін талдау. Әлеуметтік серіктестіктің социологиялық дефинициясының бірі деп, В.А. Михеев ұсынған анықтаманы айтуға болады: «әлеуметтік серіктестік — ол әртүрлі әлеуметтік-кәсіби топтар, қауымдастықтар, таптар қызметінің ережелеріне, жағдайларына, мазмұны мен формасына қатысты оның негізгі субъектілері мен институттарының қарым-қатынас жүйесі» [3].

Азаматтық қоғамды қалыптастыру туралы пікірлерде — әлеуметтік серіктестікті «адами ынтымақтастық сезімі мен мәселе үшін бөліп жауапкершілік алуға негізделген әлеуметтік әрекет» ретінде түсіндіріледі [4].

Осылайша, әлеуметтік серіктестікті анықтаудың жалпы тәсілдерін нақтылай отырып, енді қысқаша осы феноменнің генезисін, әлеуметтік серіктестік тұжырымдамасының теориялық синтез кезеңін қарастырайық. Бұл ретте әдіснамалық құрал ретінде әлеуметтік серіктестіктің нақты тарихи жағдайының модельдерінен абстракциялануға мүмкіндік беретін идеалдық-типті вебер тәсілін пайдаланып, осы феноменнің тек теориялық өрнегін ғана қарастыруды жөн көрдік.

Әлеуметтік серіктестік идеяларының **бірінші кезеңі** антикалық дәуірге жатады және Платон мен Аристотель есімдерімен байланысты. Афина полисінің қалыптасуы бірінші құрылымдық ұйымдасқан қауымдастықтың пайда болғанын білдірді. Платон, осы полиске бағдарлана және «мінсіз мемлекет» моделін жасай отырып, оның күшке табынуға қарсы күрес өктемдік етіп отырған қоғамның табиғи жағдайының негізгі айырмашылығын атап көрсетті. Осы айырмашылық тең және ерікті азаматтардың қарым-қатынасы, мәселелерді бірлесіп ашық және тиімді талқылау мен шешу мінсіздігі болған жаңа қоғамдық тәртіпте болды.

Аристотель одан да тереңірек деңгейде, «тұтастық, егер оның барлық бөліктері өзін бақытты сезінсе ғана, бақытты болады» және «адамдардың ортақ өмір мақсаты өмір сүру емес, қайырымдылықты, сұлулық пен даналықты арттыра отырып бақытты өмір сүру үшін өмір сүру» деп, назар аударған [5].

Міне осы антикалық азаматтардың тең және ерікті индивидтер ретіндегі ынтымақтастық идеялары әлеуметтік серіктестіктің бірінші синтезін құраған. Оның негізінде «сөзсіз табиғи жағдайы» моделінің орнына келген «қоғамның сөзсіз азаматтық жағдайы» идеялары жатыр.

Әлеуметтік серіктестік идеялары синтезінің **екінші кезеңі** XVI–XVII ғғ. және XVIII ғ. бірінші жартысына келеді. Осы кезеңде қоғам мен мемлекет синкретизмінің күшейгені, қоғамдық формация ретінде феодализмнің ішкі қарама-қайшылығының өскені белгіленеді. Әлеуметтік серіктестік француз Ағарту дәуірінің ойшылдары, содан кейін неміс социологиясы өкілдері дамытқан «қоғамдық шарт» идеясының квинтэссенциясына айналады.

Әлеуметтік серіктестіктің әлеуметтік ортақ өмірдің белгілі ережелерін, яғни *қоғамдық шартты* орнату түріндегі қажеттіліктің бірінші теориялық негіздемесін философ-материалист Т.Гоббс жасады. Ол адамдар табиғатының өзі оларды үнемі билікке, артықшылыққа, өмір игіліктеріне тырысуға негіздейді деп көрсеткен. Сондықтан, бейберекеттікті, қазіргі тілмен айтқанда, әлеуметтік шиеленісті болдырмау үшін, адамдар ұстануға келісетін «қоғамдық шарт» бекітуі, ережелер қабылдауы керек болуы. «Қоғамдық шарт» идеясы сондай-ақ Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, П. Гольбах, Д. Дидро, Ш. Монтескье және француз ағарту дәуірінің басқа

ойшылдарының еңбектерінде дамытылды. Мысалы, Жан-Жак Руссо, «қоғамдық шарт» идеясының теоретигі, осындай шарт адамдар арасындағы қарым-қатынасты ортақ келісім мен бейбітшілікке бағыттай алады деп санаған.

Неміс классикалық философиясында әлеуметтік серіктестік идеясын Г.Лейбниц қорғаған, ол адамдар арасындағы бейбітшілік пен келісім жағдайына шарт пен әлеуметтік компромисс негізінде қол жеткізуі керек деп санаған.

Сонымен, әлеуметтік серіктестік тұжырымдамасының екінші синтезі қоғамның табиғи-құқықтық моделінің теориялық конструктілерінің қалыптасуы мен дамуы аясында жүрген.

Әлеуметтік серіктестік идеялары синтезінің **үшінші кезеңі** XVIII ғ. соңында басталып, шамамен XX ғ. басында аяқталады. Қоғамдық практикада ол қоғамдық үрдістерді реттеуде мемлекет рөлінің өсу, қоғамның сертификатталған құрылымының қиындаған кезеңі болып табылады. Теориялық тұрғыдан ол кезең негізгі назары әлеуметтік өзара әрекет мәселелері болып табылатын рационалистік идеялар мен тұжырымдамалардың қалыптасуымен және күшеюімен сипатталады.

Әлеуметтік серіктестік идеялары синтезінің осы кезеңі А. Смит, И. Кант, Г.Гегель, О.Кон ал кейіннен К. Маркс, Э. Дюркгейм, М. Вебер аттарымен байланысты. Теориялық тәсілдері мен идеялық-саяси парадигмаларының қарама-қайшылығына қарамастан, олардың барлығы, әрқайсысы өз ұстанымы тұрғысынан, әлеуметтік серіктестіктің рационалдық құрылымдануына айтарлықтай үлес қосты. Осы кезеңде әлеуметтік топтардың мүдделерін келістіру мәселелері Р. Оуэннің, А.Сен-Симонның, Ш.Фурьенің, Л. Бланкидің еңбектерінде белсенді дамытылды. Мінсіз қоғамды құрастыра отырып, олар қоғамдық қатынастарда келісім қажеттілігін дәлелдеді.

Әлеуметтік серіктестік тұжырымдамасын дамытуға О.Кон пен Э.Дюркгейм маңызды үлес қосқан. Өзінің «Еңбекті қоғамдық бөлу» еңбегінде Дюркгейм, мүдделері қарама-қайшы, бірақ еңбекті қоғамдық бөлуге байланысты өзара бір біріне тәуелі жағдайдағы әлеуметтік таптарды қандай материалдық факторлар мен идеялар жақындата алатындығын көрсеткен. Таптар арасындағы түсіністіктің болмауын, соның ішінде және кәсіби корпоративтіліктің болмауын да Э.Дюркгейм нормадан ауытқу, әлеуметтік патология деп санаған [159]. Әлеуметтік серіктестік феноменін рационалистік түсіну үшін М.Вебердің жұмыстары өте маңызды болды. Оларда заманауи социологияның негізгі бағыттарының бірі – құрылымдық функционализмнің дамуына негіз қаланды. Идеяларды, әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды экономикалық факторлар көрінісі ретінде талдай отырып, М.Вебер олардан экономикаға да, жалпы қоғам дамуына да қатты әсер етуге қабілетті күштерді көрген.

Жалпы, әлеуметтік серіктестік тұжырымдамасы синтезінің үшінші кезеңнің мазмұны әлеуметтік өзара әрекеттің осы моделін мінсіз конструкциялар қатарынан әлеуметтік шынайылық саласына ауыстыру болды. Әлеуметтік серіктестік мәселелері жаңа дүниетанымдық доктриналар жасау, қоғамның даму заңдары туралы идеялық-саяси парадигмалар қақтығысының басты мәнінің біріне айналды.

Әлеуметтік серіктестік идеялары синтезінің **төртінші кезеңі** XX ғасырдың ортасынан бастап, "индустриалдық қоғам", "постиндустриалды қоғам", "өркениеттік тәсіл", "постмодернизм" және т.б. жаңа қоғамдық даму идеяларының пайдалануымен кеңінен тарай басталуымен жалғасады. Әлеуметтік серіктестік мемлекетті қалыптастыруды негіздейтін өркениетті қоғамдық қатынастардың жаңа жүйесі ретінде азаматтық қоғамды қалыптастыру құралы ретінде қарастырыла бастады. Әлеуметтік серіктестік тұжырымдамасының осы даму кезеңі Д. Белл, А. Турен, У. Бек, Ю. Хабермас, П. Андерсон, А. Селигман, Р. Инглхарт және басқа, азаматтық қоғамның әртүрлі идеялары мен заманауи өркениет трансформациясын ұсынған зерттеушілер идеяларымен толықтырылды.

Қандай да деңгейде болмасын әлеуметтік серіктестік идеяларына негізделетін заманауи қоғамдар дамуының жаңа идеяларының пайда болуын айта келе, олардың көпшілігінің негізінде Т.Парсонс керемет дамытқан әлеуметтік әрекет теориясының концептісі жатқанын айтпай кетуге болмайды. Консенсус, теңдік, келісім парсонстік теориясында жүйенің қалыпты

жағдайының өте маңызды белгілері болып табылады. Міне нақ осы санаттар әлеуметтік шиеленістер мен күйзелістерден қоғамды қорғау тәсілі ретіндегі әлеуметтік серіктестік үшін де жүйе құраушы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тұрғынбаева Б.А. әлеуметтік серіктестік-мамандар дайындаудың сапасын арттырудың құралы ретінде: Ғалымдар мен мұғалімдердің І Республикалық конференциясы. Алматы, 2016.
2. Гончар М. Социальное партнерство: роль, направление организации, формирование готовности к партнерству в школе: Материалы межрегионального семинара «Социальное партнерство» 15-18.10.2001., г.Красноярск/<http://www//mega.cross-edu.ru>
3. Кашленко Е. К. Организационно - педагогические условия построения социального партнерства как фактора социализации личности школьника: Дис.канд.пед.наук.Омск,2004.
4. Якимец В. Н. Межсекторное социальное партнерство. М., 2004.
- 5.Смирнов И.П. Социальное партнерство: что ждет работодатель (Итоги пилотного Всероссийского социологического исследования). М.: ООО Аспект,2004.-32с.

ГТАХР 17.40.021

ҰЛЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ХАРИЗМАТИКАЛЫҚ КӨРІНІСІ

А.Ж.Мұқажанова¹, Е.Т.Даржибаев¹

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

Аңдатпа.

Бүгінгі таңда, әлеуметтік өмірдің көптеген бөліктерінде харизматикалық қасиеттерге ие адамдардың аса жоғары мәртебе ие болып жатқаны белгілі. Көп жағдайда, харизматика түсінігі белгілі бір жетістікке, қоғамдық өмірде және тіпті өз ортасында айрықшаланатын тұлғалар болып саналады. Және де, байқағанымыздай көптеген белгілі тұлғалардың көбісі харизматикалық қасиеттерге ие. Бәлкім, дәл осы харизматиканың арқасында, тұлға атақты, ұлы болып саналады. Осыған орай, қазіргі кезде харизматикалық қасиетті иеленуге деген талпыныс артып отыр. Сәйкесінше, харизма түсінігі мен оның жан-жақты көрінісін зерттеудің мәні жоғарылап отыр. Харизма мен оның көрінісін теориялық жағынан зерттеу өткен ғасырда басталғанымен, әлі күнге дейін аса жоғары қызығушылық танытуда. Дегенмен, тек жақында ғана харизма түсінігі мен харизматикалық көрінісі бар ұлы тұлғаларды теория-практикалық негізде зерттеу басталды. Бүгінде, аталған тақырыпты түсіндіруде және оны одан әрі дамытуға арналған көптеген зерттеулер мен танымал ғылыми әдебиеттер бар, бірақ бұл құбылысты тереңірек зерттеу әлі күнге дейін өзекті мәселе. Бұл мақалада харизматиканың көрінісі жайлы зерттеледі. Онда, харизматикалы тұлғаның басты көрінісі туралы ой қозғалды. Мақаланың өзектілігі:ол ұлы тұлғалардың харизматикалық көрінісі жайлы нақты мәлімет беріледі.

Түйінді сөздер: саясат, харизма, көшбасшы, тұлға, саясаткер, қоғам, стратегия, шешім, қабілет, даму.

ХАРИЗМАТИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ВЕЛИКИХ ЛИЧНОСТЕЙ

Мукажанова А.Ж.¹, Даржибаев Е.Т.¹

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан.*

Аннотация.

Сегодня, как известно, во многих частях общественной жизни люди, обладающие харизматическими качествами, имеют более высокий статус. В большинстве случаев понятие харизмы считается личностью, отличающейся определенным успехом, в общественной жизни и даже в собственной среде. И, как видно, многие известные личности обладают харизматическими качествами. Наверное, именно благодаря этой харизме личность считается знаменитой, великой. В связи с этим в настоящее время возрастает стремление к обладанию харизматическим качеством. Соответственно, возрастает значение изучения понятия харизмы и ее всестороннего проявления. Теоретическое изучение харизмы и ее проявления, хотя и началось в прошлом веке, до сих пор вызывает повышенный интерес. Однако только недавно началось изучение великих личностей с понятием харизмы и харизматическим проявлением на теоретико-практической основе. На сегодняшний день существует множество исследований и научно-популярной литературы, посвященных трактовке данной темы и ее дальнейшему развитию, но углубленное изучение этого явления до сих пор является актуальной проблемой. В этой статье речь пойдет о проявлении харизмы. В нем, собственно, и была затронута мысль о главном проявлении харизматичной личности. Актуальность статьи: она дает четкое представление о харизматическом облике великих личностей.

Ключевые слова: политика, харизма, лидер, личность, политик, общество, стратегия, решение, способность, развитие.

CHARISMATIC IMAGE OF GREAT PERSONALITIES

Mukazhanova A. Zh¹., Darzhibayev .Y T.¹

*Abay Kazakh National Pedagogical University
Алматы, Қазақстан.*

Abstract.

Today, it is known that in many parts of social life, people with charismatic qualities are increasingly receiving the highest status. In most cases, the concept of charisma refers to individuals who achieve a certain success, in public life, and even in their own environment. And, as we have already noticed, many of the most famous personalities have charismatic qualities. Perhaps it is because of this charisma that the person is considered famous, Great. In this regard, the desire to possess charismatic qualities is now growing. Accordingly, the importance of studying the concept of charisma and its multifaceted manifestation is increasing. Although the theoretical study of charisma and its manifestation began in the last century, it is still of great interest. However, it was only recently that the study of great personalities with the concept of charisma and charismatic expression began on a theoretical and practical basis. Today, there is a lot of research and popular science literature devoted to the interpretation of this topic and its further development, but a deeper study of this phenomenon is still relevant. This article explores the manifestation of charisma. In it, the idea of the main manifestation of a charismatic personality was touched. Relevance of the article: it provides accurate information about the charismatic appearance of great personalities.

Keywords: politics, charisma, leader, personality, politician, society, strategy, decision, ability, development.

Ғасырлар бойы әр қоғамда басқалардың назарын аударған адамдар немесе жеке тұлғалар болды. Бұл әрдайым айрықша көрініс немесе көз тартарлық сұлулық қана болған жоқ. Мұндай адамдар өздерінің жеке ерекшеліктерімен басқалардан өзгешеленді, осындай адамдар қазір уақытта «харизматикалы тұлға» деп аталады. Харизма-бұл көптеген адамдар үшін құпия болып қала беретін сөз. «Харизма» ұғымы бізге ежелгі Грециядан келді. Ежелгі грек құдайлары хариттер мейірімділік пен ризашылықпен қозғалу қабілетіне ие болды және керемет сұлулығымен ерекшеленді. Харизма - адамдардың назарын өзіне аудара алатын, көпшілікті басқара алатын, тіпті, өзінің пікірін, идеологиялық принциптерін міндеттей алатын ерекше қабілет.¹

«Харизма» ұғымы бүгінде саяси, әлеуметтік, психологиялық және басқа контексте кеңінен қолданылады және көбінесе даңқтың, танымалдықтың, атақты адамның синонимі ретінде қарастырылады, оны зерттеудің өзектілігі мүлдем төмендемейді. Бұл қазіргі жағдайда белгілі бір харизматикалық қасиеттерге ие болмай, кез-келген нәрседе жетістікке жету мүмкін емес екендігіне байланысты. Білімнің әртүрлі салаларындағы мамандар, бір жағынан, харизма - бұл белгілі бір әлеуметтік-психологиялық құбылыс, ал екінші жағынан, құпия, алдын - ала анықталған және берілген аураға ие екендігімен келіседі. Бүгінгі таңда харизманы түсіндіруге және дамытуға арналған көптеген танымал ғылыми әдебиеттер бар, бірақ бұл құбылысты зерттеу әрқашан жалпы қабылданған әдіснамалық негіздерге негізделмейді.²

Харизманы зерттеуге үлкен қызығушылық XX ғасырдың екінші жартысында, М.Вебер харизматикалық үстемдіктің әлеуметтанулық тұжырымдамасын дамыта отырып, осы тұжырымдаманы ғылыми айналымға енгізген кезде пайда болып, Дж. Блондель, С. Московичи, П. Штомпка, Дж. Л. Ландарм және басқа зерттеушілер харизматикалық тұлғаның мінез-құлқының бағытын, оның ерекше сипаттамалары мен харизманың көріну механизмдерін ашады. Бұл құбылысты талдай отырып, Г.Ле Бон: харизма немесе жеке сүйкімділік - бұл «адамның санасында қандай да бір идеяның немесе әрекеттің үстемдігі. Бұл үстемдік адамның сыни қабілеттерін парализдейді және оның жанын қорқыныш пен үреймен толтырады. Бұл сезім түсініксіз, ол магниттелген затты қамтитын тұмармен бірдей тәртіпке жатады. Харизма-үстемдіктің ең күшті себебі» - деп түсіндіреді. Сонымен бірге, М.Вебердің пікірінше, харизма жеке қасиет ретінде, ол жаңашыл немесе революциялық рөл атқарса да, эмоционалды негізде құрылған, қысқа өмір сүреді және уақыт өте келе әдетке айналады деп анықтама береді.³

«Харизматикалық тұлға» терминін ғылыми айналымға М.Вебер енгізгені белгілі. Оның көзқарасы бойынша, харизма-бұл «жеке қасиет, ол басқаларға қол жетімді емес табиғаттан тыс, ерекше қабілеттер мен қасиеттерге ие» - деп бағаланады. «Харизма» ұғымы сәттіліктен ажырамас, бірақ сәттілік харизматикалық тұлғаның мақсаты емес, жеке әлеуетті іске асырудың салдары ретінде әрекет етеді. Сондай-ақ, "харизма" ұғымы сәттіліктен ажырамас, бірақ сәттілік харизматикалық тұлғаның мақсаты емес, жеке әлеуетті іске асырудың салдары ретінде әрекет етеді. Харизматикалы адамдарға мансап сатысына көтерілу, қарым-қатынас орнату және қоғамның басқа мүшелерінің хабардар болуына әсер ету оңайырақ.⁴

Әлеуметтік қатынастар жүйесіне нақты әсер ете алатын адамдардың, белгілі бір жеке қасиеттері болатыны тарихи дәлелденген. Бұл ерекше қабілеттерге ие «харизматикалық тұлғалар» кіреді. Қазіргі уақытта «харизма» ұғымы әлеуметтік, саяси немесе психологиялық тұрғыда қолданылады. Харизматикалық тұлғалардың қызметі әртүрлі білім салаларында отандық және шетелдік зерттеушілердің назарын аударады. Алайда, оқиғаның себептері, жеке харизманы көрсету жолдары, осы процестің катализаторлары, басқаларға әсер ету ерекшеліктері жеткілікті зерттелген жоқ. Харизма ерекше қасиет ретінде түсініледі,оны басқалардан ерекшелейтін жеке қасиет. Вебердің пікірінше, діндердің негізін қалаушылар,

империяларды құрушылар, жаулап алушылар, революционерлер және халық көтерілістерінің жетекшілері харизмаға ие. Сонымен қатар, харизматикалық болу үшін бұл сапаны басқалардың мойындауы сияқты нақты иелену маңызды емес екенін есте ұстаған жөн. Харизматикалық тұлға немесе харизматикалық көшбасшы өзінің жеке харизмасын сақтауға үнемі қамқорлық жасап, оның қатысуын үнемі дәлелдеуі керек.⁵

Харизма-көшбасшылықтың синонимі. Тек туылған көшбасшылар бас айналдыратын биіктерге жете алады. Көптеген харизматикалық адамдардың ортақ ерекшелігі-сөйлеу өнерін жетік меңгеру. Қарапайым тілмен айтқанда, барлық харизматикалық адамдар керемет спикерлер. Көшбасшы, жарнама сияқты, прогрестің және әр процестің қозғаушы күші болып табылады. Ол көпшілік алдында сөйлей білуі керек. Харизматикалық адам өзінің мақсаттарын нақты біледі, оларды керемет энергиямен ашық және батыл түрде білдіреді. Басқалардың көз алдында ол өмірдің барлық саласында, тіпті егер ол жай әуеской болса да, бірден мағыналы болады. Қоғам оған абырой береді, оған тән емес қасиеттерді лайықтай, оған өзінің оң үміттерін артады.⁶

Харизма-адам талантының жеке сипаттамасы. Қандай да бір кітаптарды оқып, бірден харизматикалық тұлға болып кете аласыз деген иллюзияға енбеңіз. Көптеген адамдар харизматикалық тұлға болу үшін, белгілі және ұлы тұлғалардың іс – әрекеттерін, сөйлеу мәнерін бақылау керек деп ойлауы мүмкін, бірақ қате тұжырым. Алайда, іс жүзінде әркім өз шешендік өнерін белгілі бір деңгейге жеткізе алады. Көп жағдайда харизматикалық тұлғаның әңгімелерінің негізгі объектісі-адамның өзі, оның жеке тәжірибесі мен пікірлері, сенімдері. Көбінесе бұл жеке өмірбаяны мен тәжірибесінен алынған фактілерге негізделеді және қоршаған ортаның мысалдарымен толықтырылады.

Харизматикалық адам әрдайым білімге ие және ол өмір сүруді, оның өміріне қандай идеологиялық принциптерді енгізуді, әртүрлі жағдайларда қалай әрекет етуді білетініне сенімді. Харизматикалық адам үшін биологиялық жас туралы түсінік жоқ. Көптеген адамдарды өзінің жеке басының, білімі мен тәжірибесінің маңыздылығына сендіру қабілетінің арқасында ол кез-келген жас тобын қызықтыра алады. Ол тыңдаушыларынан екі есе жас болуы мүмкін, бірақ ешкім оны түзетуге ешкім тырыспайды.⁷

Бастапқыда «харизма» сөзі ішкі күш пен билікке ие кез-келген адамға қатысты қолданылған. Дегенмен, харизматикалық адам әрдайым дұрыс және жақсы бола бермейтінін есте ұстаған жөн. Харизматикалық тұлғалардың әйгілі тарихында әлемдік діндердің негізін қалаушылар бар-Мұхаммед, Будда, Моисей және Христос. Харизматикаға әлемдік діндер ағымдарын жасаушылар-Лютер мен Кальвин кіреді. Сонымен қатар, харизматикалық тұлға ретінде ұлы мемлекет қайраткерлері мен әскери жетекшілерде бола алады. Айтпақшы, харизмаға ие болу үшін бай және табысты болу қажет емес. Сіз бұл қасиетпен туылмасаңызда, оны дамыта аласыз. Әрине, туа біткен харизмасы бар адамдар да бар. Алайда, көбінесе олардың басқаларға әсері ұзаққа созылмайды. Харизматикалық адам болу үшін ерекше туа біткен қасиеттерге ие болудың қажеті жоқ, тек табиғатқа тән қасиеттерді (олар әр адамға тән) көріп, оларды дамыту керек.⁸ Харизматикалық тұлғалар бірқатар қасиеттерге ие:

– Есте қаларлық келбеті (міндетті түрде өте әдемі емес, бірақ адамдар айтқандай тартымды «өзіндік ерекшелігі бар» болуы керек);

– Тәуелсіз (олар тек өздеріне сенеді);

– Оптимистер (олар бәрін тек жақсы деп санайды);

– Олар қуатты ішкі энергияны шығарады (адамдар оларға «тартылады»);

– Төзімділік пен шыдамдылық. (олар жағдайды қалай шешуге болатындығын біледі);

– Олар бір-біріне сенеді, бір-бірін құрметтейді және басқаларды құрметтейді;

- Эмоциялар мен іс-әрекеттерді, іс-қимылдарды басқарады;
- Олардың мақсаттылығы, батылдығы, ұтымдылығы, күшті мотивациясы және жақсы сөйлеуі болады;
- Көпшілік алдында сөйлеу шеберлігі бар;
- Олар тыңдай алады;
- Олардың келіссөздер жүргізуге қабілеті бар;
- Олар адамның шынайы қадір-қасиетін дәріптейді;

Бұл критерийлер көптеген харизматикалық тұлғаларды дәлірек көрсетеді Ерекше харизматикалық ұлы немесе әйгілі тұлғалардың мысалын келтірейік: Шыңғысхан, Наполеон, Уинстон Черчилль, Гитлер, Нельсон Мандела, Махатма Ганди, Джон Рокфеллер, Стивен Джобс, Андриано Челентано, Мерилин Монро, Джим Керри, Майкл Джексон, Эдди Мерфи, Жерар Департье, Моника Белучи, Ален Делон, Майкл Джордон және басқалар. Көріп отырғанымыздай, бұл аталған адамдар өздерінің жеке материалдық жағымен немесе барлығы дерлік ерекше сұлулықтарымен ерекшеленбейді. Тіпті бұлардың кейбірін, көпшілік халық тіпті сүйкімді деп те санамайды. Ал кейбірі, олардың сұлу болмаса да, адамдардың жадында түрі – әлпеті, есімі, іс-қимылы мен ерекше белгісімен есте қалатын айтып жатады.⁹ Дегенмен, харизматикалық тұлғалардың көрінісі, олардың тек жеке бір қасиетімен сипатталмайтынын түсіну керек. Өйткені, қарап отырсақ, аталған тұлғаларды көпшілігі жеке бір қасиеті емес, толық тұлға ретінде харизматикасын атап өтеді. Яғни, адамның бас-аяғына дейін толық ерекше көрініс иесі ретінде қабылдайды. Сондықтан да, нағыз харизматикалық тұлғаның көрінісі жалпы тұлғаны қабылдау ретінде танылады. Осындай деңгейде жеткен адамдар ғана нағыз харизматикалық көрініске ие болады. Ал бұл, өз кезегінде осы тұлғаларды ұлы етеді. демек, тұлғалардың белгісі олардың ұлы, атақты болып өз қылығымен харизматика атауына ие болу емес, аталған қасиеттерді иеле отырып, харизматикасы арқылы ұлы тұлға атанады. Демек, ұлы тұлға болу үшін, ерекше харизматика көрінісіне ие болу керек.¹⁰

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Дмитриева Н. В., Буравцова Н.В. психологические концепции харизматической личности // мир науки, культуры, образования. 2013. № 4. С. 137-141.
2. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта/ Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. —С.240-247 .
3. [Харизматикалық тұлға: қасиеттер, мысалдар. Қалай харизматикалық болу керек? \(psichiatria.org\)](http://psichiatria.org)
4. [Харизматикалық көшбасшы: Сипаттамасы \(birmiss.com\)](http://birmiss.com)
5. Н. В. Дмитриева, Харизматическая личность: целеполагания и мотивация.- Дискусия журнал научных публикаций, № 11 (41) ДЕКАБРЬ 2013.- С.87-90.
6. Лидерство, харизма, власть / А. Белановский, А. Парабеллум. – Москва : Издательство АСТ, 2016. – 43 с.
7. [Харизматическая личность: основные теоретические концепции \(superinf.ru\)](http://superinf.ru).
8. [М.Вебер. Харизматическое господство \[28\]. Политология: хрестоматия \(wikireading.ru\)](http://wikireading.ru)
9. Дружинин, К. П. About charisma in politics / К. П. Дружинин, М. В. Куимова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 10 (90). — С.1013-1014.
10. Н. Слободянюк, Е. Ганапольская. Каждому лидеру по харизме. Мир русского слова №3/2008.-С.60-62.

УДК 101.3:793.3

FUNDAMENTALS OF SOCIAL COMMUNICATION

Dzhankadyrov S.S.
KAZNPU named after Abay
dss_kaz@mail.ru
Almaty, Kazakhstan

Annotation

Social communications are very diverse and extensive, covering all spheres of human activity, including a large range of species and subspecies. The individual psychological and personal characteristics of the interlocutors, the assessment of situations, the choice of means of communication in each case are different, one communicative act is significantly different from another, so the classification of types of communication is possible on different grounds and according to different criteria.

The identification of the types of communications that are in complex interaction and influence each other is necessary for the systematization of the knowledge accumulated in the field of social communications. Classification and systematization of knowledge allow us to determine the similarities and differences between social phenomena in different spheres of life, to put forward hypotheses, to model communication processes.

The real process of communication includes many types of communication at the same time, and the choice of means, channels, and style of communication depends on personal characteristics.

Key words: communications, individual, international policy, regulatory frameworks.

ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

ДЖАНКАДЫРОВ С.С.¹
¹ КАЗНПУ имени Абая
dss_kaz@mail.ru
Алматы, Казахстан

Аннотация

Социальные коммуникации весьма многообразны и обширны, охватывают все сферы человеческой жизнедеятельности, включают в себя большой спектр видов и подвидов. Индивидуально-психологические, личностные особенности собеседников, оценка ситуаций, выбор средств общения в каждом случае разные, один коммуникативный акт существенно отличается от другого, поэтому классификация видов коммуникаций возможна на разных основаниях и по различным критериям.

Выявление видов коммуникаций, находящихся в сложном взаимодействии, влияющих друг на друга, необходимо для систематизации накопленных в области социальных коммуникаций знаний. Классификация и систематизация знаний позволяют определять сходство и различия между социальными явлениями в разных сферах бытия, выдвигать гипотезы, моделировать коммуникативные процессы.

Реальный процесс коммуникации включает в себя одновременно множество ее видов, при этом выбор средств, каналов, стиля коммуникации зависит от личностных особенностей.

Ключевые слова: коммуникации, индивид, международная политика, нормативные базы.

ӘЛЕУМЕТТІК КОММУНИКАЦИЯНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

ДЖАНКАДЫРОВ С.С.¹

Абай атындағы ҚАЗҰПУ

Аңдатпа

Әлеуметтік қатынас алуан түрлі және өте ауқымды, адам тіршілігінің барлық саласын қамтыды және өзіне үлкен, кіші шоғыр түрлерін енгізеді. Сұхбаттасушының жеке-психологиялық, тұлғалық ерекшеліктері, жағдайдың бағалануы, қарым-қатынас құралдарын таңдау әр жағдайда әр түрлі, бір коммуникативтік акт басқададан айтарлықтай ерекшеленеді, сондықтан қатынас түрлерінің жіктелуі әр түрлі негізде және әр түрлі критерийлер бойынша жүзеге асуы мүмкін. Бір-біріне әсер ететін, күрделі өзара әрекеттестік жағдайдағы қатынас түрлерін анықтау – әлеуметтік коммуникациялық аумағында жинақталған білімді жүйелеу үшін қажет. Білімді жіктеу және жүйелеу болжамдар ұсынуға, қатынас үрдістерін модельдеуге, тұрмыстың әр саласындағы әлеуметтік құбылыстардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Қарым-қатынастың нақты үрдісі бір мезгілде бірнеше түрін қамтыды, сонымен қатар, құрал, канал, қатынас стилін таңдау тұлғалық ерекшелікке байланысты болады.

Түйін сөздер: коммуникация, жеке, халықаралық саясат, нормативтік база

Social communications are very diverse and extensive, covering all spheres of human activity, including a large range of species and subspecies. Individual psychological and personal characteristics of the interlocutors, assessment of situations and choice of means of communication in each case are different; one communicative act is significantly different from another, so the classification of types of communication is possible on different grounds and according to different criteria.

The identification of the types of communications that are in complex interaction and influence each other is necessary for the systematization of the knowledge accumulated in the field of social communications. Classification and systematization of knowledge allow us to determine the similarities and differences between social phenomena in different spheres of life, to put forward hypotheses, to model communication processes.

The real process of communication includes many types of communication at the same time, and the choice of means, channels, and style of communication depends on personal characteristics.

Keywords: communications, individual, international policy, regulatory frameworks.

Social communications are very diverse and extensive, covering all spheres of human activity, including a large range of species and subspecies.

Individual psychological and personal characteristics of the interlocutors, assessment of situations and choice of means of communication in each case are different, one communicative act is significantly different from another, so the classification of types of communication is possible on different grounds and according to different criteria.

The identification of the types of communications that are in complex interaction and influence each other is necessary for the systematization of the knowledge accumulated in the field of social communications. Classification and systematization of knowledge allow us to determine the similarities and differences between social phenomena in different spheres of life, to put forward hypotheses, to model communication processes.

The real process of communication includes many types of communication at the same time, and the choice of means, channels, and style of communication depends on the personal characteristics and its subjects.

It is traditional to distinguish two types of communication between people – role and personal. Although there is no single, universal classification system, many researchers distinguish four main types of interpersonal communication: business, educational, diagnostic, and intimate-personal.

Intimate-personal interaction is communication between close people who have known each other for a long time, which is carried out on the basis of trust and deep contact.

In the classification of communications, its criteria play a crucial role. These criteria include:

- the presence or absence of rules of communication-role-playing prescriptions;
- the presence or absence of clear communication goals and their characteristics;
- objectivity of communication;
- equality of the partners' positions in communication;
- contextual approach to the typology and situation of communication;
- use of mediated tools and technical means of communication;
- prevailing communication channels;
- means of influencing a person (suggestive, intellectual, paralinguistic).

A number of other authors distinguish dictal and modal communication, active and passive, formal and informal, business and free.

The basis of classification for all types of mass communications is their relation to a specific communication channel through which a message is transmitted: audio, video, audiovisual, i.e. through radio, television, print and oral or written speeches [1, p.3].

In the mass media system, the transmitted information is distributed using the technical means of a specific communication channel and is aimed, as a rule, at an anonymous audience, and that, in turn, forms the desired image of the communicator.

According to the use of communication tools, social communication can be interpersonal and institutional. Interpersonal communication, or intercommunication, is the communication of interlocutors, the process of communication and mutual understanding. Highlighting this type of communication, R. B. Adler and J. P. Blavatsky. The novel refers to it primarily as a "face-to-face" contact. This historically established first type of social communication is spontaneous and informal, depends only on the rules associated with social customs, and is determined by the framework of interpersonal contacts. The process of communication between people, their communication, is the exchange of symbols. Such communication is most often limited, short-term and spontaneous and quickly de-actualized [2, p. 20].

Highlighting the following type of communication – institutional communication, or intercommunication, K. Cherry emphasizes that communication is a social phenomenon, and society itself is a space of carefully regulated communication. Public institutions regulate both inter-and intra-communication: communication between interlocutors, between groups, peoples, cities, organizations, etc.

Institutional communication characterizes the economic, social, and political structure of a given society. It covers organized and recognized communities: professional, school, family, etc. This type of communication already prolonged in time, updated, not limited, is not spontaneous, but arbitrary.

Between these two types of communication – interpersonal and institutional-it is possible to place communication by means of mass media (mass media), for example, television. Its most characteristic feature is the connection with civilization, from which it takes over the technical capabilities and the rhythm of functioning.

Television and the Internet are the most active and powerful players in the field of culture in a broad sense. According to the time devoted to them by the general population. The loss of cultural communication leads to the construction of cultural barriers, and they overcome in the traditional way: people always talk about life while eating. [3, p. 91].

In connection with the development of the "virtual world", another type of communication is distinguished – Internet communication, which has displaced not only direct, interpersonal communication, face-to-face communication, but also institutional communication.

A large number of websites and web resources of public organizations and departments have been created, "virtual negotiations", "virtual organization", "virtual transaction", "telecommuting" (telecommuting), as well as E-business (business carried out via the Internet), E-commerce, or electronic commerce (trading on the Internet). There was a culture of dating in the chat, communication on the forum, "cyber interaction", etc.

Specific features of electronic communication-anonymity, physical non-representation of communicants, freedom and openness-give rise to a number of negative phenomena. Today, there are still no clear ideas about how much the personality of a person interacting in the virtual world can change. On the one hand, the constant use of Internet communication leads to a separation from reality, the emergence of "Internet addiction"-Internet addiction, and it seems dramatic (E. P. Belinskaya).

However, on the other hand, there is already evidence that the Internet provides an opportunity for the positive development of individual abilities, Self-concept and motivational sphere.

From the point of view of personal development, Internet communication characterized by:

- Auto-communication. Information sent to another person becomes available to both the addressee and the addressee at the same time. There is a "revival of the epistolary genre" (N. V. Chudova);
- the use of a conditional name ("nickname") or complete anonymity, freedom of self-presentation, the opportunity to try on several of their hypostases, play "games with identity" (A. E. Zhichkina, E. P. Belinskaya);
- Debatable. The opportunity to receive feedback from like-minded people and opponents that is not delayed in time allows you to develop thinking, logic, the ability to build a convincing proof, resourcefulness, etc. (N. V. Chudova). [4, p. 18].

Suggestive communication is a purposeful, undocumented influence on the interlocutor or group. Unlike persuasion, which is primarily an intellectual influence on the interlocutor, suggestion is an emotional influence. The audience bases the process of transmitting information on its uncritical perception, which is unable to analyze the information received. The process of suggestive communication directed one-sidedly and does not imply equality of positions of the communicators. This is an active, personalized impact on a person or group.

Ritual communications are communications that involve only maintaining contact with society in order to confirm one's own involvement in social relations as such. The interlocutor in this case is a part of the ritual, its necessary attribute, a mask with predefined properties corresponding to the task of the ritual.

Personal communication is characterized by a special relationship between the experienced and the realized-the congruence of partners. The term "congruence" (K. Rogers) means consistency, conformity and used to express the absolute sincerity, wholeness, the desire of a person to be what he is.

According to their content, social communications divided into destructive, neutral and supportive. Destructive communications have a destructive effect both on the communication process itself and on its participants.

Aggressive communication is a communication in which attacks on the opponent carried out. In this sense, aggressive communication considered as a speech act that replaces an aggressive physical action: insult (for example, rude swearing), ridicule, threat, hostile remark, malice, categorical demand in violation of generally accepted etiquette. In a broad sense, these are all types of offensive, dominant communication.

Aggressive communication strategies on the Internet include flame, flood, and spam. Flame defined as a verbal, aggressive reaction caused by the interlocutor's message that violates the principles of constructive discussion. Flood is the computer equivalent of barbarism, which belittles the self-esteem of communicants. Spam called "junk mail", unnecessary e-mails sent by individual firms on the Internet to addresses known to them.

Neutral communication is defined as communication without aggressive attacks on the partner-conflictogens, but also does not meet the basic sociogenic needs of a person (the need for recognition, acceptance, love).

The communication techniques used by the interlocutors, the style, the channels of information transmission and the content of the message itself are completely determined by the situation of each particular ritual.

The task of ritual communication does not include changing the opinions, judgments of the interlocutor, his beliefs. On the contrary, ritual communication characterized by the non-necessity of convincing the partner and the lack of his response to the belief.

Formal communication characterized by strict observance of the roles and rules of behavior assigned to them by communicants. Formal communication presupposes the predominance of the form of communication over its content: a great emphasis in the situation of interaction placed on the observance of norms and rules to the detriment of the significance of the content of the communication itself. There is no personal involvement in the situation of communication, important topics for a person are not affected, and the communication itself is largely automatic for its participants. The partners' perception of each other is schematized, and the analysis of the motives and reasons for the interlocutor's behavior is extremely difficult.

Important in this context is the perception of the communication situation itself, its adequate analysis, the choice of behavior strategies in a particular communication situation, its compliance with norms and rules (the ability to change communication styles depending on the situation of interaction with the boss, subordinate, etc.). Failure to fulfill the role expectations of one of the communicants, going beyond the formal rules and norms lead to a violation of communication; generate surprise and anxiety in the partner.

Business communications combine the properties of formal and ritual and primarily aimed at solving a specific task, the communication partner always acts as a significant person. Business communication is a process of interaction between business partners aimed at organizing and optimizing a particular type of subject activity: production, scientific, and pedagogical (A. P. Panfilova). The expected result of business communication is the optimization of joint activities of partners. The main tasks are productive cooperation, striving for convergence of goals, and improving partnership relations.

Personal communications as social communications are considered in the works of M. Argyle, J. Beitsya, A. A. Bodalev, E. Goffman, M. S. Kogan. The situation of personal communication is confessional, intimate, and the reported information can not be ambivalent, inconsistent, unclear.

This type of communication is in many ways different from others. At its core, this is actually psychological, truly interpersonal interaction. That meets the basic needs of a person (according to the concept of basic needs of A. Maslow) in communication, understanding, empathy, empathy.

Conventional communication is standardized, impersonal. Rights and obligations remain independent of their bearers. This communication proceeds in accordance with established rules, traditions, within strictly defined restrictions, which, in turn, divided into:

- actually conventional-compliance with legal and social norms, compliance with regulations (actions according to instructions, rules, according to traditions, etc.);
- situational-restrictions depending on the situation of communication (conversation, meeting, presentation, negotiations, etc.);
- Emotional, related to the ability to manage your own emotional sphere in a communication situation, regardless of the degree of tension in the atmosphere;
- violent, manifested in the interruption of contact by either party in cases where the content of information loses its substantive character, or when the time allotted for communication is exhausted, or when the partner's reactions are inadequate to expectations and norms (for example, aggressive behavior).

Supportive communications, unlike neutral ones, not only do not infringe on the basic psychological rights and freedoms of their participants, but also even enrich their inner world. In

contrast to neutral communication, supportive communication involves meeting a person's need for communication, understanding, empathy, empathy (A. Maslow). Her goals directly related to her partner, flexible, and easily changeable. The expected result is a joint change in the views of the partners (depending on the depth of communication). The participation of a person in supportive communication contributes to his mental health, integrity, balance, stability [5, p. 87].

Empathic communication is an intersubjective interaction in which both partners understand, accept, and support each other. This type of communication is characterized by the trustfulness of the partners' relationships, which is a significant factor determining the effectiveness of their communication. According to K. Rogers, empathy (from the Greek empathies-empathy) is a sympathetic understanding of the inner world of another, "as if it is your own, but without losing this "as if" [6, p. 15].

In didactic communication, the basis of interaction between partners is the subject-subjective relationships, empathy, empathy, active listening to the other.

Rogers noted that in truly dyadic, humanistic communication, the individual's defensive reactions weaken, barriers to communication disappear, and the desire to communicate sincerely arises. Partners can have an impact on each other, because of which there are changes in the personality of the interlocutors in the direction of greater integrity, less conflict and vital energy, behavior becomes more mature.

Constructive communication is communication based on the principles of partnership equality, emphasizing the importance of the other person's personality. These are positive, effective communications in their content, including understanding the partner's condition, emphasizing his importance, showing respect and interest in his personality, problems, and non-evaluative response to his actions. Constructive communications can be supportive, dyadic, or humanistic [7, p. 29].

Educational communication involves situations in which one of the participants purposefully influences the other, quite clearly imagining the desired result, i.e. knowing what he wants to convince the interlocutor, what to teach, etc. Usually, such conversations are possible when one of the communication partners (training) has situationally or permanently (as a teacher at school) more authority and knowledge than the other [8, p. 11].

Social communications today are at the stage of continuous development, constantly changing, due to the development of electronic spheres, aimed at organizing and optimizing a particular type of subject activity.

Today, human communication can be carry out at any level. In order to become individuals, we must master the art of interpersonal communication and must learn to communicate with ourselves — intrapersonal communication and self-reflection, that is, we must be able not just to think and feel, but to think and feel about our own thoughts and feelings.

All researchers recognize the information and communication function of tradition. Traditions serve as a kind of additional tool through which culture "encodes" the world of phenomena and helps to transmit information through times and spaces, that is, it is the main mechanism for the formation and preservation of ethnic culture and the culture of the ethnic diaspora. It creates conditions for storing, accumulating, and systematizing ethnically significant elements of culture. Each community forms its own set of norms and traditions, encoded in a certain subject-sign system, which ensures their understanding by all members of the community, creates a dominant type of worldview, organizes the social behavior necessary for the unity of the community, and at the same time erects an obstacle in the system of communicative relations with other cultures. The importance of the regulatory and normative function of tradition is constantly increasing, as there are more complex connections and relations between individual and social, personal and collective, and an increase in the tendency to increase the diversity of cultural forms. [9, p. 139].

References:

1. Ageev V. S. Intergroup interaction. Socio-psychological problems. M. 1990 – - p. 3
2. Andreeva G. M. Psychology of social cognition. M., 2000. - P. 20
3. Absattarov R. B., Rau I. A. Some problems of modern culture: Socio-political aspects / / Vestnik KazNPU im. Abaya, series "Sociological and Political Sciences", 2018. - №4 (64). – P. 91
4. Bolotova A. K. Psychology of time organization. M., 2006. - p. 18
5. Labunskaya V. A. Nonverbal behavior. Roston n/A, 1986 – - p. 87
6. Rogers K. A look at psychotherapy. The formation of man. M., 1994 – - p. 15
7. Harris R. Psychology of mass communication. St. Petersburg, 2005. - p. 29
8. Panfilova A. P. Business communication in professional activity: textbook. Stipend. St. Petersburg, 1999. - p. 11
9. Nabiev V. G. Traditional culture and features of formation // Bulletin of KazNPU named by Abaya, series "Sociological and Political Sciences", 2018. - №4 (64). – P. 139

УДК 321.01

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ МӘДЕНИЕТТІҢ САЯСИ СИПАТТАМАСЫ

Қуанышбаева Ж.Ж. PhD, Абай атындағы ҚазҰПУ
Әбдіқұлова А. магистрант Абай атындағы ҚазҰПУ
727-0444@sud.kz

Аңдатпа.

Мақалада құқықтық мәдениеттің ерекшеліктері мен саяси құқықтық мәдениетінің қалыптасу процесі сан қырлы жақтары қарастырылады. Құқықтық сананың қалыптасуы жан жақты ашылады.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНСКОГО ПРАВА

Қуанышбаева Ж.Ж. PhD, КазНПУ им.Абая
Абдикулова А. магистрант КазНПУ им.Абая

Аннотация.

В статье анализируются особенности правовой культуры и многогранные стороны процесса формирования политико-правовой культуры. Рассматривая правовые основы культуры, подробно раскрывается формирование правосознания.

POLITICAL CHARACTERISTICS OF THE CULTURE OF KAZAKH LAW

Kuanyshbayeva Zh. Zh. PhD, Abai KazNPU
Abdikulova A. Master's student of Abai KazNPU

Annotation.

The article analyzes the features of legal culture and the multifaceted aspects of the process of

forming a political and legal culture. Considering the legal foundations of culture, the formation of legal consciousness is revealed in detail.

Қоғамдық және саяси әдебиеттердің ғылыми білім беру бағдарламасы көрсеткендей, құқықтық мәдениеттің жүйелік және саяси ерекшелігі әлі күнге дейін саясаттануда зерттеу пәні бола қойған жоқ. Нәтижесінде, саясаттанулық зерттеулер мен Қазақстанның белгілі бір материалдары бойынша құқықтық мәдениеттің анықтамалары абстрактілі және практикалық маңыздылыққа ие.

Қазақстанның әлеуметтік, саяси және құқықтық өмірі адамдар арасындағы қатынастарды институтцияландырусыз мүмкін емес. Қазақстандық қоғам жұмысының кез-келген саласында адамдар арасындағы қарым-қатынасты ұйымдастыру маңызды, бұл тиісті мінез-құлық ережелері мен қолдау құралдарын жасау арқылы қол жеткізіледі. Қазақстанның қоғамдық-саяси жүйесін, жалпыға бірдей қабылданған стандарттарды, мінез-құлық ережелерін, талаптарды зерттеу, қазақ қоғамы шешкен міндеттерге, олардың бағытына байланысты, нормативтік ұйғарымдардың мәнін саралауға, олардың келісімі мен сәтсіздігін табуға мүмкіндік береді. Қазақстандықтардың мінез-құлқын реттеу жүйесі әлеуметтік түсінікті барлық түрлерінде - саяси, құқықтық, адамгершілік, эстетикалық, философиялық, діни, тиісті нормалар мен оларды реттеудің нақты әдістерін қамтиды.

Бүкіл қазақстандық әлеуметтік-саяси реттеу жүйесінде құқықтық реттеу ерекше орын алады [1, 1056]. Ол қоғамдық-саяси реттеу нысандарының бірі ретінде, қазақстандықтардың мінез-құлқын реттеу мен ұйымдастыру процесінде ерекше мәнге ие. Осыған байланысты, Қазақстанда құқықтық реттеу қоғамдық қатынастарды реттеудің басқа түрлерімен - саяси, адамгершілік, эстетикалық және т.б. байланысты екенін атап өткен жөн. Бұл формалардың байланысы олардың көмегіне, өзара толықтырылуына, әрекет ретінде қазақстандықтардың мінез-құлқын әлеуметтік-саяси реттеудің жалғыз интегралдық жүйесінің үлесі. Бұл өзара іс-қимыл бүкіл қазақстандық жүйенің өнімділігін арттырудың маңызды өлшемдерінің бірі болып табылады.

Қазақстандық мәдениет - бұл өздерін көпұлтты, көпконфессиялы мәдени парадокстармен тек қана нақты, ерекше және әр түрлі мағынада қамтамасыз ете отырып, қазақстандықтар мен қазақстандық қоғамның тіршілік әрекетінің барлық процестері, формалары мен нәтижелерін синтездеудің өзіндік отбасы. Осылайша, бұл қатынастардың мәні қазақстандықтардың мәнін жақсартуға «процестердің», «формалардың» және «нәтижелердің» әсерінен күшейеді. Қазақстанның мәдени прогресі туралы кездейсоқ оймен бірге, бұл қазақстандықтарға өз өмірінің критерийлері мен процестерін жақсартуға өз күштерін еркін және автономды түрде салуға көмектесетін барлық нәрсені сақтау және өсірумен байланысты. Осылайша, қоршаған ортаны өзгерту, оны адамгершілікке және өркениетке айналдыру, бейімделген және қазақ қауымдастығының өмірі үшін қауіпті емес ету. Қазақстандықтың жұмысы стереотиптерді, жалпы қабылданған шараларды, оның жұмысын ұйымдастыратын мінез-құлық стандарттарын орнатусыз мүмкін емес болғандықтан, бұл жалпы қабылданған шаралар, стереотиптер, стандарттар көпұлтты қазақстандық мәдениеттің мазмұн кестесіне енгізілген.

Бұл теңестіру жалпы қабылданған шаралар мен құндылықтардың әлеуметтік-мәдени және саяси мәнін, олардың мәдени және саяси процестерді дамытудағы рөлін, полиэтникалық, полиэтникалық мәдени қалыптасудың әртүрлі сатыларымен байланысты жалпы қабылданған шаралардың сәйкессіздігін ашуға мүмкіндік береді. Конфессионалды қазақстандық қоғам, көпұлтты қазақстандық мәдениеттің қалыптасуы мен қалыптасуының тарихи және саяси процесі ретінде жалпыға танылған стандарттардың, құндылықтар мен әдет-ғұрыптардың сабақтастығы.

Қазақ қоғамының әлеуметтік-мәдени және экономикалық-саяси прогресі сонымен бірге оның жалпы қабылданған нормативтік шараларының ілгерілеуі болып табылады. Осы немесе басқа қазақстандық қоғамның реттеуші құрылымдарының қалыптасуы қазақстандық мәдениеттің қазақстандықтардың мәдени өркениеті сияқты міндетті бөлігінің қалыптасуын

айқын сипаттайды және оның қазақстандық заңдарда көрінісін табады. Онда барлық маңызды қоғамдық-саяси негіздер мен жалпы қабылданған стандарттар қамтылған, олар әр уақытта бұл институтқа қазақстандық қоғамның қаржылық жүйесіне, саяси құрылымына және мәдениетіне сәйкес келетін өзіндік спектрін берді [2].

Сонымен, Қазақстандағы құқықтық қатынастар белгілі бір тарихи және саяси қалыптасу кезеңіндегі қазақстандық мәдениеттің нақты көрінісі болып саналады. Қазақстандықтардың құқықтық мәдениетінің дәрежесі, ең алдымен, Қазақстанның материалдық және рухани мәдениетінің қол жеткізілген деңгейін басшылыққа алады. Еркіндікті позитивті жүзеге асыру процесінде оның кез-келген әсері саны жағынан құқықтық салада тек белгілі бір аксиологиялық нюанста, тек қалыптасқан тарихи және саяси шындыққа қатысты мағынаны береді.

Қазақстан халқының құқықтық мәдениеті тек Қазақстан мәдениетінің ғана емес, сонымен қатар жер бетіндегі халықтың маңызды элементі ретінде өзінің алғашқы аксиологиялық нұсқауларымен үйлесетін құндылықтар қабілетін, адамгершілік және саяси дағдыларын жүзеге асырады, уақытылы әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси сәттердің негізінде қалыптасатын.

Муниципалды басқарудың өзекті және маңызды әдісі ретінде, саясаткерлерді іске асырудың конфигурациясы ретінде әрекет ете отырып, қазақстандық заңдар сонымен бірге адамның қазақстандық қоғамдағы позициясының қажетті индикаторы, оның құқықтарының кепілі ретінде қарастырылатындығын баса көрсетейік. бостандықтар және адам құқықтары. тәсілдері, оларды қорғау және іске асыру құралы. Қазақстанның құқықтары, бостандықтары мен тікелей міндеттері, адамның құқықтық мәртебесінің элементтері, қарастырылған заң жүйесінің қалыптасуы мен демократиясын бағалау және заңды тұлғаны анықтау үшін мағынасы бар қазақстандық заңнаманың қажетті құрамдас бөлігі болып саналады. Қазақстандық заң мәтінінің толық мағынасында адамды, оның меншігін қазақ қоғамының қызмет ету құралы ретінде емес, міндет ретінде бағалайды [3, 1316].

Осыған байланысты сұрақ туындайды, Қазақстанның құқықтық мәдениетінің мәні неде? Қазақстандықтардың құқықтық мәдениеті, жалпыға танылған стандарттар мен қазақстандық құқықтың құндылықтарымен қатар әлеуметтік-реттеуші мәдениеттің құрамдас бөлігі болып саналады

Жалпы қазақ қоғамы бұл қазақстандық құқық саласымен және олардың қазақстандықтардың санасы мен мінез-құлқында көрініс табуына байланысты нақты және кіршіксіз компоненттер жүйесі. Қазақстанның құқықтық мәдениеті - бұл қазақстандық қоғамның нақты жұмыс істеуіндегі құқықтық, моральдық және саяси шындықтың барлық оң элементтерінің жиынтығы. Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениеті құқықтық, моральдық-саяси думаның, саяси қайраткерлердің сіңірген еңбегі мен хабардарлық дәрежесін бейнелейді.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті өзінің құрылымдық компоненттерінің жиынтығының қоғамдық-саяси келбеті ретінде қазақстандық заңдарға қарағанда тәкаппар болып келеді. Бұл қазақстандықтардың әлеуметтік-саяси, мәдени және қаржылық өмірінің алуан түрлілігін басшылыққа алады. Қазақстанның құқықтық мәдениеті әлеуметтік-экономикалық істер мен қоғамдық өмірдің материалдық жағдайларын ғана емес, сонымен қатар тарихи, мәдени, сенушілерді, қоғамдық-саяси жұмыстың моральдық негіздерін және белгілі бір қоғамдағы қазақстандықтардың өзін-өзі ұстауының белгілі бір кезеңіндегі мінез-құлқын көрсетеді. қалыптастыру. Қазақстанда абстрактілі құқықтық мәдениет жоқ, абстрактілі қазақ заңы, абстрактілі қазақстандық құқықтық сана және елдегі құқықтық, моральдық және саяси қатынастар субъектілерінің абстрактілі қазақша құқықтық жұмысы жоқ. Әңгіме белгілі бір қазақстандық қоғамның, оның қалыптасуының белгілі бір тарихи, саяси қабаттарының нақты Қазақстан қоғамының құқықтық мәдениеті туралы болып отыр.

Е.К. Алияров, З.К. Аюпова «бұл біздің мемлекетіміздің болашақ жолын дұрыс түсінуге орасан зор әсер етуі мүмкін» деп дұрыс атап өтеді [4].

Бұл жағдайда біз нақты уақыт режимінде Қазақстан мен ТМД-ның ғылыми әдебиеттерінде құқықтық мәдениеттің тарихи, құқықтық, әлеуметтік және философиялық

келбеті ретінде қарастырылып, 260 анықтамалар бар екенін байқаймыз. Сонымен қатар, бұл саяси пайда болу ретінде де қарастырылады.

Шынында да, қоғамдық-саяси жерде құқықтық мәдениеттің сансыз, кейде бір-біріне қайшы келетін анықтамаларын түсіну, мәдениеттің біртұтас санасы ретінде қоғамдық-гуманитарлық ғылымның біріккен санатына қол жетімсіз болғандықтан әлі де болса қиын.

Тарихи сабақтастық призмасы арқылы белгілі бір тарихи, саяси критерийлер мен өмірлік жағдайлардағы тұрақты динамикада, өзгерісте және дамуда Қазақстандағы құқықтық мәдениетті ғылыми-саясаттанушылық зерттеу тарихизм принципі негізінде жүзеге асырылуы керек. Сонымен бірге, біз білетіндей, тарихи логикамен тығыз байланысты. Әлеуметтік-философиялық категориялар бола отырып, тарихи және логикалық тұрғыдан қалыптасу процесінің маңызды ерекшеліктері, сондай-ақ табиғи даму мен субъектінің нақты жағдайы арасындағы байланыс, мысалы, Қазақстанның құқықтық мәдениеті ашылады. Тарихи Қазақстанның құқықтық мәдениетінің қоғамдық-саяси жерде пайда болуы мен дамуының құрылымдық және белсенді процестерін білдіреді. Логикалық саяси процесте объектінің дамыған күйінде және т.с.с. оны құрайтын элементтер элементтерінің сол корреляцияларын, заңдарын, істерін және өзара байланысын білдіреді. Нәтижесінде, Қазақстанның құқықтық мәдениеті туралы хабардарлықтың қайсысы қажет деп саналатындығын анықтау үшін, біздің ойымызша, қазақстандық құқықтық мәдениеттің қазақстандық қоғамның құқықтық жүйесімен қандай байланысы бар екенін анықтау қажет.

Кейде құқықтық жүйе құқықтық мәдениеттен айырмашылығы осы көріністерді білдіретін әртүрлі 2 теориялық деңгейге жататын секілді болып байқалады - философиялық және соған сәйкес социологиялық. Шын мәнінде, бұл пікірлер құқықтық жүйе, құқықтық мәдениет, үкімет, құқық және т.б. ретінде бола алады ма. Бәлкім, егер де бір көрініс зерттеліп жатса, бірінші және екінші деңгейде де ғылыми талдаудың бірінші мәнінің екінші мәнге өтуі және керісінше екіншінің бірінші мәнге өтуі бірінші пікірді басқа пікірлермен алмастыруды аса қажет ете қоймайды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстанның құқықтық мәдениеті шағын жүйелердің бірінің құрамдас бөлігі, мысалы, құқықтық сананың құрамдас бөлігі, құқықтық білімнің бөлігі болуға мүмкіндігі жоқ, Сондықтан қазақстандық құқықтық мәдениет пен құқықтық жүйені сәйкестендіру әлі де тиімсіз.

Осыған байланысты қорытынды жасауды қажет ететін сұрақ туындайды - қазақстандық құқықтық мәдениетті Қазақстанның құқықтық жүйесінің дербес зат ретінде қарастыруға бола ма, өйткені олардың байланысы мәселесінің құрытындысын жасаудың ғылыми беллетристикада да шикі тұстары бар. Мысалы, ғылыми қызметкерлердің барлығы дерлік құқықтық мәдениетті құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі деп атайды.

Қазақстандық құқықтық мәдениет – бұл Қазақстанның құқықтық жүйесінің қарапайым үлесі немесе саласы емес, бірақ оның жоғары сапалы қасиеттері қазақстандық қоғамның құқықтық, моральдық және саяси өмірінің барлық салаларына тән болуы осы салаларға еніп, бүкіл қоғамның жалпыға белгілі атмосферасын (мысалы, заңдылықты, құқықтық, саяси бостандық, әлеуметтік-саяси адалдық, заңды, құқықты құрметтеу) көздейді. Демек, қазақстандық құқықтық мәдениетті көрініс ретінде әр түрлі сезіну оның құрылымдық элементтерін түсінуде әртүрлі көзқарастардың пайда болуына алып келеді.

Осындай әртүрлі көзқарастарға қарамастан, ғалымдар былай атайды: құқықты тану; заңға көзқарас; Қазақстанның құқықтық мәдениетінің ажырамас элементі ретінде құқықтық қабілеттер. Осыған байланысты тиісті 2 жетекші кезенді атап көрсету қажет: 1-ші кезең - Қазақстанның құқықтық мәдениеті қазақстандық қоғамның құқықтық жүйесімен де, оның жеке құрамдас бөлігімен де (Қазақстанның құқықтық жүйесі жүйешелерінің бірінің элементі) сәйкес келу мүмкіндігі жоқ. Құқықтық жүйенің жоғары сапалы күйін және оның компонентін суреттеуге мүмкіндік беретін концепция. Алайда, Қазақстанның құқықтық мәдениетін басқалармен салыстырғанда бір құқықтық жүйенің қалыптасу деңгейін көрсететін мәліметтер дәрежесі ретінде қарастыруға болмайды, бұл құқықтық жүйелерді олардың қасиеттерінің ортақ

тұсы мен айырмашылықтары тарапынан байланыстыруға мүмкіндік береді. 2 -ші кезең, Қазақстанның құқықтық мәдениеті рухани және материалдық элементтермен ұсынылған, ал базалық элемент - бұл жазбаша қазақстандық заңдардың, заң шығарушылық және құқық қорғау органдарының жұмысының, адамдардың, құқық тәртібі мен заңдылықтарының жоғары сапасын айқындайтын элемент [5]. Қазақстанның материалдық және құқықтық мәдениетін қазақтың рухани және құқықтық мәдениетінің материалдық көрінісі ретінде қарастырған жөн болар еді.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті өте сыйымды тұжырымдама екенін, оның әлеуметтік маңыздылығы көп жағдайда қазақстандық заңдардың қоғамдық-саяси істерге нормативтік ықпал ету шеңберінен шығып кететіндігін атап өткен жөн, өйткені жалпы қазақстандық, жалпыға ортақ мәдениеттің міндетті бөлігі бола отырып, қазақстандық құқықтық мәдениет қазақстандық қоғам өмірінің барлық мүмкін болатын салаларында қазақстандық тұлғаның санасы мен жұмысына тікелей немесе жанама әсер етеді. Соның салдарынан, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам құру жөніндегі қазақстандық міндеттердің басым бөлігі Қазақстанның құқықтық мәдениетінің қалыптасуы және дамуымен тікелей байланысты болуы кездейсоқ емес.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті тек әлеуметтік және саяси прогресс аясында ғана толық ашылуға мүмкіндік алады. Құқықтық мәдениетті бұл прогресстің заманауи бағытынсыз елестету мүмкін емес. Осы тұрғыдан алып қарағанда, Қазақстанның құқықтық мәдениетін қазақстандықтың тұлғасының дамуы призмасы арқылы көруге болады. Сол кезде өзінің туындайтын, дамушы бостандығыңды қорғаудың құқықтық, саяси тәсілдері, құқықтары мен өзін-өзі басқару туралы ойлап, табанды түре талап ете бастайды. Қазақстанның құқықтық саясатын саяси-құқықтық реттеу субъектілеріне қатысы бар құқықтық, саяси саладағы қазақстандық қоғамның заманауи жетістіктерінің дәрежесі мен сипатын бейнелейтін қоғамдық-саяси көрініс ретінде сезіну қазақстандық тұлғаның құқықтық мәдениеті ұғымын атап өтуге жол ашады.

Демек, Қазақстанның құқықтық мәдениеті өзінің қазіргі деңгейімен ғана емес, өзінің ішкі әлеуетімен де сипатталады [6]. Осы жағынан алғанда, қазақстандықтың құқықтық мәдениеті - шығармашылық қуаттың нақты өнегесі мен дәрежесі. Сонымен, Қазақстанның құқықтық мәдениетінің дәрежесі қазақстандықтың кемелдік, өркениеттілік деңгейін, оның ойлау типін және жалпы қабылданған мінез-құлық өлшемдерін көрсетеді.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті күрделі жүйелі тәрбие ретінде қазақстандық қоғамның құқықтық және саяси өміріндегі материалдық және рухани жетістіктердің жиынтығын береді. Ол қазақстандық, адамдық тәжірибенің және оның қоғамның құқықтық және саяси өміріндегі нәтижелерінің мағыналық нюансы ретінде әрекет етеді. Сонымен, өз кезегінде қазақстандықтың құқықтық мәдениеті адамдардың өмірінде тәртібі ретінде қалыптасқан құқықтық, саяси құбылыстар туралы саяси қайраткерлер, құқық субъектілері ретінде адамдардың түсініктерінде байқалады. Оның үстіне, Қазақстанның құқықтық мәдениеті өмір формаларын анықтап қана қоймай, сонымен бірге оның креативті мүмкіндіктерін іске асыру әдісі ретінде қарастырылады.

Сонымен бірге, қазақстандықтардың құқықтық мәдениетінің қалыптасу процесі сан қырлы, сан алуан компонентті, жоғары сапалы және сандық, бейтарап және жеке кезеңдер порпорцияларына бай, үлгілері мен көріністері де көп және де даму үстінде. Бұл белгілі бір қазақстандықтардың құқықтық мәдениетіндегі ерекше айырмашылықтарды тудыратыны сөзсіз, бұл қазақстандықтардың құқықтық мәдениетінің деңгейлері мен түрлері туралы айтуға мүмкіндік береді.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті «жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттестігі, өзара құрметі» арнасымен жұмыс жасайды [7]. Оның басты міндеті – қазақстандықтарды социумнан және әлеуметтік өмірден алшақтату емес, қосу. Бұл мақсатқа талпыну секілді қажетті ерекшелікке байланысты. Биліктің мемлекетте және қоғамда елдің әлеуметтік-саяси қатынастарының тұтас спектрінде реттеуші ықпалын орындауы.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті еліміздің саяси-құқықтық жүйесінің және жалпы азаматтық қоғамның жұмысына айтарлықтай әсер ететін әлеуметтік, саяси және қаржылық өзгерістердің, модернизациялардың көмегімен жүзеге асырылуда.

Қазақстанның құқықтық қайраткерлері мен құқықтық мәдениетін зерттеудің нәтижесі бойынша, қазақстандық құқықтық мәдениетті іс-әрекетте құқықты, саясатты меңгеру деңгейі ретінде сипаттауға болады, атап айтқанда өзін-өзі танумен, стереотиптерді жүзеге асырудағы жауапкершілікпен, құқық, саясаткерлер, жалпы қазақстандық әмбебап құндылықтар мен жалпыға бірдей қабылданған стандарттарға, сондай-ақ қарама-қайшы саяси-құқықтық жағдайлардағы мемлекеттік мәдениеттің ерекшеліктеріне шығармашылық бағыт, интуитивті саяси-құқықтық мінез-құлыққа, заң шығарушылық жұмыс пен қалыптастырудағы және мемлекеттің саяси қайраткерлерінің қалыптасуындағы рөлі. Айналып келгенде, қазақстандық құқықтық мәдениет қоғамдық-саяси парадокс ретінде өзіне күрделі көріністі, әмбебап, ерекше және біртұтас нақты келісімді білдіреді. Қазақстандықтарға әсер етудің жалпы механизміндегі кез-келген заттың тиімділігі тұтас ансамбльге, сәттерге байланысты және уақытты, әлеуметтік-саяси орынды, қаржылық тарихты, саяси тарихты қамтиды. Бұл механизмнің кез-келген элементі қазақстандық тұлғаны және тұтастай алғанда қазақстандық қоғамды түсінудің әсеріне ұшыраған негізгі құраушы компонент болуға мүмкіндігі бар.

Қазақстан тұрғындарының құқықтық мәдениеті бірлескен мәдениеттің басты қызметтерін атқарады: ол қоғамдық-саяси қажеттіліктерді қанағаттандырады, бүкіл қазақстандықтардың шығармашылық энергиясына, құқықтық, саяси танымына және сайып келгенде ақыл-ойына байланысты қоғамдық-саяси және құқықтық шындыққа әсер етеді. Сонымен қатар, қазақстандықтың жаңа қоғамдық-саяси реформаларды дамытудағы рөлін ескермейтін, көпұлтты, көп конфессиялы Қазақстанның құқықтық мәдениеттің туындайтын проблемаларын, оның құндылық бағдарларын қарастырмайтын сындарлы шаралар, заңдар, реформалар, әлеуметтік-саяси «модернизация» біз қалаған нәтижелерге зияны тимейді, әлеуметтік-саяси апаттар тудырмайды.

Бұл жерде біз Қазақстанның құқықтық мәдениетінің қоғамдық-саяси қызметі көбіне қазақстандық заңдардың бұқаралық істерге реттеуші ықпалының шекарасынан асып кететінін атап өтеміз. Бұл тікелей немесе жанама түрде қазақстандық қоғамның барлық түрлерінің санасы мен энергиясының жиынтығына, олардың қоғамдық-саяси істеріне, қоғамдық-саяси құрылымдардың қалыптасу үрдістері мен қарқынына әсер етеді. Өзінің пайдалану объектісіне әсер ете отырып, Қазақстанның құқықтық мәдениеті жаңғыру жағдайына орналасады. Оның қалыптасуының басты мақсаты - заманауи болып табылады, алайда бұл «кері» қозғалыс қабілеттілігінің кезеңдерін, өзінің құлдырау тобын жоймайды.

Осы уақыт ішінде Қазақстанның құқықтық мәдениеті прогрессивті қалыптасуды жүзеге асыратын қоғамдағы қолайсыз күштердің бір тұтқасына айналды. Осылайша, Қазақстандағы құқықтық мәдениет қоғамның бірлескен мәдениетінің біршама белсенді компоненті болғанымен, қазақ қоғамын модернизациялаудың жетекші үрдістерінен туындаған өзгерістердің әсеріне өте сезімтал. Бұл жағдайда аталған процестің басым кезеңі - бұл қоғамдық-саяси шындықтың басты бағытын шоғырландыратын қазақстандықтардың жұмысы болып табылады, сонымен қатар қазақстандық қоғамның, кез-келген ЖОО-ның, саяси-құқықтық жүйенің құқықтық мәдениетінің маңызды қасиеттерін білдіреді. Қазақстан немесе қазақстандық адам – мұның бәрі Қазақстан халқының құқықтық мәдениетінің рухани қасиеттерін елемейді білдірмейді. Нәтижесінде, ойлау мен еңбек қазақ қоғамының құқықтық мәдениетінің және қазақ халқының тұлғасының әргетасын қалыптастырады. Сонымен бірге құқықтық мәдениет «қоғамның барлық салаларын» қамтиды [8].

Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениеті жүйе ретінде сыртқы жүйелермен, сондай-ақ ол біріктірілген ең жоғары жүйелермен өзара байланысты. Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетінің қызметі, сайып келгенде, әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесін негізге алады. Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетінің бұл анықтамасы осы қызметті жаңа мемлекеттіліктің дамуын құқықтық қамтамасыз ретінде жүзеге асырады. Бұл қызметтің

мәні қазақстандық қоғамды реформалаудың міндеттерін белгілі-бір сатыда түрлендіруге байланысты өзгереді. Ұсынылған қызметті сан алуан тәсілдермен ұсыну мүмкіндіктері бар: Қазақстан тұрғындарында құқықтық білімдерді, наным-сенімдерді, әдеттерді жинақтау, олардың құқықтық, әлеуметтік-саяси саладағы заңды негізделген әлеуметтік-қарқынды іс-әрекеттерін қамтамасыз ету. Қазақстанның құқықтық жүйесінің қабілеттерін меңгеру өте маңызды. Шамасы, қазір бұл қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетінің жетекші қызметтерінің бірі деуге болады.

Соңғы уақытта еуропалық ғылыми әдебиетті кері құқықтық мәдениеттің жаңа тұжырымдамасы қолданылды, мысалы, А.С. Бондарев тұжырымдаған «құқықтық антимәдениет» деген атауға ие ұғым. Аталған ұғым «қаңгерлік құраушы бөліктерінің құқықтық мәдениетке қарама-қайшы қойлған заңды тұлғалардың құқықтық санасы мен құқықтық іс-әрекетінің қорытпасын білдіреді: заңды білмеу немесе құқықтық саналары, құқықтық түйсіктері үстірт, шала, құқықтық қатынастары нашар құқықтық енжарлық немесе қоғамдық заңсыз жұмыс» [9].

Өкінішке орай, қоғамның әлеуметтік-саяси орнындағы жаңа көрініс ретінде құқықтық анти-мәдениетті саяси ғылым, соның ішінде Қазақстан да елеусіз қалдырып отырғаны дұрыс емес.

Құқықтық мәдениеттің қарама-қайшылығын көрсететін «құқықтық антикультура» дербес терминін бөлу ғылыми әдебиеттерде теориялық деңгейде әдіснамалық тұрғыдан негізделген деп ұсынылған. Құқықтық антимәдениет дегеніміз - бұл заңдық қана емес, сонымен қатар саяси ғылымдардың байланысының, сәйкестігінің жоқтығы. Бұл мазмұн Қазақстанда да, ТМД елдерінде де саясаттанудың дербес зерттеуі болып саналады.

Жоғарыда аталған қиындықтар, шын мәнінде, көпұлтты, көпконфессиялы Қазақстанның құқықтық мәдениеті әртүрлі көзқарастар тұрғысында зерттелетін күрделі саяси көріністі беретіндігін көрсетеді. Заңгерлердің, әлеуметтанушылардың, философтар мен саясаттанушылардың әртүрлі көзқарастары бір-біріне қайшы келмейтінін, досқа достың қарсы шықпайтынын, керісінше бірін-бірі өзара байытатындығын және Қазақстандағы ғана емес, заманауи әлемдегі құқықтық мәдениеттің маңызын, артықшылығын, мәнін көрсетеді.

Осыған байланысты, Қазақстанның құқықтық мәдениетін саясаттанушылық анықтамасы адамның, елдің және қоғамның әлеуметтік-саяси бірлестігі мен өзара әрекеттестігін білдіретіндігін және осы тұрғыдан алғанда бұл бағалау құқықтық мәдениеттің құқықтық-саяси ерекшелігін танытатынын атап өту керек.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті - бұл қазақстандықтардың саяси келбеті, нақты өнегесі мен қуатының дәрежесі, ол процесте ол өзінің жеке құқықтық, адамгершілік және саяси танымдары мен қабілеттерін сатып алады немесе дамытады. Бұдан басқа, Қазақстанның құқықтық мәдениеті, мысалы, заңды тұлғаның қалыптасуы нәтижесінде де, заң саласындағы және саяси қайраткерлердің мәдени жұмысына да қатысуға мүмкіндік алады.

Қорытындылай келе, қазақстандық құқықтық мәдениет - бұл ең алдымен, қазақстандық қоғамның моральдық, әлеуметтік, саяси кемелдігінің аппараты, элементі, іргетасы, екіншіден, қазақстандық құқықтық мәдениеттің өнімділігіне қойылатын басты талап қоғамның әлеуметтік, құқықтық, саяси өмірінің және мемлекет жеке басының қасиеттері мен маңыздылығының артуы болып саналады. Мұны адамдардың мәртебесін қамтамасыз етуден, Қазақстанның саяси билігінің іс-қимылдарының келісімділігі мен болжамдылығынан білуге болады; үшіншіден, қазақстандық құқықтық мәдениет өзінің мәні бойынша құқықтық елдің мазмұны мен қызметтерінің мәні ретіндегігі шамасы, көрінісін береді, мысалы, Қазақстан Республикасы қайраткерлерінің құқықтық саяси қызметтерінің іске асыру қорытындысы.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Сыздықова С. Қазақстандағы азаматтардың еркіндігі мен құқын тежейтін кейбір мәселер // Ақиқат. – 2016.- № 5.- 104-107 б.

2. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания// https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya
3. Absattarov G.R., Kim E.S. Legal person as new socio-political phenomenon // Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. 2018. N 5. P. 129–135.
4. Алияров Е.К., Аюпова З.К. Совершенствование правовой системы Республики Казахстан и вклад академика Сартаева С.С. в становление правового государства: монография. – Алматы: Экономика, 2016. – 264 с.(255)
5. Жүністегі К. Біз осыдан қорқамыз//Ақиқат. – 2017.- № 6.- 60-61 б.
6. Ибраева А.С. Правовая культура Казахстана: проблемы формирования, факторы развития: монография. – Алматы: 2004. – 269 с.
7. Нарбаев Б. Особенности правовой культуры казахского народа: политологические аспекты//Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки», №1(61), 2018. – с. 7-10.(10)
8. Ахметов А.С. Правовая культура и правовое образование в современном Казахстане. – Павлодар, 2016. – 10 б.
9. Бондарев А.С. Правовая антикультура в правовом пространстве общества. – Пермь, 2006. – 182 с.

МРНТИ 023.121

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ОТ ГОРНО-МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ – НЕОБХОДИМОСТЬ ИЛИ ОЧЕРЕДНОЕ "НОВШЕСТВО"?

О.Г. Пичкурова

Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая

г. Алматы, Казахстан

Аннотация.

Разработка горнодобывающих и перерабатывающих проектов может также привести к нарушению прав человека, в том числе дискриминации уязвимых слоев населения, гендерным проблемам, недостаточной информированности и вовлечения местного населения на всех этапах реализации проекта, незаконному отчуждению земель, нарушению сервитутных прав, уничтожению культурного и археологического наследия и невозможности доступа к другим природным ресурсам.

Ключевые слова. Социум, реализация, оценка, информация, бюджет, невозобновляемые ресурсы, горнодобывающие и перерабатывающие проекты.

ТАУ-КЕН МЕТАЛЛУРГИЯ ҚЫЗМЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ӘСЕРІН БАҒАЛАУ-ҚАЖЕТТІЛІК ПЕ, ӘЛДЕ КЕЗЕКТІ "ЖАҢАШЫЛДЫҚ" ПА?

О. Г. Пичкурова

Абай атын. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан

Аңдатпа.

Тау-кен өндіру және қайта өңдеу жобаларын әзірлеу адам құқықтарының бұзылуына, оның ішінде халықтың осал топтарын кемсітуге, гендерлік проблемаларға, жобаны іске асырудың барлық кезеңдерінде жергілікті халықтың жеткіліксіз хабардар болуына және

тартылуына, жерді заңсыз иеліктен шығаруға, сервитут құқықтарының бұзылуына, мәдени және археологиялық мұралардың жойылуына және басқа да табиғи ресурстарға қол жеткізудің мүмкін болмауына әкеп соғуы мүмкін.

Кілт сөздер. Қоғам, іске асыру, бағалау, ақпарат, бюджет, жаңартылмайтын ресурстар, тау-кен өндіру және қайта өңдеу жобалары.

ASSESSMENT OF THE SOCIAL IMPACT OF MINING AND METALLURGICAL ACTIVITIES-A NECESSITY OR ANOTHER "INNOVATION"?

O. G. Pichkurova

Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

Annotation.

The development of mining and processing projects can also lead to violations of human rights, including discrimination against vulnerable segments of the population, gender problems, lack of awareness and involvement of the local population at all stages of the project, illegal alienation of land, violation of easement rights, destruction of cultural and archaeological heritage and the inability to access other natural resources.

Keywords. Society, implementation, evaluation, information, budget, non-renewable resources, mining and processing projects.

Оценка социального воздействия – это заблаговременная оценка социальных последствий от реализации проектов развития, в нашем случае, горно-металлургических. Оценка социального воздействия является новым направлением и в настоящее время, можно сказать, находится на начальном этапе, так как для многих стран не является самостоятельным обязательным требованием к выполнению для целей реализации горнодобывающих и перерабатывающих проектов.

До настоящего времени существует проблема добросовестности ведения бизнеса, проблема прозрачности, когда предприятия создают видимость открытости и готовности раскрыть информацию, вести свою деятельность "прозрачно" для целей угоды инвесторам и государственным органам, а не для целей заботы об обществе, в котором они работают, получают прибыль и имеют возможность осваивать невозобновляемые ресурсы.

Ответственность предприятий не ограничивается предоставлением рабочих мест, их обустройством и безопасностью, не ограничивается своевременной выплатой заработной платы и уплатой налогов и иных обязательных платежей в бюджет, в том числе и социальных и пенсионных отчислений, также, как и не ограничивается соблюдением соответствующего законодательства в отношении охраны труда, техники безопасности, охраны окружающей среды, культурного наследия, водных и лесных ресурсов, флоры и фауны и т.д. Ответственность предприятий, задействованных в добыче и переработке твердых полезных ископаемых, также как и углеводородного сырья, намного больше, особенно в отношении социальной сферы.

В первую очередь нужно отметить, что добыча и переработка твердых полезных ископаемых была и остается крайне прибыльной деятельностью. Данная отрасль для многих стран дает хороший прирост экономике в национальном плане, включая увеличение ВВП, повышает доходы местного населения за счет предоставления рабочих мест, возможности освоения новых профессий местным населением, снижения уровня бедности в регионе присутствия, задействования подрядных компаний данной, смежных и иных отраслей, улучшает инфраструктуру региона присутствия посредством прокладки электросетей, ремонта дорог, улучшения условий водоснабжения, проведения сотовой связи, сети интернет и т.д.

Несмотря на значительный положительный эффект от горнодобывающих и

перерабатывающих проектов как на национальном, так и на местном уровне, такие проекты могут стать причиной конфликтов и напряжения со стороны местного населения из-за несправедливого распределения доходов, так как население может считать, что компании, задействованные в горно-металлургической промышленности "должны" местному населению за то, что последние дают им возможность вести деятельность на "их земле"; коррупции, которая имеет место быть, в связи с содействием в получении соответствующих лицензий, разрешений, сокрытия недобросовестного поведения со стороны компаний-операторов в отношении экологии, прав человека, отчуждения земель и прочих аспектов; невозможности местным старателям незаконно добывать на данной территории. Также при разработке новых проектов идет приток рабочих из других регионов либо даже из других стран, что также может стать причиной напряжения и конфликтов со стороны местного населения, так как трудовые мигранты "отнимают" рабочие места у местного населения. Приток новых рабочих также может привести к распространению таких проблем в регионе, как алкоголизм, наркомания, проституция, увеличение заболеваемости, передающихся половым путем, рост насилия в отношении детей и женщин, повышение цен на жилье и продукты питания в связи с увеличением дохода ряда населения и трудовых мигрантов. Увеличение населения за счет трудовых мигрантов может оказать воздействие и на возможность получения своевременной медицинской помощи, так как регион разработки проекта может быть не рассчитан на такое количество жителей в отношении предоставления медицинских и других социальных услуг.

Разработка горнодобывающих и перерабатывающих проектов может также привести к нарушению прав человека, в том числе дискриминации уязвимых слоев населения, гендерным проблемам, недостаточной информированности и вовлечения местного населения на всех этапах реализации проекта, незаконному отчуждению земель, нарушению сервитутных прав, уничтожению культурного и археологического наследия и невозможности доступа к другим природным ресурсам.

И еще одним важным пунктом является отрицательное воздействие на экологию и здоровье человека: проблемы с водопользованием в особенности на территориях с ограниченными водными ресурсами может привести к тому, что потребление воды для поливных, хозяйственно-бытовых целей может быть ограничено за счет большого забора воды горно-перерабатывающими предприятиями, либо же неконтролируемый водосброс, который может привести к загрязнению как поверхностных, так и подземных водотоков, в том числе и образование кислого стока с отвалов пустой породы и рудных штабелей; шумовое и вибрационное воздействие за счет большого количества транспорта, ведения взрывных работ; проблемы неустойчивости отвалов, карьеров, небезопасности на дорогах, а также проблемы с пылением (от дорог, хвостового хозяйства, отвалов пустой породы, отвалов плодородного слоя почвы и т.д.) что, соответственно, приводит к ухудшению качества воздуха, воды, здоровья рабочих, здоровья местного населения и окружающей среды в целом.

Также не следует упускать из вида и спекуляцию экологическими рисками, рисками, связанными со здоровьем и безопасностью населения с целью раздувания напряжений, конфликтов и недопущения реализации проекта определенной компанией. Таким образом, мы приходим к подтверждению того, что оценка социального воздействия в настоящих реалиях является необходимостью с целью недопущения ухудшения социального состояния местного населения, нарушения прав человека, здоровья и безопасности в целом, а также спекуляции социальными и экологическими рисками, коррупции и прочих аспектов. Оценка социального воздействия как никогда нужна для устойчивого развития общества страны реализации проекта. Без развитого, здорового, полноценного общества, положительно настроенного в политическом отношении, готового честно работать во благо развития страны, настоящего, и будущего поколений, невозможно построить стабильную экономику, и вывести страну на более высокий уровень.

Оценка социального воздействия – это также область прикладного социологического исследования, которая позволяет изучить фоновое состояние социальной среды, предположить либо смоделировать как положительное, так и отрицательное воздействие от проекта развития, оценить возможные риски, спроектировать меры по смягчению воздействия, заранее разработать планы работы с заинтересованными сторонами, управления воздействием на социальную сферу и т.д.

В горнодобывающей и перерабатывающей отрасли данная оценка требуется к проведению, так как воздействия на социальную сферу наступают еще задолго до начала реализации проекта, воздействие оказывается уже на момент распространения слухов о возможном проекте в будущем, а также из-за специфических особенностей данной отрасли.

Согласно документу Международного института устойчивого развития "оценка социального воздействия – это процесс исследования, планирования и управления социальными изменениями и последствиями (положительными, отрицательными, намеренными и ненамеренными), возникающими в результате реализации политик, планов, разработок и проектов" [1].

В Казахстане отдельно оценка социального воздействия не проводится, так как отсутствуют соответствующие требования. Для некоторых горно-металлургических проектов на соответствующей стадии разработки и финансируемых зарубежными финансовыми институтами, которые придерживаются политики устойчивого развития, может потребоваться проведение оценки воздействия на социальную сферу как компонента в составе "Оценки экологического и социального воздействия" (ESIA). У нас есть свои требования – необходимость проведения оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС). Так, для Казахстана, будучи в составе Союза Советских Социалистических Республик, история начала проведения Оценки воздействия на окружающую среду ведет к 1985 году, когда был принят СНИП 1.02.01.-85 "О составе, порядке разработки и согласования проектно-сметной документации на строительство предприятий, зданий и сооружений" [2], в требования которого входила разработка мероприятий по предотвращению отрицательных воздействий от хозяйственной деятельности, однако популярностью данный документ не пользовался и требования его не выполнялись в связи с отсутствием соответствующих методических указаний и требовательного надзорного органа, а также специалистов. Через три года был учрежден Государственный комитет по охране окружающей среды и Государственная экспертиза, которые уже более требовательно подходили к вопросу охраны окружающей среды и все проекты должны были содержать соответствующий раздел по результатам оценки воздействия на окружающую среду от планируемой деятельности. После распада СССР, Казахстан, получив статус независимого государства, разработал свои законы, процедуры и положения, подписал ряд конвенций об охране окружающей среды.

Закон "Об охране окружающей среды" был принят в 1997 году. Принятие данного закона, во-первых, являлось необходимостью для страны в связи с развитием экономики, ростом хозяйственной деятельности и экологическим кризисом, который приходит вслед за таким ростом. Во-вторых, экологические аспекты напрямую связаны со здоровьем и благополучием населения и необходимостью сохранения природных ресурсов и биоразнообразия. А в 2007 году был принят Экологический Кодекс Республики Казахстан, который, наряду с другим законодательством, диктует требования в отношении охраны окружающей среды, в том числе и проведение оценки воздействия на окружающую среду. Таким образом, согласно закрепленному определению, окружающая среда – это "совокупность природных и искусственных объектов, включая атмосферный воздух, озоновый слой Земли, поверхностные и подземные воды, земли, недра, растительный и животный мир, а также климат в их взаимодействии". [3, статья 1, пункт 41]. Несмотря на то, что в Казахстане обязательным требованием в отношении окружающей среды является разработка оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС) на отдельные объекты

горнодобывающего производства, требование к проведению оценки комплексного социального воздействия отсутствует. При проведении оценки воздействия на окружающую среду, согласно Экологическому Кодексу, охватываются следующие аспекты:

- атмосферный воздух, за исключением воздействия выбросов парниковых газов;
- поверхностные и подземные воды;
- поверхность дна водоемов;
- ландшафты;
- земельные ресурсы и почвенный покров;
- растительный мир;
- животный мир;
- состояние экологических систем;
- состояние здоровья населения;
- социальную сферу (занятость населения, образование, транспортную инфраструктуру) [3, статья 396 пункт 2].

Согласно последнему пункту, оценка воздействия на окружающую среду направлена больше на интересы компании, чем на интересы местного населения. То есть, создается впечатление, что данная оценка помогает компании выявить потенциальную рабочую силу для проекта и возможность использования транспортных сетей для обеспечения нужд предприятия, а не на развитие местного населения. Конечно, предоставление рабочих мест, налаживание транспортной сети в регионе является важным аспектом для улучшения жизни местного населения, но что это за собой повлечет? Во-первых, при улучшении экономического аспекта задействованных на предприятии лиц, вырастает спрос на продукты питания, а соответственно и цены на эти продукты, в особенности при удаленности проекта от больших населенных пунктов, при этом для лиц, которые "не подходят" для работы на предприятии, этот момент ухудшит положение.

Наличие ограниченной транспортной сети в начале реализации проекта создает загруженность, мешает местному населению использовать ее только в своих целях, вызывает риски в отношении безопасности. Оценка социальной сферы в данном контексте, несомненно, важна, но она не является всеобъемлющей и не охватывает такие моменты, которые присущи нашему обществу, как использование земель с целью выгула скота, использование водоемов в качестве водопоев, доступ к которым может быть ограничен. Чабаны имеют свои зимовки, которые могут совпадать с лицензионной площадью проекта, и при реализации проекта необходимо это также учитывать. Некоторое местное население может быть задействовано в собирательстве, рыболовстве, посредством которого они получают свой небольшой доход, который может быть основан на простом обмене продуктами местного населения между собой и в связи с реализацией горнодобывающего проекта этот доход может быть частично либо полностью потерян, что приведет к ухудшению экономического положения отдельных лиц.

Согласно статье 41 пункта 1 подпункта 14 [3], документация по оценке воздействия на окружающую среду должна содержать данные "по учету общественного мнения, выводы по результатам общественного обсуждения экологических аспектов". Оценка воздействия на окружающую среду предусматривает вовлечение заинтересованных сторон посредством проведения обширных общественных слушаний, где озвучиваются цели, стратегии и планы компаний в отношении разработки проекта с упором на экологические аспекты, социальные аспекты остаются за пределами требований.

А также не учитываются градообразующие моменты, то есть, рядом с горно-металлургическими объектами образуются населенные пункты, население которых трудится на рудниках, в шахтах, в смежной сфере, но что будет после освоения запасов полезных ископаемых, какой будет жизнь у местного населения после закрытия предприятий?

Международные финансовые институты имеют свои программы проведения оценки

социального воздействия в рамках комплексной оценки экологического и социального воздействия (ESIA), которую необходимо проводить согласно их требованиям для последующего финансирования с целью определения всех рисков, от которых зависит жизнеспособность проекта. Так, Группа Всемирного Банка посредством введения своей рамочной программы, которая является обязательной к выполнению заемщиками, преследует цель искоренения нищеты, обеспечения всеобщего процветания во всех странах-партнерах, долгого будущего населения и ресурсов планеты, социальной интеграции [4]. Международной финансовой корпорацией в 2006 году были разработаны стандарты деятельности по обеспечению экологической и социальной устойчивости, которые представляют собой передовую практику ведения хозяйственной деятельности и являются необходимыми к соблюдению клиентами МФК для целей устойчивого развития, избегания либо минимизации и управления рисками при ведении деятельности, которые могут препятствовать реализации проекта [5]. Европейский банк реконструкции и развития также является разработчиком своих требований к оценке и управлению экологическими и социальными аспектами. В 1992 г. ЕБРР была выпущена Экологическая политика, которая пересматривалась в 1996 и 2003 гг. В 2008 году к этой политике добавился и социальный компонент и в настоящее время действует пересмотренная политика и требования к реализации для соблюдения финансируемыми проектами с целью обеспечения лучшей передовой практики и "экологически безопасного и устойчивого развития" [6].

Таким образом, в целях комплексного подхода к определению всех возможных рисков, минимизации последствий и отрицательного воздействия от разработки горно-металлургических проектов, увеличения положительного эффекта, по мнению автора, оценка социального воздействия, в комплексе с экологической либо как отдельная дисциплина, должна быть закреплена на законодательном уровне, так как каждая страна имеет свою специфику, традиции, уклад жизни, невозможно по рамочной программе кредиторов проекта предвидеть все нюансы и особенности страны разработки проекта, так же, как и невозможно оценить должным образом все риски. А также с целью укрепления доверия к компаниям, разрабатывающим проекты, доверия к власти, недопущения возникновения конфликтов, развития местного населения, оценку социального воздействия проводить необходимо.

Список использованной литературы:

1. Social Impact Assessment. International Institute for Sustainable Development <https://www.iisd.org/learning/eia/wp-content/uploads/2016/05/SIA.pdf>
2. СНиП 1.02.01-85 Инструкция о составе, порядке разработки, согласования и утверждения проектно-сметной документации на строительство предприятий, зданий и сооружений <http://docs.cntd.ru/document/1200032620>
3. Экологический Кодекс Республики Казахстан https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30085593
4. World Bank Environmental and Social Framework. The World Bank Group. 2017 International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank <http://documents1.worldbank.org/curated/en/383011492423734099/pdf/The-World-Bank-Environmental-and-Social-Framework.pdf>
5. International Finance Corporation. The World Bank Group. Environmental and Social Impact Assessment Process. <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/9608497e-56e8-4074-bab6-45c61a36a4ad/ESIA.pdf?MOD=AJPERES&CVID=jkCYZ3G>
6. «Экологическая и социальная политика» Европейский Банк Реконструкции и Развития, 2019. <https://www.ebrd.com/news/publications/policies/environmental-and-social-policy-esp.html>

МРНТИ 11.01.39

ӨРЕЛІ АЗАМАТ БОЛУДЫҢ ҚИСЫНДАРЫ: АКАДЕМИК С.З.ЗИМАНОВТЫҢ ТАҒЫЛЫМЫ

*Сәбит Мұрат
философия ғылымдарының докторы,
профессор, еңбек ардагері*

Мен Салық Зиманұлын отыз жылдай уақыт бір ұжымда қызмет жасағандықтан тәп-тәуір білемін. Алайда, мұндай асқақ адамды жәй ғана біліп қою жеткіліксіз, оны түсіну керек. Өйткені оның өмір жолы, алған биіктері, тындырған істері, мінез-құлқын қоса алғанда, біздің ұрпақтың әлі де ізі суымай көз алдында сайрап жатыр: 19 жастағы балаң жігіт әскер қатарына алынып, 1940 жылы екінші дүниежүзілік соғысқа бастан-аяқ қатысып, әскери шені полк штабының басқарушысы лауазымына жеткенде еліне қайтып оралып (1946ж.), оқу-білімге ден қояды. Содан ғылым докторы, профессор, академик болып, заң ғылымдарын дамытуға, жалпы ғылым-білім саласының өсіп-өркендеуіне зор үлес қосады әрі еліміздегі қоғамдық-саяси үдерістерге белсенді араласып, тәуелсіздік тұғырын нығайтуға өз қомақты үлесін қосады. Қан майданда да, бейбіт өмірде де іскерлігімен, жеңісті де жемісті еңбегімен, ерен тұлғалық қасиеттерімен әйгілі болған Салық Зиманұлын оның жүзжылдық мерейтойы қарсаңында (1921 ж.19 ақпанында Гурьев облысында туған) еске алып, ұлағатты өмірінен естеліктер келтіре шама-шарқымша сыр тартып көрмекпін.

Ғылым Академиясының Философия және құқық институтының директоры болып істейтін Салық ағаның алдына мен алғаш рет 1961 ж. қазан айында барған едім. Жолым болып, қызметке алынып, тапжылмастан сол институтта 1996 ж. желтоқсан айына дейін жұмыс істедім. Сәкең құрған ғылыми-зияткерлік ортада ұзақ уақыт қызмет атқарғандықтан, мен өзімді ағамыздың сенімді шәкірттерінің бірі деп есептеймін.

Бір көргеннен-ақ ол кісі асқан бір инабаттылығымен, адами жылылығымен баурап алды мені. Ғалымдардың бәрі де осындай ұнамды болар-ау деген ой келді басыма. Кейін байқасам, бәрі бірдей тап солай емес екен. Алайда, Сәкең осы мінез-құлқынан, менің білуімше, бір де жаңылған емес. Оған асқан бір жинақылық, қай істі болсын қарымды атқарып, тиянақты тындыруға деген ынталылық тән болатын. Оның іс-әрекетіндегі әскери адамға үйлесімді нақтылықты, шешім қабылдаудағы ширақылықты, темірдей тәртіп пен өзіне ерекше жарасымды адалдықты, ар-намысы алдындағы пәктілікті ерекше атап көрсеткім келеді. Сөзі мен ісі әрдайым бір жерден шығатын еді, сол үшін оны былайғы жұрттың бәрі дерлік сыйлайтын. Керек болғанда шешімді сөз айтып, әр істің әділ шешімін табуға ұмтылатын. Айтқан ұсыныстарының, пікірлерінің дәлелін нығыздап, нақтылы сөйлейтін, сондықтан онымен есептеспеу мүмкін емес еді. Мұндай іс-қылықтың көпшілікке ұнаса да, әлдебіреулерге ұнамайтыны анық. Осыдан болар оның өмірінің кейбір тұстарында кенет бұлттар торлап, қиыншылықтар туындап жататыны.

Мұндай кездерде де Сәкең мойымай, принципшілдік танытып, сүйікті ғылыми ізденістерімен айналысып жүре беретін. Осындай бір «бұлтты» кезең 60-шы жылдардың соңында сол Философия және құқық институтында орын алды. Ешбір негіздемесіз әлдебір жалған айыппен оны босатып, орнына жоғары жақтан біреу келеді деген қауесет шынымен расталып, институт ұжымы екіге жарылып, абыр-сабыр басталды. Бұл туралы Сәкеңнің өзі еш бүкпесіз онтомдық жинағының X томында (430-454бб.) ашық жазып кетіпті, - оған қосып-алар ештеңе жоқ. Есімде, жастар жағы түгел дерлік Салық Зиманұлын қолдап, соған жанашыр болған едік. Ақыры, жалғанның жолы қысқа демекші, үш-төрт жылға созылған бұл оқиға аяқталып, сырттан келген адам беки алмай, босқа әуреленген еді. Есесіне бұл «қилы заманның» (Сәкеңнің анықтауынша «смутное время») ғылымға, адамдардың тағдырына айтарлықтай зиян

тигізгені хақ.

Салық Зиманұлының дүниеге көзқарасы мен мінез-құлқы XX ғасырдың 30-40 жж. қиын-қыстау заманның кезінде шындалып, сол кездегі кеңестік саяси-идеологиялық жағдаяттың аясындағы оқу-білімге деген құштарлықпен ұштасып, ұшқары дамып отырды. Соғыстан жеңіспен қайтып оралған соң, 1946 ж. ағамыз Гурьев қаласында прокурорлық қызмет атқара жүріп, Бүкілодақтық заңгерлік институтының Алматылық филиалын 1948 ж. сырттан оқып тамамдайды. 1950 ж. Мәскеуде кандидаттық диссертациясын қорғап, Ғылым Академиясының құқық секторының меңгерушісі болып тағайындалады. 1952-1955 жж. Алматы заңгерлік институтының директоры болып қызмет атқарып, 1955 ж. бұл институт С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің жаңа ашылған заңгерлік факультетімен біріктірілгенде, оның алғашқы деканы болады. 1957 ж. Ғылым Академиясының философия және құқық секторын басқарып, 1958 ж. қаңтарында сол негізде пайда болған институттың құрылтайшы директоры болып тағайындалып, он бір жылдан астам уақыт оны табысты басқарады. 1961 ж. Мәскеуде докторлық диссертациясын қорғап, 1966 ж. академик болып сайланады. Қарап отырсаңыз, бар жоғы 20 жылдың (1946-1966жж.) ішінде Салық Зиманұлы өзінің күш-қайраты, өмірге, оқу-білімге деген құштарлығы арқасында, ғылымның төріне самғай көтеріліп, көптеген ғылыми еңбектер жазып, заңгер мамандар армиясын тоғытып үлгереді. Бұл, әрине, теңдесі жоқ деуге боларлық рухани самғаудың астарында ізденімпаз еңбек-сүйгіштікпен қатар, жастайынан ата-анасының, өскен ортасының тәрбиесі арқасында бойына сіңген адамгершілік қасиеттер жатқаны мәлім.

Сәкең қандай адам еді? Адал, ақпейіл, шыншыл, халқын, елін мейлінше сүйетін, жаны таза, батыл да батыр, сұлу адам еді. Соғыста да, бейбіт өмірде де ерлік мінез көрсетіп, арнамысқа берік бола білген, шынайы адам еді. Бұл арада оның соғыс кезіндегі ерлік істерін, онда да алты жыл ішінде қатардағы жауынгерден гвардия-майоры шеніне ие болып, артиллериялық полк штабының басқарушысына дейін көтерілгенін, екі бірінші дәрежелі Отан соғысы, Қызыл жұлдыз ордендерімен, көптеген жауынгерлік медальдармен марапатталғанын (3 рет ауыр жараланғанын қоса) айтсақ та жеткілікті. Қайнаған соғыс кезінде 1945 ж. наурыз айының соңына қарай Гданьск қаласының маңында болған бір оқиғаны (бұл туралы кезінде әскери журналда жазылған еді) еске салсам деймін. Сәкеңнің әскери жолы өте күрделі (Кавказды қорғап, Кубанды азат етіп, Днепрді, Висланы, Одерді басып өтіп, талай фронттарда соғысып, Берлиннің түбіне жеткен) болса да, дәл осы оқиға оның өмір салтын түсіну үшін айырықша оңтайлы.

Немістер бекіп алған маңызды бір биіктікті біздің жаяу әскер қанша шабуылдаса да, ала алмай, көп қырғынға ұшырап, әбден қажыған кезде, қолбасшылар гвардия майоры Зимановты арнайы көмекке жібереді. Жағдайды жіті зерделеп, сол биіктікті алудың жолын ойластырып, не себепті шабуылдарының сәтсіз аяқталып жатқанын басқа офицерлермен ақылдасып, батыл шешім қабылдайды Сәкең ағамыз. Бір топ автоматшыларды іріктеп алып, өзі басқарып аттанады шабуылға. Былай қарағанда көпе-көрнеу өлімге бас сұққанмен барабар бұл әрекеттің аржағында терең есеп бар еді. «Бұл биіктікті біздер, минометшілер, аламыз!», - деген екен ол сонда, жауынгерлерді рухтандырып. Әскери тілмен айтқанда, бұл операция «Отты өзіме шақыру!» деп аталады. Биіктікке маңайлап барып, артиллериялық дивизионның отын телефон арқылы реттей отырып, миналардың дәл жау шебіне түсуін қамтамасыз еткенде, немістер төзе алмай кейін шегінеді. Сөйтіп асқан жауапты жауынгерлік тапсырма мүлтіксіз орындалған екен. Дәл осы арада ағамызға тән терең ойдың күшімен күрделі мәселені шеше білуі теориялық физикадағы «ойлы эксперимент» деп аталатын әдіснамалық жағдаятты белгілі мағынасында еске салады. Басты айырмашылық мынада: микрофизикада бұл эксперименттер тек ой жүзінде ғана қойылып, ой жүзінде «белгісіздік принципі» тұрғысынан сарапталатын болса, майдандағы реалдық өмірде ой жүзінде құрылған жоспар іс жүзінде орындалып, нақтылы нәтиже беруі тиіс. Бұл әскери стратегиялық және тактикалық өнердің математикалық физикаға барабар дерлік бір мысалы ғана. Дәл сондай ғылыми дәлелін келтіре, нақты ойлар айтып, желтоқсан (1986ж.) оқиғасынан кейін Сәкеңнің Ғылым Академиясында болған кездесуде орталықтан жіберілген

Колбин мен Соломенцевке тойтарыс бере, болған оқиғаны нақтылы талдап, батыл сөз айтқаны белгілі. Бұл туралы «Егемен Қазақстанда» (12 қараша 2020ж.) жарияланған Қ.Сәрсенбайдың «Дария» атты мақаласында кеңінен баяндалған екен. Міне осы стиль, терең ойы мен айтқан сөзінің іс жүзіндегі бірлігі, Сәкеңнің өмірлік ұстанымына, девизіне айналды. Дәл солай ағамыздың Жоғарғы Кеңесте тәуелсіз мемлекетіміздің негізін қалайтын құжаттар мен заңдарды дайындау, талқылау және қабылдау кездеріндегі айтқан ойлары, ұлтаралық қатынас, тіл мәселелері және т.б. бойынша жасаған ұсыныстары оның осы парасаттылығының, қайсар мінезінің, халқына деген адалдығының айқын айғағы бола алады.

Ол шыныменен қарапайым адам еді. Бірде жаз айында демалуға Ғылым Академиясының «Самал» деп аталатын Ыстықкөл жағалауындағы демалыс үйіне путевка алып бара қалсам, Сәкең де сонда демалып жатыр екен. Сәлем берейін деп іздеп барсам, ағамыз бір бөлмелі кішкене нөмірде қағаз жазып, жұмыс істеп отыр екен. Мені көріп, орнынан тұрып, сәлемімді қабылдап, шай қойып, бәйек болды да қалды Сәкең. Қатты таң қалдым: «Ұлық болсаң, кішік бол!» деген осы екен ау деп түйдім ішімнен, оның мазасын алғаным ағырайсызданып...

Сәкең қандай ғалым еді? Алғыр, ізденімпаз, қай мәселені болмасын ақиқатына көз жеткізбейінше талмай зерттеп, зерделейтін, дара батыр, ғұлама ғалым еді ғой ол кісі. Қайран Сәкең-ай! Ғылыми Кеңеске, ғылыми жиындарға қатынасып отырғанда, ғылыми ойдың көзі ашылып, тиегі ағытылғандай сезінетін едік институттың жас ғалымдары. Мұндайда артық сөзге, құр уәдеге, еш дандайсуға орын жоқ, ғылыми ізденіс салтанат құрғандай әсер туатын. Біздер сілтідей тынып, зер сала тыңдап, ғылыми ақиқаттың қайшылыққа толы үдеріс екеніне көзіміз жетіп, ғибрат алып тарқайтын едік. Ғылыми талқылаудың, айтыс-тартыстың мазмұнды, сыни талдаудың орынды болуына ерекше мән берілетін. Ғылыми ізденістің нәтижелілігіне деген асқан жауапкершілік орнығып, қатаң қадағаланатын.

Сәкеңнің заң ғылымын дамытуға қосқан үлесі зор екені баршаға мәлім. Мемлекет пен құқық тарихы мен теориясы бойынша оның жүргізген зерттеулері ерекше бір төбе. Өзінің жекелеген монографиялық зерттеулерімен бірге, ол басқарған ұжымдық зерттеулер Қазақстандағы заң ғылымының іргетасын құрайды. Өйткені Салық Зиманұлы қазақ мемлекеттілігінің, қазақ хандары мен билерінің тарихына тереңнен бойлап, қазақ қайраткерлерінің ойларын, арман-мұраттарын, тарихи тағдырларын зерделеп, қазақтың мұң-мұқтаждарын жүрегімен сезініп, қазақ даналығының дәстүрлерін мейлінше дәріптеп, құқықтық ғылымның заманауи теориялық негіздеріне сүйене отырып, өзіне тән ғылыми ақиқатқа деген ырық күшімен зерттеулерін жариялап үлгергені мәлім. Бұл – үлкен ғылыми жетістік, ұмытылмас рухани мұра. Сәкең ұлттық мемлекет құрудың заңдылықтарына терең бойлап, осы идеяны Конституциялық заң тұрғысында бекітуге үміт артқан көрінеді. Өкінішке орай, бұл идея біздің 1995 ж. қабылданып, қайта-қайта өңдеуден өткен Ата Заңымызда орын таба алмай қалды.

Салық Зиманұлы басқарған институттың екі қанаты болды: бірі – заң ғылымы, екіншісі – философия. Ұжымның қос қанатын да тең ұстап, Сәкең философияның дамуына, философтар қатарының өсуіне де айтарлықтай үлес қосты, мұны да қатты қадағалады. Философияның дүниетанымдық, логикалық-әдіснамалық шама-шарқын, мән-маңызын түсіне білген ол өзіне іштей тән кемеңгерлікпен философиялық зерттеулердің кең қанат жаюына жағдай туғызып, қолдап отырды. Мұның ең көрнекті мысалы ретінде Ж.М.Әбділдиннің басқаруымен құрылған диалектикалық-логикалық мектептің өршіп-өнуін айтсақ та жеткілікті. Сәкең жас философтар мен заңгерлерді Мәскеуге, Ленинградқа, Киевке, басқа да ғылыми орталықтарға оқуға жіберіп, оларға моральдық және материалдық көмек көрсете білген.

Осы айтқандарымды растап, институт тарихынан бір мысал келтіре кетейін. Алматыда 1968 ж. қыркүйек айында диалектикалық логиканың өзекті мәселелеріне арналған І Бүкілодақтық симпозиум өтті. Соны ұйымдастыруды С.З.Зимановтың өзі басқарып, бастан аяқ қадағалап, ҒА Президиумы алдында да, партиялық органдардың алдында да жауапкершілікті өз мойнына алып, еліміз үшін аса маңызды бұл іс-шараның жоғары дәрежеде өтуін қамтамасыз еткен болатын. Бұдан кейін Алматылық диалектикалық-логикалық мектептің атағы Одақ

көлеміне жайылып кеткен еді. Сәкең көрсеткен осы жолмен философтар тағы екі рет (1977 және 1990 жж.) осындай симпозиум өткізіп, Қазақстандық философиялық мектептің даңқы шекаралар асып, сол мектептің басты өкілдері ғылым саласы бойынша мемлекеттік сыйлықпен марапатталған еді (1984ж.). Заңгерлер Қазақстандағы заң ғылымының негізін қалаушы, заң ғылымының заңғары, патриархы деп атап, Сәкеңді бетке ұстап, аспанға көтереді, әрине. Біздер, философтар, Салық Зиманұлын заңгерлерден артық көрмесек, кем көрмейміз, оның алдында әрдайым бас иіп, «Қазақтың әділ қазысы, әмбебап кемеңгер ғалымы, өресі биік асыл азаматы» деп тағзым етеміз! Ағамыз философиялық-логикалық зерттеулерге құлақ асып, заң ғылымының, әсіресе, эмпирия мен теорияның, тарихилық пен логикалықтың арақатынасы, ғылыми теорияны құрудың әдістері сияқты философиялық-әдіснамалық мәселелерге көңіл бөліп отырғанын айғақтауға тиіспіз.

Менің есіме өзіме ғана аян бір эпизод түсіп отыр. Баяғы «қайта құру» саясаты тұсында Одақта алкоголизмге қарсы күрес басталып, қоғамдық ұйымдар құрылып жатқан кез болатын. Сол тұста мен Алматыдағы Медеу аудандық Кеңесінің халық депутаты болып сайланған едім, маған әлгідей аудандық қоғамды басқару тапсырылды. Біздің институтта да бастауыш қоғам ұйымдастырылып, бірақ Сәкең оған мүше болмай қойыпты. Ағаның қасына келіп, сыр тартып көріп едім, маған күлімдей қарап: «Әй, Мұрат, өзін ойлашы, Жеңіс күнін фронтовик ретінде атап өтпей, жауынгер достарымды еске алмай мен қалайша жайбарақат отыра аламын?» деді. Бұл сөздің ар жағында терең өмірлік шындықтың жатқаны анық еді...

Салық Зиманұлының өз халқына, өз Отанына деген сүйіспеншілігі, патриотизмі, оның азамат ретіндегі ішкі мәнін құрайтын ерен бір қасиеті еді. Мұны тәптіштеп жазу үшін толыққанды зерттеу жүргізу керек. Оның ғылыми зерттеулерінде де, ғылыми-ұйымдастырушылық іс-әрекетінде де, саяси-әлеуметтік қызметінде де, күнделікті қарым-қатынасында да бұл қасиеті көзге ұрып тұратын. Осы қасиетті сезім оны әрдайым нұрландырып, қуаттандырып, рух беретін...

Сәкеңнің патриотизмі туралы сөз болғанда мынаны есте ұстаған жөн болар еді. Бұл патриотизм нағыз толыққанды, адамгершілік мәнге толы, жанды патриотизм болатын. Ол Абайша айтқанда, бүкіл адамзатты бауырым деп сүйетін, өз ата-бабасын құрметтейтін, жүрегі таза, қайраты мол, ақылы кең патриот болатын. Ол ешкімді де ұлтына қарап алаламайтын, нақтылы мағынасындағы интернационалист еді. Ал енді ол өз зерттеулерінде қазақ халқының өмір-тарихына, болмыс-бітіміне, хандары мен билеріне ерекше назар аударып, егемендігіне ерекше мән беріп, елдің басқарудың заңнамалық негіздерін тәптіштей зерделесе, қазақтың ар-намысын, еркіндігін, елін, жерін қорғаштап қана қоймай, жер жүзіне таныта, әлемдік ғылым-білім деңгейіне көтерсе, басқалардан оздырмай да, көште қалдырмай да тең ұстаса, жалпы мен жалқының диалектикасын ақылының күшімен, қаламының үшімен тан басып көрсете білсе, - бұл ғажап емес пе?

Академик С.З.Зимановты еске алғанда, оның Парламенттегі (Жоғарғы Кеңесте) 1990-1995 жж. депутаттық қызметін атап өтпеу мүмкін емес. Ол еліміздің бас зеңгері, өмірлік тәжірибесі мол азамат ретінде Парламенттің жұмысына білек сыбана кіріскен еді. Дәл сол жылдары оның терең ойы, жан-жақты білімі, азаматтық борышына деген пәктігі бұл органның іс-әрекетіне парық беріп, нәтижелі іс тындыруына көп үлес қосқаны баршаға мәлім. Сол кездердің өзінде-ақ коррупцияның белең алып бара жатқанын, кейін онымен күресу қиындық тудыратынын көрегендікпен ескерткен еді. Бұл жөнінде оның «Парламент Казахстана в трудные годы независимости» (А, 2011) атты монографиясы толық мәлімет береді.

Оның тағы бір көңілі толмай, қайта-қайта айтып, жазып та көтерген мәселесі қазақ тіліне байланысты. Аталған монографияның түгелімен соған арналған 6-тарауының атауының өзі жан айқайын білдіреді («Неужели мы присутствуем на похоронах казахского языка»). Мұнда қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі хал-күйінің мүшкіл екені, оның кейбір себептері ашылып, қабылданған тіл туралы заңның орындалмай жатқанына қатты қынжылып, тілімізді іске қосудың заңды амалдарын іздестіреді. Өкінішке орай, Сәкең айтса айтқандай, тіліміз әлі де өз дәрежесіне көтеріле алмай қайрандауда. Жуырда ғана сайланған мәжіліс депутаттарының ант

бергендегі былдырлары, бүкіл әлем алдында қазақты мазаққа қалдырды. Осындай масқарының боларын алдын-ала сезгендей Сәкең тіліміздің мәртебесін қайткенде асқақтата аламыз деп күйініп, мәселені өткір қойып, түптің-түбінде оны тәуелсіз ұлттық мемлекетіміздің тағдырымен байланыстыра талдаған еді.

Осыған орай, өз тарапымынан мынаны қоса айтар едім. Біздің қазіргі Ата заңымызда қазақ ұлтының, қазақ халқының, байырғы жеріміздің, мәдениетіміздің иегері ретіндегі мәртебесі мүлде дерлік көрсетілмеген. Қазақтың өзін мойындамайтын елді-мекенде қазақтың тілі кімге керек? Бұл біздің өзімізге тән аңқаулығымыздың, рухани бойкүйездігіміздің, ар-намысымыздың төмендігінің, жалтақтығымыздың айқын айғағы. Қашанғы солай бола бермек? Қашан ғана біз құлдық санадан айығамыз? Аспандап кетіп, қайтып жерге қонудың ебін таба алмай жүрген билікте қауқар жоқ болғандықтан, ұлт болып ұйысып, тіліміз, жеріміз бен еліміз үшін жан аямай атсалысуымыз мақұл. Өйткені бұл мәселені заңмен ғана реттеу қиын, оның толып жатқан тарихи, саяси, әлеуметтік, қоғамдық-психологиялық, тіпті тілдік те қырлары бар екені мәлім. Осыны ескеріп, терең ой мен нақтылы істің сүрмергені болған Салық Зиманұлынан үлгі алып, өркениетті тұрғыда, ақыл-ойымыз бен ерік күшімізді біріктіре жұмсап, қайтсе де өз еліміз бен жерімізде қазақтың аты мен затының нық орнығуына қайрат-күшімізді жұмылдыруымыз қажет.

Менде Сәкеңнің тілек жазып, сыйға тартқан шығармаларының он томдық жинағы бар. Бұл менің ең қымбат дүниелігімнің бірі де бірегейі. Кейде оны ақтарып, қызыға оқып, Сәкеңмен сұхбаттасқандай боламын, оның тындырған зор істерін ой елегінен өткіземін де, оны тарихымыздағы ұлы тұлғалардың жалғасындай сезініп, іштей түсінгендей боламын. Тап осындай берік арқау болмаса, оны ары арттыра жалғастыратын Сәкеңдей арыс азаматтар болмаса, қазақтың көрген күні қара түнек болары хақ. Салық Зиманұлы Зимановты «Алаш» ардагерлерінің рухани жалғасы деп атауға әбден негіз бар: ол – қазақ халқының, қоғамының, мемлекетінің, мәдениетінің, тілінің, ғылымының тәуелсіздік жағдайындағы үдере дамуына зор үлес қосып, қазақ жастарына, бүкіл қазақ азаматтарына өнеге боларлық өмір салтын құра білген дара Тұлға! Мұны ұмытуға хақымыз жоқ...

МРНТИ 02.1121

ГРАЖДАНИН С БОЛЬШОЙ БУКВЫ, ГЛУБОКИЙ УЧЕНЫЙ... СЛОВО О САГАДИ БАЙУЗАКОВИЧЕ БУЛЕКБАЕВЕ.

Айдар Амребаев, политический аналитик

В современном глобальном и быстротечном мире, где скорость передачи информации «зашкаливает», а научные поиски и достижения сменяют одни другие, очень трудно бывает остановиться и посмотреть внимательным взглядом на то, где мы находимся, что является «главным звеном» в нашем быстро меняющемся мире, каковы наши познавательные возможности, в конце концов, что есть человек, на что он может рассчитывать как самосознающий, универсальный субъект?..

Эти вопросы всегда находились и находятся в поле зрения пытливого и внимательного взгляда нашего известного современника, - авторитетного ученого, философа, общественного деятеля и замечательного человека с искрометным чувством юмора - Сагади Байузаковича Булекбаева, которому исполняется 75-летие в эти дни...

Говоря о самоощущении поэта с возрастом Арсений Тарковский как-то написал: «Душа горит, а тело тает»... Данное высказывание отражает состояние каждого человека, достигшего

зрелости и, одновременно, обладающего страстью к жизни, познанию новых горизонтов неизведанного... При этом, не всякому удастся с определенной долей сократовской самоиронии относиться к своей жизненной истории, со смехом оглядываясь не только в свое прошлое, но и готового к переоценке настоящего...

Опираясь на беседы с Сагади Байузаковичем ясно осознаешь его способность содержать в себе все эти черты: и умудренность жизнью, и ясность логических построений, и критический склад ума, страсть к изменениям, и непримиримость по отношению к несправедливости...

Получив классическое философское образование во флагмане университетов Казахстана, - Казахском Национальном Университете имени Аль-Фараби, профессор Булекбаев в стенах Alma Mater впитал в себя глубокие знания логики, в чем он действительно, непревзойденный мастер, а также яркие экскурсы в историю философии, и одновременно, равнодушное отношение к окружающей действительности, осознания места и пути родного Казахстана в «мировой табели о рангах». В нем гармонично сочетается скромность кропотливого ученого и величие «тюркского кочевого мыслителя-воина», дерзающего установить новый, более справедливый мир вокруг...

Замечательно, что Сагади Байузакович в своих многочисленных трудах, а их опубликовано свыше 300 на разных языках мира, обращает внимание читателя на разнообразные темы, выраженные в монографиях и учебных пособиях, среди которых: «Проблемы социальной справедливости», учебное пособие по логике, «Феномен Сознания: новый взгляд», «Методологические проблемы общественной науки в контексте вызовов современности», «Казахстанский путь в дилемме: Восток или Запад?», «Казахстан и сопредельные с ним государства в мире глобального транзита», «Актуальные проблемы современного казахстанского общества», которая издана в Германии издательством «Lambert Academic Publishing», «Проблемы современных международных отношений», «Тюркский вклад в мировую и культуру и цивилизацию», «Культурно-цивилизационные особенности Востока и Запада и его проявления в переговорном процессе», «Концепт евразийской интеграции: идеи и реальность». Красной нитью сквозь все произведения ученого проходит сомнение философа в способности человека «объять необъятное» и, одновременно деятельное желание понять тенденции развития мира, или, как сказали бы сейчас, оценить тренды современных международных отношений, глобализации и места Казахстана в ней. Искренняя заинтересованность ученого в экспертной поддержке *real politik*, выражена активным участием Сагади Байузаковича в деятельности на различных научных и аналитических площадках, в частности, в качестве академика Академии политических наук, академика Академии юридических наук, доктора философских наук и профессора, национального эксперта МОН РК, советника Ассамблеи Народа Казахстана, члена экспертного совета Комитета по делам Религии Министерства информации и общественного развития, член информационно-аналитического центра г. Алматы, эксперта и разработчика научных проектов Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, главного редактора информационно-аналитического журнала «Вестник ЦАУ», члена редакционного совета федерального научно-практического журнала России «СОТИС», члена редакционного совета научного журнала «Дискурс ПИ» РФ. Под его непосредственным научным руководством защитились и получили «путевку» в научную жизнь более десятка ученых, получивших различные ученые степени и звания. Как талантливый педагог, профессор Булекбаев С.Б. и сегодня в строю, являясь активным действующим профессором Казахского Университета Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана и инициатором-модератором ряда актуальных научных и прикладных проектов национального и международного уровней, по достоинству оцененных как в Казахстане, так и за рубежом. Его работы были опубликованы в целом ряде стран, таких как, Чехия, Польша, Нидерланды, ФРГ, Пакистан, Россия, Украина, Узбекистан, Туркмения, Кыргызстан и Азербайджан. Он является почетным профессором нескольких зарубежных университетов. Профессор Булекбаев С.Б. внес значительный вклад в формирование и развитие казахстанской науки по многим аспектам и отраслям общественной науки, в подготовку

специалистов высшего гуманитарного образования и реализацию образовательной политики Казахстана. Эти заслуги в области образования и науки Казахстана были оценены различными наградами и поощрениями, среди которых, «За значительные успехи в деле обучения и воспитания подрастающего поколения», Нагрудной знак «Ыбырай Алтынсарин» в целях поощрения работников образования и науки, «Благодарственное письмо» Президента Республики Казахстан, Почетная Грамота Министра Образования и Науки РК, обладатель республиканского гранта «Лучший преподаватель вуза» 2011 года, Юбилейные медали КазУМОиМЯ им. Абылай хана, КазНУ им. Аль-Фараби и иными поощрительными знаками отличия.

В канун юбилея ученого хотелось бы от всей души пожелать ему крепкого здоровья, новых дерзновенных планов и проектов в окружении любимой семьи и друзей на благо нашей страны, недюжинной энергии по их воплощению! В этом плане вспоминается известное определение Конфуцием места каждого возраста истинного философа: «В пятнадцать лет я обратил свои помыслы к учебе. В тридцать лет я обрел самостоятельность. В сорок лет я освободился от сомнений. В пятьдесят лет я познал волю неба. В шестьдесят лет научился отличать правду от неправды. В семьдесят лет я стал следовать желаниям моего сердца и не нарушал ритуала».

Думается, наступает самое время «следовать желаниям своего сердца», дорогой Сагади Байузакович!..

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ

Кабаева Ж.А. Основы отчуждения современного человека.....	3
Симтиков Ж.Қ. Қазақ егемендігінің іргетасын қалаушы көшбасшы.....	6
Аташ Б.М. Постгендеризмнің экзистенциалдық және психоаналитикалық қырлары.....	13
Шакирова Р.Г., Ивашов А.А. Философия гостеприимства в туризме.....	21
Танжаров М.И. Ұлы дала руханиятындағы этиканың бастаулары мен эволюциясы.....	28
Атабекова Б.Б., Абуев У.А., Абеуова Ш.Қ. Білімдегі әлеуметтік серіктестік феномені...35	
Мұқажанова А.Ж., Даржибаев Е.Т. Ұлы тұлғалардың харизматикалық көрінісі.....	39
Джанкадыров С.С. Fundamentals of social communication.....	44
Қуанышбаева Ж.Ж., Әбдікұлова А. Қазақстандық құқықтың мәдениеттің саяси сипаттамасы.....	50
Пичкурова О.Г. Оценка социального воздействия от горно-металлургической деятельности – необходимость или очередное «новшество»?.....	57
Мұрат С. Өрелі азамат болудың қисындары: академик С.З.Зимановтың тағылымы.....	63
Амребаев А. Гражданин с большой буквы, глубокий ученый... Слово о Сагади Байузаковиче Булекбаеве.....	67

Қазіргі заман: пікірлер әлемі философия альманахы
Философский альманах современность: мир мнений

№ 1 (81), 2021

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ